

***A csépai cigány hagyományok és megjelenítésük az óvodai
nevelésben***

-TDK pályamunka-

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
2. Csépa rövid története.....	3
3. A csépai cigányság története	7
4. A kutatás bemutatása.....	14
5. A kutatási eredmények bemutatása	18
5. 1. Születés.....	18
5. 2. Valláshoz való viszony.....	19
5. 3. Oktatáshoz való viszony.....	21
5. 4. Párvalasztás, házasság.....	22
5. 5. Munka, munkavállalás	24
5. 6. Gyermekvállalás, nevelés.....	25
5. 7. Öltözködés.....	26
5. 8. Táplálkozás.....	27
5. 9. Zene és a tánc	30
5. 10. Hierarchia a helyi társadalomban	33
5. 11. Halálozás, temetkezési szokások.....	35
5. 12. Alkohol és kábítószer fogyasztás	40
5. 13. Higiéniai viszonyok.....	41
5. 14. Szabadidő eltöltése	42
6. A helyi cigány hagyományok megjelenítése az óvodai nevelésben.....	43
7. Cigány témahét a helyi óvodában	50
8. Összegzés	56
9. Felhasznált irodalom	58
10. Mellékletek.....	60
1. számú melléklet.....	60
2. számú melléklet.....	60
3. számú melléklet.....	61
4. számú melléklet.....	62
5. számú melléklet.....	62
6. számú melléklet.....	63
7. számú melléklet.....	75
8. számú melléklet.....	86

1. Bevezetés

Dolgozatom témája lakóhelyemen, Csépan a még élő cigány hagyományok és szokások összegyűjtése és leírása, illetve ezek hasznosítási lehetőségei az óvodapedagógus képzésben és az óvodai nevelésben. Csépa a Tiszazugban található település. Békés falu, ahol a cigányok a magyarokkal együtt – ma már nem cigánytelepen – próbálnak együtt élni. Azért választottam ezt a témát, mert én is cigány származású fiatal vagyok. Ezzel az identitástudattal nőttem fel. Mi már nem a cigánytelepen laktunk, sőt én már abba a házba születtem, ahol most is élünk. A házunk a falu központjában van és már a születésemkor fürdőszobás volt. A családom zenész cigány családi tradíciókkal rendelkezik. Régen ebből éltek, a zenéléssel keresték a kenyerüket a családtagjaim. Ma már csak ketten zenélnek a családból, az egyik nagybátyám cimbalmon, a keresztaám pedig nagybőgőn. Már középiskolás korom óta tudtam, hogy ezt a témát fogom választani, ha szakdolgozatírásra kerül a sor. Fontos számomra a családom és a helyi cigányság hagyományainak megismerése, azok őrzése és ápolása annak érdekében, hogy ez a sokszínű értéket képviselő tradíció fennmaradjon.

Több szakirodalom is foglalkozik a hazai cigányság kultúrájával, amelyek gazdagon feltárják a cigány szokásokat és hagyományokat, és összefoglalják azok lényegét. Az ezekben leírtaktól a csépai cigányok szokásai helyenként eltérnek, például a temetkezés és halálozás területét sokkal alaposabban ismertem meg a helyi cigányoktól, mint amit a szakirodalomban olvastam.¹ Sokan foglalkoztak már ezzel a témakörrel, azonban én elsősorban a helyi, csépai cigány társadalom szokásait és hagyományvilágát igyekszem bemutatni a dolgozatomban. Az információgyűjtéshez használt módszereim a szakirodalom átolvasásán túl a különféle statisztikai adatok gyűjtése, az interjúkészítés valamint a részt vevő megfigyelés voltak. Nagyon érdekes és tanulságos volt az interjúkat elkészíteni, beszélgetni a helyi idős és fiatal cigányok kulturális szokásairól, emlékeiről. 12 helyi cigány származású emberrel készítettem interjút, hat idősebb és hat fiatalabb embert kérdeztem meg. Nem egyszer olyan érdekes dolgokat mondtak el, hogy alig akartam hinni a fülemnek, hiszen annak ellenére, hogy itt, közöttük nőttem fel és nagyjából ismertem a csépai cigányok hagyományait, mégis sok újdonságot tudtam meg a vizsgált témában.

¹ A témával foglalkozó néhány szakirodalom: Szuhay Péter, 1999; Michael Sinclair Stewart, 1993; Karsai Ervin, 1995; Rostás- Farkas György - Karsai Ervin, 1992; Várnagy Elemér, 1993.

Amikor elkészítettem az interjút éreztem, hogy elegendő és megfelelő információk birtokába jutottam ahhoz, hogy el tudjam készíteni a dolgozatomat.

A dolgozatomban többek közt szó lesz a csépai cigányság történetéről, bemutatom, hogy hogyan és miből éltek régen és most az itteni romák. Statisztikai adatok felhasználásával elemzem, hogy miként alakult a helyi cigányság lélekszáma. Az interjúk alapján feltárom a helyi cigány hagyományokat, hogy milyen szokások voltak egykor és közülük melyek azok, amelyek ma is élnek, vagy megváltozott formában és tartalommal figyelhetők meg napjainkban, vagy újonnan születtek. Mindezekre megfelelő válaszokat kaptam, és kirajzolódtak a helyi cigány hagyományok, amelyeket dolgozatomban részletesen feltárok.

Készítettem egy cigány hetet, amit megvalósítok 2013 februárjában. Céлом a téma héttel, hogy a cigány hagyományok egy része megjelenjen az óvodában. Itt jó példa a pénteki záró foglalkozásom, ami egy cigány lakodalom lesz, élő zenével. Sok olyan elemet vittem bele, amivel színesebbé tettem a hetet és ez által motiváltabbak lesznek a gyermekek más kultúra megismerésére is.

2. Csépa rövid története

Csépa Jász-Nagykun-Szolnok megyében található, állandó lakossága 1793 fő.² Az első írásos adat, amelyben megemlézték a falut 1406-ból maradt fenn. Ezt Botka János könyvében így említi: *„Már csaknem hat évszázad múlt el azóta, hogy napvilágot látott az-az írásos dokumentum, amely először említi a község nevét. Az irat a garamszentbenedeki apátság birtokával kapcsolatos per anyagából maradt fenn, 1406-ból”.*³

A népvándorlás ideje alatt a faluban többnyire szarmaták, bolgárszlávok és avarok laktak. Csépa területe és vidéke előbb Ete szállásterülete volt, majd később a vármegyerendszer létrehozása után Csongrád megyéhez tartozó királyi birtok lett.⁴ A falu 1545-re 19 portás településsé vált, ekkor a lakossága még csak körülbelül 110-120 fő lehetett.⁵

A falu 1566-tól vált török hódoltsági területté.⁶ *„A török hódoltság alatt az élet minden területén egységes falu egységesen tért át a reformációra is. Az elpusztult*

² Friss dátum, 2012. október 15-i. Csépa Községi Önkormányzat Polgármesteri Hivatala, Néesség nyilvántartó által kiadott adat.

³ Botka, 1977: 33.

⁴ Botka, 1977: 25.

⁵ Botka, 1977: 35.

⁶ Botka, 1977: 40.

községeket pedig főként katolikusok telepítették be, s ma is többségben azok lakják. (Csépa, Szelevény, Ug)”.⁷ A község benépesedését 1848-ig, Nógrád, Heves, Borsod megyékből és a Jászságból bevándorolt nép élte.⁸ Az itt élő emberek a házaikat maguk építették. A tető rendszerint nád, gyékény és káka volt. Ezek az épületek nagyon alacsonyak voltak, és földbe döngölt vályogból álltak. Bútorikat is java részt maguk készítették.⁹ 1900-ban Csépán már 3239 fő lakott. Ebből a legtöbb ember őstermelő volt, valamint jóval kevesebben dolgoztak napszámosként és iparban.¹⁰

Az első világháború Csépát sem kerülhette el, először a 24-42 éveseket sorozták be, majd ezután következtek a 17-52 évesek. A háborúban 159 csépai katona esett el.¹¹ 1919. május 5-én román egység foglalta el Csépát. Ez az uralom 1920. február 23-ig tartott. Ekkora már az egész falut teljesen kifosztották.¹²

Csépán már a 13. században éltek cigányok.¹³ 1920-as, 30-as években négy cigány család élt Csépán, putriban.¹⁴ A háború után a lakosság és a gazdaság csak nagyon lassan tudott regenerálódni. 1929-re tudott csak visszaállni a lakosság életszínvonala.¹⁵ Ahogy az első úgy a második világháború is érintette Csépát. *„Csépát a harcok elkerülték. Északi védettebb része repülőtérül is szolgált. Az utolsó szovjet alakulatok 1945. január 6-án hagyták el a falut.”¹⁶*

1945 januárjában és februárjában megalakult Csépán a kommunista párt, a kisgazda és a szociáldemokrata párt helyi szervezete. Majd kis idő elteltével megalakult e pártok képviselőiből a Nemzeti Bizottság. A bizottság sokat lendített a falu helyzetén. Ez a testület kezdetekben államhatalmi funkciót gyakorolt, később pedig már ez a bizottság, véleményező és ellenőrző szerv lett. Ez év márciusában megalakult a község 30 tagú képviselőtestülete. Ugyanebben a hónapban Csépán a képviselőtestület megválasztotta a helyi nemzetőrség, illetve a polgári rendőrség tagjait. Az új rendőrség 16 tagú volt. A Nemzeti Bizottságnak nagy szerepe volt az 1945. évi földosztás megtervezésében és annak végrehajtásában is. A földosztáskor a bizottság feladatai közé tartozott, hogy az igényjogosultakat nyilvántartsa, a földeket melyeket később kiosztottak össze kellett írni,

⁷ Botka, 1977: 52.

⁸ Botka, 1977: 72.

⁹ Botka, 1977: 119.

¹⁰ Botka, 1977: 158.

¹¹ Botka, 1977: 193.

¹² Botka, 1977: 201-204.

¹³ Barna, 1982: 227

¹⁴ Turóné, 2000: 16.

¹⁵ Botka, 1980: 139.

¹⁶ Botka, 1980: 145.

valamint el kellett készíteni a föld kiosztásának tervét. Ekkor a bizottságnak nem volt könnyű dolga, hiszen Csépán nem volt nagybirtok. Ezzel szemben 166 jelentkező volt a földosztásra. Ezen problémák miatt Csépán a földosztás elhúzódott április 30-ára. Ekkor tudták csak kiosztani a földeket. Ezen a napon 315 kat. hold terület került kiosztásra. Csak azok a családok kaptak földet, akik a legjobban rá voltak szorulva. Ezután a gazdák örömmel láttak neki a föld megmunkálásának. Volt olyan gazda, aki ásóval és kapával kezdett a fölművelésnek, mert nem volt csak ilyen felszerelésük. Azonban az évek során ez változott és a földbirtokosok kikerültek a szegény paraszti sorból.¹⁷

1947-ben, a faluban 3 éves tervet dolgoztak ki. Ebben a három évben sokat fejlődött Csépa, hiszen a községben, 1948-ban villamosítási tervet fogadott el a helyi képviselőtestület. Már ez év augusztusában Csépán kigyulladt az első villanylámpa. A három éves terv keretében elkészült egy bekötőút Csongrád felé, ami 4,5 km hosszú volt. Egy év múlva, 1950-ben elkezdték építeni a falu határában az alsó tiszazugi vasútvonalat. Ez a terv 1952-re valósult meg, ekkor indult meg a vasúti közlekedés Kunszentmárton és Lakitelek között. Csépán ebben az évben megyei gyümölcskirendeltség alakult. Ez nyáron és ősszel 40-45 embernek tudott munkát biztosítani, télen pedig 10-12 ember dolgozhatott itt.¹⁸ Ezeket, a lépéseket további eredmények követték, hiszen elkezdtek épülni és korszerűsödni a lakóházak. Ekkor 823 házba vezették be az ártézi vizet, és ekkor már a házak 91 %-ban volt villany is.¹⁹

1945 után az egészségügyi ellátás is fellendült a faluban. Az egészségügyi ellátást a körzeti orvos biztosította. Minden nap rendelt, és a helyi kismamáknak tanácsadást tartott.²⁰

A faluban a kulturális fejlődés is észrevehető volt. Az egyházi iskola Csépán már 1945. január 10-én megnyitotta kapuit. Ekkor 250 tanuló járt iskolába ahol mindössze hat tanító okította a gyermekeket. 1948-ban államosították az iskolákat. A tanítás a régi körülmények közt folyt tovább. 1951-ben teremhiány nehezítette az oktatást, ezért már elkerülhetetlen volt, hogy bővítsék az iskolát, így már két helyen folyt az oktatás. 1952-ben megnyitotta kapuit a harmadik számú iskolaépület is. Ebben az évben már 9 tanító tanított az iskolában. 1955-ben igazgató váltás történt, de így is fejlődött az intézmény. 1960-ban már 13 tanító tanított az iskolában. Ekkor egy tanítóra 26 diák jutott. Az intézményben

¹⁷ Botka, 1977: 257-259.

¹⁸ Botka, 1980: 145.

¹⁹ Botka, 1977: 268-269.

²⁰ Botka, 1977: 269.

összesen 9 tanterem volt, két szertár, egy iroda úttörőhelyiség, egy tornaterem öltözővel, és egy politechnikai terem. Az iskola rendelkezett még egy könyvtárral is.²¹

Az iskola 1945 évi nyitása után 1947-ben az óvoda is megnyitotta kapuit a gyermekek előtt. 1948-ig az óvoda is az egyház vezetése alatt állt. Az óvoda először a helyi zárdában működött majd átkerült a csendőrlaktanyába. 1952-ben pedig megnyitotta kapuit az-az óvoda ahol ma is folyik a gyermekek nevelése. Ekkor még csak 33 férőhelyes volt, 1960-ra már 60 gyermek befogadására volt képes az épület. 1955-ben két óvónő dolgozott, két csoport volt még ekkor. A csoportok és a gyermekek száma az évek során emelkedett, ahogyan a nevelők száma is. Ma nagyon jól felszerelt az óvodánk, hiszen négy csoportszoba található benne, egy tornaterem, konyha, nevelői szoba, beteg szoba és egy só szoba is.²²

Az első számú táblázat adataiból jól látható, hogy 1725-től 1910-ig a lakosság száma növekedett, majd 1941-től elkezdett csökkenni a falu lélekszáma. Ez a csökkenés a második világháború, majd a falusi emberek megélhetésének ellehetetlenítése miatt következett be. Ahogy már említettem Csépan már a 18 század első felében éltek romák. Számomra meglepően sokan foglalkoztak a cigány nép hagyományainak kutatásával. Nagyon gazdagon és részletesen feltárja Szuhay Péter²³, is a cigány hagyományokat. Részletesen ír az öltözködési és például a táplálkozási szokásokról is. Ebből a könyvből nagyon sok információt tudtam meríteni a dolgozatom megírásához. Michael Sinclair Stewart²⁴, könyvéből is sok információhoz jutottam. Rostás-Farkas György²⁵, egyik könyvéből részletesen megtudtam a cigányok eredetét és vándorlását.

1. számú táblázat: Csépa lakosság számának alakulása 1725-2012.

Év	Lélekszám alakulása
1725	60
1750	260
1784	925
1828	1923
1852	2250
1868	2717

²¹ Botka, 1977: 269-270.

²² Botka, 1977: 271.

²³ Szuhay Péter: 1999.

²⁴ Michael Sinclair Stewart: 1993.

²⁵ Rostás- Farkas György: 2001.

1870	2652
1880	2529
1890	2971
1910	3525
1920	3406
1930	3570
1941	3284
1960	3237
1970	2866
1994	2167
2000	2068
2005	1995
2010	1852
2012*	1793

Forrás: Botka, 1977, 68; Botka, 1980: 137; Botka, 1977, 157; Botka, 1977, 184; Botka, 1980: 137-38; Cibaki hírek, 1994, 16; KSH, 1970. évi népszámlálás, Botka, 1980: 460. Kartonos nyilvántartás Csépa Községi Önkormányzat Polgármesteri Hivatala. (Saját szerkesztés)

* A 2012-es adat októberi, és még változhat az év végéig, mert ez nem az évi végleges adat.

3. A csépai cigányság története

Magyarországra az első cigány csoportok 1416-ban érkeztek, és települtek be.²⁶ Csépara, ahogy azt már említettem a 13. században érkeztek.²⁷ Csépán az 1920-30-as években még csak négy cigány család élt. Ezek a családok a csépai cigány telepen laktak, putrikban.

1. számú kép: A csépai cigány telep lakói 1958-ban

²⁶ Rostás – Farkas György, 2001: 87.

²⁷ Barna, 1982: 227.

Forrás: Interjú alanyom által adott kép.

E családok gyermekei nem jártak iskolába. Elsősorban vályogvetéssel, tapasztással foglalkoztak.²⁸ Voltak közöttük olyanok is, akik tollszedésből éltek, járták az utcákat és kiabáltak, hogy van-e eladó toll.²⁹ Az asszonyok jóslásból éltek. Ezért nem pénzt, hanem legtöbbször élelmet kaptak cserébe. A faluban voltak muzsikus cigányok is, ők mindig jobb körülmények között éltek, mint a többi cigány. Ebben az időben a muzsikus cigány család, férfi tagjai, főként a családfő, eljárt muzsikálni, amiért nem csak pénzt, hanem néha természetbeli fizetséget is kapott.³⁰ A muzsikus cigányok a gyermekeiket már járatták óvodába, iskolába.

Egyik interjúalanyom által elmondott ismereteim alapján írhatom le a következőket: *„A cigánytelepen élve, a cigányok eljártak dolgozni. Akkoriban volt répaszedés, rizsaratás, kapálás, címerezés, libatépés... Ha a gyermekeiket nem tudták kire bízni akkor vitték magukkal a munkába. Amikor haza mentek a munkából akkor minden cigányasszony főzött, majd amit főztek, azt kivitték a cigánytelep közepére, együtt megették, ebből aztán mulatozás kerekedett. Ilyenkor előkerült hangszerként a kanna, kanál. A tisztálkodás lavórban történt, némelyik cigány családban volt szappan is. A cigány putriban egészségügyi ellenőrzést tartott a körzeti orvos és az egészségőr. Ha nem találtak tisztaságot akkor lefertőtlenítették a putrit. Rendszeresen kijártak ellenőrizni, mivel nem*

²⁸ Turóné, 2000: 16.

²⁹ Barna, 1982: 101

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/csepa/csepa_1/pages/cs1_07_magyar_i_marta.htm

³⁰ Turóné, 2000: 16.

*minden család fürdött, így, elkerülhetetlen volt mondjuk a tetű megjelenése is.*³¹ Az 1960-as években újabb cigány családok költöztek a településre, ők már tudtak házat venni, a gyerekeiket járatták iskolába, és munkát vállaltak.³² Az 1970-es években is költözött egy cigány család Csépara, de ők nem tudtak beilleszkedni. A családfő nem vállalt állandó munkát, alkalmi munkákból éltek meg, a gyermekeiket nem járatták rendszeresen iskolába.³³ A rendszerváltás után sem javult a helyzet, mert a cigány felnőttek alacsony iskolai végzettségük miatt nem tudtak hova munkába járni. Többségében segélyekből és a gyermekek utáni juttatásokból éltek.³⁴ A cigány lakosság száma az évek során folyamatosan nő. 1994-ben alakult meg a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzat, amely szerv a mai napig is segíti a cigány társadalmat.³⁵ Sokat segített a Cigány Kisebbségi Önkormányzat abban, hogy a cigányok helyzete valamivel jobb legyen. Rendszeresen pályázatokat írtak, és adtak be, ruhákat illetve élelmiszer csomagokat osztottak szét. A cigány tanulókat tanulmányi ösztöndíjjal segítették egy pályázaton keresztül, középiskolás koromig én is rendszeresen kaptam ezt a juttatást.³⁶

Ahogy kutattam a témámmal kapcsolatos szakirodalomban, találtam olyan közéleti lapokat, amelyek a lakóhelyemről, és az ott történt eseményekről szólnak. Egy 2003-as Csépai Naplóban a Cigány Kisebbségi Önkormányzat híreinek rovatában olvastam, hogy már ekkor is volt ruhaosztás, a tanulmányi ösztöndíjat ekkor 14 cigány származású általános iskolás nyerte el. A Cigány Kisebbségi Önkormányzat együttműködve a kunszentmártoni Munkaügyi Központtal, csoporttréninget tartott a romáknak ebben az évben.³⁷ 2004-ben Csépán a Cigány Kisebbségi Önkormányzat kezdeményezésével megvalósult az I. Roma-Magyar Kulturális rendezvény.³⁸ A Cigány Kisebbségi Önkormányzatnak volt két közösségfejlesztője, akik minden héten egyszer klubdelutánt tartottak cigány származású gyerekeknek, ahol üdítőt és szendvicset is kaptak. Ezeken, az alkalmakon, játékos módon képességfejlesztő feladatokat és az egészséges életmódra való nevelő feladatokat oldottak meg.³⁹ Ezzel sokat segítettek a rászoruló gyermekeken. Ez a klubdelutános foglalkozássorozat még 2005-ben is működött Csépán.⁴⁰ 2010-ben a Cigány

³¹ Forrás: Interjú Endrődi Kálmánnéval. (Lásd: 6. számú melléklet) ; Turóné, 2000: 18.

³² Turóné, 2000: 18.

³³ Turóné, 2000: 18.

³⁴ Turóné, 2000: 20.

³⁵ Turóné, 2000: 20.

³⁶ Turóné, 2000: 20.

³⁷ Csépai Napló, 2003: V. évfolyam 4, 10.

³⁸ Csépai Napló, 2004: VI. évfolyam 4, 8.

³⁹ Csépai Napló, 2004: VI. évfolyam 5, 3.

⁴⁰ Csépai Napló, 2005: VII. évfolyam 3, 9.

Kisebbségi Önkormányzatnál elnökváltás történt. Az elnökváltással nem szűnt meg a segítségadás, hiszen a mai napig van ruhaosztás és élelmiszerosztás. Az új elnök az óvodásoknak is nyújt, segít, mert visz be nekik csomagolt élelmiszereket például joghurtot és müzlit. Segíti az általános, közép és felsőoktatásban tanuló gyermekek tanulmányait is, hiszen a pályázat beadását is támogatja. Nekik köszönhetem, hogy most benne vagyok egy felsőoktatási ösztöndíj programban, ami a ROMA MEMORIAL – felsőoktatási ösztöndíjprogram nevet viseli. Mint már írtam az évek során a csépai cigány lakosság száma növekszik. Az alábbi táblázatban, jól nyomon követhető a számuk változása. Külön kimutattam az óvodások illetve az iskolások számának alakulását is.

2. számú táblázat: Csépa cigány lakosságszámának alakulása 1960-2012.

Év	Állandó lakosok száma	Cigány lakosok száma nemzetiség szerint népszámlálási adatok alapján	Cigány lakosok száma a helyi önkormányzat adatai alapján	Cigány lakosok aránya
1960	3237	-	143	4,4
1980	2330	0	230	9,9
1988	-	-	271	-
1995	-	-	292	-
1999	-	-	309	-
2001	2048	140	330	16,1
2003	2008	-	348	17,3
2006	1970	-	363	18,4
2009	1885	-	379	20,1
2011	1818	-	377	20,7
2012	1793	-	394	22

Forrás: <http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/04/tabhun/tab111/tab111016.html> ; Csépa Községi Önkormányzat Polgármesteri Hivatala, Néesség nyilvántartó által kiadott adat. ; Csépa Vackor Művészeti óvoda: irattárában lévő munkatervek adatai alapján. Petőfi Sándor Általános Iskola minden évben elkészített statisztikai adatai alapján. Turóné, 2000, 21. (Saját szerkesztés)

A táblázat adatainak elemzése során megállapíthatjuk, hogy a helyi cigányok lélekszáma folyamatosan növekszik. A helyi cigányok száma 50 év alatt közel háromszorosára nőtt, az arányuk pedig még nagyobb mértékben, ötszörösre emelkedett, mert a település lélekszáma erőteljesen csökkent. Nem volt olyan év, amikor csökkent volna a számuk, kivéve a 2001-es adatot, de az a Központi Statisztikai Hivatal által kiadott népszámlálási adat, de ezeken, nem minden cigánynak tartott ember vallotta magát cigány nemzetiségűnek. 1980-ban a népszámlálási adatok alapján még senki nem vallotta magát

cigánynak⁴¹, ezzel szemben 2001-ben, 21 évvel később már 140-en vallották magukat cigánynak. Ez véleményem szerint azért van így, mert a cigányok egyre jobban felvállalják cigány identitásukat. A népszámlálási adatok szerint Csépan hat cigány vallotta magát cigány anyanyelvűnek.⁴² Az önkormányzat becsült adata jóval magasabb, mint a népszámlálási adat. Ennek az az oka, hogy a cigányok többsége nem cigány nemzetiségűnek, hanem magyarnak tartja magát. Csépan a cigány népesség száma növekszik, úgy gondolom, ennek az a fő oka, hogy a falvakban, mint Csépan is, kiöregszik a falu, a tanultabb fiatalok a városba költöznek, a kevésbé iskolázott cigányok pedig helyben maradnak és körükben jóval magasabb a születések száma, mint a magyarok körében. Esetükben mindegy hova mennek, nem nagyon találnának munkát a városban sem. Mert akinek alacsony a végzettsége és dolgozni akar, az falun is tud, igaz kevesebb munkalehetőség áll előtte, de azért lehet munkát találni és a megélhetés is olcsóbb. Így Csépan is egyre több a cigány származású ember. Valamint több cigány családban még most is szülnek gyerekeket úgy, hogy át sem gondolják, hogyan tudják majd őket felnevelni, nem gondolnak arra, hogy meg kellene tervezni a jövőjüket. Ezzel szemben a magyar családok többségében tervezik a gyermekvállalást, gondolnak arra, hogy hogyan és miből fogják nevelni a gyermekeiket. A cigány óvodások illetve cigány iskolások számának alakulása a következőképpen alakul Csépan:

3. számú táblázat: A csépai cigány származású gyerekek számának alakulása a helyi óvodában, 1691-től 2012-ig:

Év	Összes gyermek	Cigány gyermekek száma	Cigány gyermekek aránya
1961/1962 év	-	1	-
1981/1982 év	-	7	-
1988/1989 év	-	32	-
1995/1996 év	-	30	-
1999/2000 év	88	32	36, 36
2001/2002 év	84	35	41, 66
2002/2003 év	82	32	39, 02

⁴¹ KSH, 1993: 133.

⁴² KSH, 1993: 133.

2003/2004 év	87	31	35, 63
2004/2005 év	87	46	52, 87
2005/2006 év	83	46	55, 42
2006/2007 év	83	46	55, 42
2007/2008 év	83	46	55, 42
2008/2009 év	84	50	59, 52
2009/2010 év	90	52	57, 77
2010/2011 év	83	43	51, 80
2011/2012 év	79	44	55, 69
2012/2013 év	68	37	54, 41

Forrás: Turóné, 2000: 21; Csépai Vackor Művészeti óvoda irattárában lévő munkatervek adatai alapján;

A cigány lakosság számának növekedését ez a táblázat is igazolja, hiszen kiderül belőle, hogy a cigány gyermekek száma növekszik 2010-ig. 2000-ben a cigány gyermekek aránya csak egyharmad körül volt a helyi óvodában, ami az utóbbi években 50 százalék fölé emelkedett a családi pótlék folyósításának szigorítása miatt. 2010-től csökken a cigány gyermekek száma is, de az óvodába járó gyermekek száma is jelentős mértékben csökken. Az iskolás cigánygyermek számának alakulását is kutattam:

4. számú táblázat: A csépai cigány származású gyerekek számának alakulása a helyi általános iskolában, 1961-től 2012-ig:

Év	Összes gyermek	Cigány gyermekek száma	Cigány gyermekek aránya
1961/1962 tanév	-	25	-
1981/1982 tanév	-	37	-
1988/1989 tanév	-	58	-
1995/1996 tanév	-	61	-
1999/2000 tanév	201	70	34, 82

2001/2002 tanév	180	68	37, 77
2002/2003 tanév	172	67	38, 95
2003/2004 tanév	159	58	36, 47
2004/2005 tanév	169	68	40, 23
2005/2006 tanév	156	65	41, 66
2006/2007 tanév	162	67	41, 35
2007/2008 tanév	178	74	41, 57
2008/2009 tanév	188	79	42, 02
2009/2010 tanév	165	67	40, 60
2010/2011 tanév	168	72	42, 85
2011/2012 tanév	151	69	45, 69
2012/2013 tanév	160	74	46, 25

Forrás: Turóné, 2000: 21-23; Petőfi Sándor Általános Iskola minden évben elkészített statisztikai adatai alapján készült.

Az általános iskolás cigány gyermekek száma is folyamatosan növekszik 2009-ig, majd csökkenő, illetve stagnáló tendenciát mutat. Az elmúlt 12 évben a cigány gyermekek aránya hasonlóan alakult, mint amit az óvodában megfigyeltünk, de az iskolában a gyermekek aránya még nem nőtt ötven százalék fölé, néhány százalékponttal az alatt van. A szakirodalom így ír a népességszám növekedésének okairól: *„Súlyos problémát jelent a cigányok által sűrűn lakott megyék előregedő, aprófalvas településein a népesség gyorsuló ütemű kicserélődése: a nem cigány népesség elvándorlása, és a cigányok fokozatos beköltözése az értéküket veszített, üresen maradt ingatlanokba”*.⁴³

A szakirodalom így taglalja az iskolás cigány gyermekek számának alakulását: *„Felmérésünk alapján, a 2002-ben született cigány gyermekek száma 15 ezer körülire becsülhető, vagyis a 2002-ben Magyarországon született gyerekeknek több mint 15 százaléka volt cigány. 1971-ben a tanköteles korba lépő gyerekek hat százaléka volt cigány.*

⁴³ Rostás-Farkas, 2001: 163.

1999-ben 11 százaléka volt, 2008-2009-ben 15 százaléka lesz ez az arány, és a következő években ez tovább emelkedik”.⁴⁴

Az iskolázottságot így írja le: „Az iskolázódásban is növekedett a különbség és a távolság a cigányok és a nem cigányok között. Óvodába jár a 3-5 évesek közül országosan 88 százalék, a cigány gyerekek közül 42 százalék. Az alacsony arány okai: épülethiány, férőhelyhiány, anyagi eszközök hiánya, diszkrimináció. Igaz ugyan, hogy a 20-24 éves cigány fiatalok 82,5 százaléka elvégezte az általános iskola nyolc osztályát, de nagy részük csak késve végezte el. Országosan 2000-ben a 16 éves népességnek 5 százaléka, a cigányoknál 2003 februárjában a 17 évesek 36 százaléka nem fejezte be az általános iskolát. A társadalom legszegényebb és leginkább kirekesztett csoportját képezi majd a cigány gyerekeknek az általános iskolát el nem végző egyötöde, az általános iskolát késve elvégző második ötöde és az a további 40-50 százalék, amely az általános iskola elvégzése után nem tanul tovább, vagy beiratkozik a középiskolába, de lemorzsolódik. Ezek is, azok is elkülönítve laknak, és elkülönítés vár rájuk a jövőben is”.⁴⁵

4. Kutatás bemutatása

Kutatásomban a részben strukturált interjú fontos módszerem volt, mert csak azokra a szempontokra kérdeztem rá, amik a témám szempontjából relevánsak. Így az interjúalanyaim lehetőséget kaptak arra, hogy elmondják ismereteiket a helyi cigány hagyományokról. Sántha Kálmán így ír a félig strukturált interjúról: „A félig strukturált interjú esetén csak a feltétlenül érinteni kívánt kérdéseket és szempontokat adjuk meg, ezen belül a kérdező szabadságot kap. Vagyis nyitottnak kell lennie a válaszadó feleleteire, gondolataira, és ennek megfelelően – a megadott tág keretek között – folytathatja le az interjút”.⁴⁶ Azért választottam az interjút mint módszert, mert ez bizonyult a leghatékonyabb módszernek az én kutatásomban, hiszen fontos volt, hogy az interjúalanyaim segítségével be tudjam mutatni a cigány hagyományokat és szokásokat. Irving Siedman ezt írja: „Az interjúkészítés lehetővé teszi számunkra, hogy a viselkedést összefüggésbe helyezzük, megértsük cselekedeteiket”.⁴⁷ Így éreztem akkor is mikor például a halálozás, és temetkezés témakörére kérdeztem rá az interjúalanyaimtól. Ismertem az

⁴⁴ Kemény, Janky, Lengyel, 2004: 18.

⁴⁵ Kemény, Janky, Lengyel, 2004: 134.

⁴⁶ Sántha, 2009: 66.

⁴⁷ Irving Siedman, 2002: 21.

adott szokást, de nem értettem miért teszik azt, hogy a temetőből már nem viszik ki a hallottat kereszteződésbe, csak úgy viszik ki a sírhelyhez, hogy az-az út szigorúan a temetőn belül legyen. Mára megértettem, hogy ezt miért éppen így teszik. Fontos, hogy az interjú módszerrel bepillantást nyerhetünk a szituációkba, valamint a történetekbe, amit éppen az adott témához elmond az interjúalany. Sántha Kálmán így ír erről: *„A kvalitatív vizsgálatok nagy előnye, hogy képesek kontextusfüggően, a természetes előfordulási környezetben elemezni a különböző társadalmi jelenségeket. Így megérthetjük a vizsgált problémák világát, életközélemből tárhatjuk fel a különböző ok-okozati kérdéseket, lehetőséget kapunk arra, hogy a történetek, szituációk egészébe vagy részleteibe belepillanthassunk”*.⁴⁸

A másik módszerem a részt vevő megfigyelés volt. Amikor az interjúkat készítettem, minden interjúalanyhoz személyesen mentem el. Saját otthonukban készítettem el az interjúkat, így meg tudtam figyelni mindent, amit ehhez kapcsolódóan meg kellett, hogy tudjak. Például azt, hogy milyen életkörülmények között élnek, milyen a házuk, milyen az öltözködésük. Az interjúalanyaim egy részénél már korábban is jártam, de volt olyan interjúalany, akihez most mentem el először. Nagyon szívesen fogadtak és segítettek a kutatásomat. Minden kérdésemre válaszoltak. Ezt véleményem szerint az is segítette, hogy már ismertük előtte is egymást és így közvetlenebb beszélgetés alakulhatott ki közöttünk. A mintavételelem céltudatos volt. Tudtam, hogy szükségem lesz legalább 12 alanyra ahhoz, hogy elegendő információhoz jussak. Ezért, a mintavétel a következőképpen történt: választottam a helyi cigány társadalomból hat idős és hat fiatal személyt. Kellett hat idős, mivel ők részletesebben el tudták mondani a múltat, hiszen ma már Csépan nincs cigánytelep, de a megkérdezett idősek kivétel nélkül a cigánytelepen nőttek fel. Ezt a fiatalok nem tudták elmondani, de azt tudták, hogy gyermekkorukból mire emlékeznek, valamit azt, hogy a szokások, hagyományok most hogyan élnek náluk. A választásom azért esett erre a tizenkét emberre, mert már ismertem őket, és már korábban is meséltek nekem egy-egy szokást, történetet. Fontos volt, hogy olyan embereket válasszak, akiknek értem a szavát, még így is nehéz volt, pedig próbáltam olyan interjúalanyokat keresni, akik viszonylag értelmesen tudnak válaszolni a kérdéseimre. Úgy érzem, olyan interjúalanyokat tudtam megkérdezni a témával kapcsolatban, akik a szokásokat részletesen el tudták mondani és segíteni tudták a kutatásomat.

Féltem attól, — még az interjú elkészítése előtt — hogy a beszélgetések túlságosan rövidek lesznek. De amikor már elkezdtük a beszélgetést, meglepődve vettem észre, hogy

⁴⁸ Sántha, 2009: 44.

már eltelt háromnegyed vagy egy óra. Nem tűntek a beszélgetések hosszúnak. Az interjúalanyaim szerencsére rugalmasak voltak és nem vették zokon, hogy a megbeszélte időnél hosszabbra nyúltak az interjúk. Az interjú hosszának meghatározásáról, valamint arról hogy ezt tudatni kell-e az interjúalanyokkal Irving Siedman így ír: *„Mivel az interjúmódszer azt akarja elérni, hogy a résztvevők rekonstruálják tapasztalataikat, elhelyezzék életük folyamában és elmélkedjenek az értelméről, a 90 percnél rövidebb bármilyen interjú túlságosan rövidnek tűnik”*. [...] *„A résztvevők is érdekeltek abban, hogy meghatározzuk az interjúkra fordított időt. Tudniuk kell mennyi időt kívánnak tőlük, hiszen be kell osztani napjaikat”*.⁴⁹

Természetesen az interjú megkezdése előtt az interjúalanyokat megkérdeztem, hogy hozzájárulnak-e a nevük szerepeltetéséhez. Volt aki igen, a teljes nevét felmondta a hangrögzítőre és volt olyan is, aki csak a keresztnevének megadásához járult hozzá. Ez véleményem szerint azért fontos, mert nem mindenki fogja nekem azt megengedni, hogy a neve szerepeljen egy papírra vetett dokumentumban. Szintén feltettem azt a kérdést is, hogy beleegyeznek-e abba, hogy az interjú belekerüljön a dolgozatomba. Nagy öröömre, beleegyeztek, és ezzel nagymértékben segítették a munkámat.

Ahogy azt már leírtam hangfelvétel készült az interjúkról. Akkor még nem is volt, vele probléma, de amikor azt papírra kellett vetnem, akkor már nem volt ez olyan egyszerű. Számomra nehezen ment, mert az ő szavaik ejtése nem egyezett az enyémmel. Tehát voltak olyan szavak, amiket én nem úgy ejtek, és voltak olyan kifejezések, amiket én nem úgy értelmezek és mondok, mint ők. Megérteni rögtön megértettem, amit mondtak az interjúkészítés közben, de azokat visszahallgatva már egészen más volt. Ez is egy nagyon érdekes tanulság volt számomra. A magnófelvétel ideális megoldását, Siedman így írja le: *„Az ideális megoldás az, ha alkalmazunk valakit, aki leírja a felvételt”*.⁵⁰ Számomra sokkal jobb volt, hogy saját magam gépeltem le a hanganyagokat, mert igaz, hogy ez időigényes volt, de legalább többször hallottam és így sokkal jobban megalapoztam a tudásomat ezzel a témával kapcsolatban, és mások nem biztos, hogy le tudták volna írni, a nyelvi nehézségek miatt.

Az interjúk során a helyi szokásokkal, hagyományokkal és hiedelmekkel foglalkozó témaköröket tártuk fel. Az első ilyen nagyobb témakör a születés volt. Mindenkitől egységesen megkérdeztem, hogy várt gyerek volt-e, hol született otthon vagy esetleg

⁴⁹ Irving Siedman, 2002: 36-37.

⁵⁰ Irving Siedman, 2002: 164.

kórházban. Volt olyan interjúalany, aki istállóban látta meg a napvilágot.⁵¹ A következő nagyobb téma a valláshoz való viszony volt. Meg lett-e keresztelve, jár-e templomba. Megjelent az oktatáshoz való viszony is. Járt-e óvodába, iskolába, ha nem miért nem. A következő nagyobb téma a párválasztás. Megkérdeztem, hogy a szöktetés milyen sűrűn fordult elő a helyi cigányoknál. Valamint rátértünk arra is, hogy előfordult-e, hogy valamelyik cigánylányt megvették. Hát előfordult... De még a régi időkben, hiszen ma már nincs pénz a lakodalmat megrendezni és a legtöbb cigány fiatal pár, azért választja az elsőkést, mert úgy nem kell megrendezni a lakodalmat. Szó volt még az interjúk során a munkáról, a munkához való viszonyról is. Kérdésként elhangzott, hogy dolgozott-e már valahol, és ha dolgozott, akkor mit. Megkérdeztem, hogy Csépán a helyi cigányoknak milyen munkalehetőségek vannak. Rákérdeztem a gyermekvállalási szokásokra és a nevelésre is. Nagyon érdekes dolgokat mondtak el ezzel a témával kapcsolatban. Az öltözködés témakörét is átbeszéltük az interjúalanyokkal. Kíváncsi voltam, hogy mik a helyi szokások az öltözködésben, valamint arra, hogy a hagyományos viselet megjelenik-e még valakinél. A táplálkozás témakörében előkerültek a hagyományos cigány ételek, a kihagyhatatlan cigány kenyér a bodag. A sündisznó evés és a döghús evés témáját is részletesen elmondták. A zene és a tánc elmaradhatatlan témakör, ha a cigányságról van szó. Dolgozatomban ezeket is bemutatom. A helyi társadalom hierarchikus felosztását is megkérdeztem minden egyes interjúalanyomtól. A számomra legérdekesebb témakör a halálozás és a temetés volt. Hihetetlen, hogy a cigányok mennyire babonásak ezen a téren és hihetetlen az is, hogy Csépán ezek a szokások még ma is élnek, azok most is erősen megjelennek a helyi cigányság szokásaiban. Rákérdeztem a deviáns viselkedésekre is, persze volt akinél el kellett, hogy magyarázzam, mert nem volt tisztában a szó jelentésével. Az egészségügy témakörét is részletesen elmondták. Elmesélték milyen volt régen a tisztálkodási lehetőség és azt is, hogy van olyan cigány család még ma is, Csépán, akiknél még most sincs fürdőszoba. Végül a szabadidős tevékenységekre kérdeztem rá. Kíváncsi voltak, hogy mivel játszottak régen, és mi az, ami ma foglalkoztatja őket.

Öröömre segítettek és a megkérdezettek elmondása alapján állíthatom, hogy majdnem minden témában egyeztek az interjúalanyok mondandói. Ha eltérés mutatkozott, akkor az azért fordult elő, mert van aki később költözött Csépára, így vagy hozott magával új szokást és a családjában az meg is figyelhető, vagy hozott új szokást de nem figyelhető meg. Ilyen új szokás majd a halálozás, temetés témakörében lesz felfedezhető.

⁵¹ Forrás: Interjú: Kassai Károlynéval. (Lásd: 9. számú melléklet)

5. Kutatási eredmények bemutatása

A kutatott témám és maga a kutatás számomra nagyon érdekes volt. Most a hagyományok, szokások közül sorra veszem azokat, amelyeket kutattam és részletesen bemutatom az egyes témaköröket.

5. 1. Születés

A születés a legtöbb cigánynál vagy nagy esemény, vagy nem tervezett esemény, hiszen ha a gyermek megfog, akkor azt már nem vetetik el, mert úgy vannak vele, ha felnőtt az első, majd felnő a második is és a többi is. Ezt a gondolatomat megerősítette az egyik interjúalanyom is: *„Fiam azért ez előfordult, mert sok gyerekek voltak, mert akkor gondatlanok voltak, ha eszik az egyik, eszik a másik is. Ha eszik a kettő, eszik a harmadik is. Ha eszik a negyedik, eszik a hatodik is. Mer gondatlanok voltak mind. Egyiknek volt nyolc, a másiknak volt nyolc, amannak volt kilenc. Ezek mind gondatlanok voltak”*.⁵² Ez a válasz már nem éppen a hagyományos cigány felfogást tükrözi, hiszen ő arra hívja fel a figyelmet, hogy nem szabad sok gyermeket szülni. Meg kellene gondolni, sőt tervezni a családalapítást, mert egy gyermek nagy felelősség, és ne azért szüljön valaki sok gyereket, hogy sok segílyt és juttatást kapjon. Csépan csak az idősebb cigányoknál született sok gyermek, ma már csak kevesen szülnék sok gyermeket. Csépan a szülés régen mikor még a cigánytelep működött, bábaasszonyok segítségével zajlott. Ez összevetve a szakirodalommal Csépan is hasonlóan történik, ugyanis Karsai Ervin is ezt írja szülésről: *„A szülésnél egy idősebb, tapasztaltabb asszony szokott segíteni, különösen annál, aki először szült”*.⁵³ A szülés folyamatát az egyik interjúalanyom így mondta el: *„Hát, amikor én születtem, hogy mondjam neked, egyik asszony a másiknak segített. Mert voltak ilyen cigányasszonyok, ehhez a szüléshez nagyon értettek. És akkor mikor már, szóltak a doktornak ugye, a doktor betelefonált mentőért, mert a doktor telefonált, nekünk nem volt telefon meg ilyesmi, betelefonált. Mire kijött a mentő a gyerek megvolt. Megtörölték, megégették a késnek a végét, elvágta a köldökszinórt, elkötötték, madzaggal vagy pedig ilyen valami jó madzaggal, ami nem olyan színes nem olyan piszkos. Nem volt olyan higiénia azért, higiénia nem nagyon vigyáztak és akkor a gyereket bepólyázták, betakarták egy kicsi kis plédbe, vagy egy kis takaróba, és akkor ott az anyja mellé tették.*

⁵² Forrás: Interjú: Rostás Máriával. (Lásd: 15. számú melléklet)

⁵³ Karsai, 1995: 33.

Hát akkorára jött a mentő. Ugye a mentő elvitte az anyát. Akkor 8 napot kellett benn lenni. 8 napot kellett és engedték haza”.⁵⁴ Itt Csépan szokás, hogy az asszonyok a szülés után „piszkosnak” érzik magukat, így a szülést követő egy-két hétben be kell, hogy menjen a templomba és hoznia kell egy kis szenteltvizet, amivel meg kell „locsolni” a ház sarkait, illetve az ágy sarkait. Nem mehet közösségbe addig, amíg ez meg nem történik. Ez a szokás Csépan még ma is él. Az interjúalanyom így beszélt erről: „Az első, hogy haza jön a kismama, haza jön 1-2 hét, bemegy a templomba, egy kis szenteltvizet visz haza, tesz magára, imádkozik, hazaviszi a ház sarkára meg az ágyra csöppent kicsit ide-oda, na ez már azt jelenti, hogy tiszta. Nem olyan pogány. Mert szült”.⁵⁵ Arról hogy az asszonyok szülés után piszkosnak érzik magukat, a szakirodalom így ír: „A cigányasszonyok, elmondásuk szerint, a szülés után „piszkosnak” érzik magukat. Ahogy mondják a romnyi ekkor tisztátalan (azaz a maximo állapotában van), és ez az állapot ad magyarázatot számtalan szokásra”.⁵⁶

5. 2. Valláshoz való viszony

A keresztelest is ebben a témakörben mutatom be. Az interjúalanyaim többsége meg lett kereszteleve. A cigánygyerekeket általában hat hét után keresztelik meg. A csépai cigányok a keresztelő után nagy mulatságot rendeznek és az újszülött egészségére nagy mulatozásba kezdenek, ami sokszor másnap reggelig tart. A szakirodalom így ír a keresztelő idejéről: „A cigányoknál is általában újszülött korban történik a keresztelés, eltekintve néhány újabban alakult egyház esetében, ahol inkább a felnőttkori keresztelés a szokásos”.⁵⁷ Interjúalanyaimtól megkérdeztem, hogy jártak-e illetve járnak-e templomba. Volt aki sohasem járt még templomban, de volt olyan interjúalanyom is, aki hetente rendszeresen jár templomba. Ma már többségük csak a december 24-i éjféli misére megy el, de arra sem mindenki. A csépai cigányok újabban református istentiszteletre járnak, ami minden héten szerdán van megtartva. Oda heti rendszerességgel járnak. Megkérdeztem milyen is ez az istentisztelet kértem, meséljenek róla. Az egyik interjú alanyom a következőket mondta: „Hát beszélünk az istenről, meg énekeljük a dicséretet, beszélünk róla”.⁵⁸ Egy másik interjú alany pedig így válaszolt a kérdésemre: „Hát istenről beszélünk meg minden.

⁵⁴ Forrás: Interjú: Rostás Jakabnéval.(Lásd: 12. számú melléklet)

⁵⁵ Forrás: Interjú: Rostás Jakabnéval.(Lásd: 12. számú melléklet)

⁵⁶ Michael Sinclair Stewart, 1993: 223.

⁵⁷ Várnagy, 1993: 18.

⁵⁸ Forrás: Interjú: Kassai Károlynéval.(Lásd: 9. számú melléklet)

Ugyanúgy, mint a templomba csak nincs kereszt, mert ők nem bálványimádók. Ennyi”.⁵⁹

Annyira kíváncsi voltam, erre az istentiszteletre (mert már előtte is hallottam róla, de pontosan nem tudtam, hogy melyik egyházzal van szó), hogy elmentem az egyikre. Ez az istentisztelet a helyi Cigány Kisebbségi Irodánál van, ahova „pásztorok” jönnek és a helyi cigányasszonyok. Férfi alig van. Az egyetlen férfi aki állandóan ott van, a Cigány Kisebbségi Önkormányzat elnöke. Szeretettel fogadtak, hiszen én új voltam köztük. Mivel új voltam ezért áldást adott rám az egyik, Szolnokról érkezett lelkipásztor. Az istentiszteleten énekeltek, és beszélgettek, majd a végén mindenki, amit vitt - például én egy üveg üdítőt - azt elfogyasztottuk. Nem bántam meg, hogy elmentem. Később rá két hónapra ők hívtak meg engem, mert bográcsban főztek. Nem utasítottam el a meghívást és azon az istentiszteleten is részt vettem. Ugyanúgy telt mint az előző, de ekkor már jobban éreztem magam, mert már nem először voltam közöttük. Így nem volt idegen a helyzet. Azt vettem észre, hogy a helyi cigányok nagyon szeretnek ide eljárni és aktívan részt is vesznek ezen az eseményen. A csépai cigányoknál hagyomány még a Mária nap megtartása, ami náluk azt jelenti, hogy elzarándokolnak Mátraverebélyre, ahol templomba mennek, a szentkútból hoznak szentelt vizet. Ezt ha tehetik minden évben megteszik. Az egyik interjúalanyom ezt mondta a Mária napról: *„Én szerintem a csépai cigányok ezek vallásosak. Vallásosak, mert minden évben, amikor csak meg lehet tenni, én is felmegyek a családommal Mátraverebélyesre, valamikor Csatkára. Ez a Mária névnapra. Akkor, amikor bírunk, mindig fölmegyünk. Mindig a gyerekekkel. Hát kérlek, szépen az úgy működik, hogy úgy szoktuk csinálni, hogy egy nappal hamarabb indulunk, és egy éjszakát ott töltünk, az éjszaka az arra való, hogy egyen, igyon, főzzön. A családdal ottan el, van az ember. Táncolnak, ott az idegenek is csatlakoznak egymáshoz. Zenekar van és másnap, amikor van a Mária névnap, akkor megyünk a templomba. Viszünk le ajándékokat, minden. Imádkozunk. Akkor teljes mértékben az a nap van, hogy imádkozunk meg templomba, megyünk. Mindenki elmondja a kívánságait. Mit szeretne, mit nem szeretne. Hogy s mint. Aztán este jövünk haza. Tehát egy éjszaka egy nap vagyunk oda”.⁶⁰* Erről a zarándokútról többször hallottam már az előző években is, én sohasem jártam még ott, viszont onnan hozott szenteltvizünk van otthon.

⁵⁹ Forrás: Interjú: Rostásné Körösi Gizellával.(Lásd: 16. számú melléklet)

⁶⁰ Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

5. 3. Oktatáshoz való viszony

Az interjú készítésekor megkérdeztem az alanyokat, hogy jártak-e óvodába. Meglepődve vettem észre azt, hogy az idősebb interjúalanyok óvodába nem jártak. Iskolába se nagyon, aki pedig járt annak sincs meg a befejezett 8 általános iskolai osztálya. Ennek az volt az oka elmondásuk szerint, hogy vagy vigyázni kellett a kisebb testvérekre, vagy menni kellett a szülőkkel dolgozni. Az egyik interjúalanyom ezt válaszolta a feltett kérdésre: *„Azért nem jártam se iskolába, se óvodába mert a szüleim, ezelőtt elmentünk rizst aratni, répát szedni, akár esett, akár fűjt ott voltunk. Öten voltunk testvérek. Mind az öten ott voltunk”*.⁶¹ Minden interjúalanyom ezt a két indokot mondta arra, hogy miért nem jártak óvodába, vagy iskolába. Minden fiatalabbnak megvan a 8 általános iskolai végzettsége, valamint jelenleg két interjúalanyom jár gimnáziumba esti tagozaton, hogy érettségit szerezzenek. A megkérdezettek gyermekei már jártak óvodába és iskolába is. Van olyan interjúalanyom is, aki már nagyon fontosnak tartja azt, hogy a gyermekei magasabb iskolai végzettséggel rendelkezzenek, ne úgy, mint ők. Ezt a választ kaptam arra, hogy fontosnak tartja-e a gyermekei iskoláztatását: *„Persze, én már teljes mértékben fontosnak tartom az iskolát, tehát óvodába is és iskolába is normálisan járnak. Most is az egyik lányom az tovább tanult, tanul még mindig. Kereskedelmit próbálja letenni, őneki szerintem meg is lesz. Hát őnekik fontos az iskola az biztos. Mert mink, ha nem tudtunk tovább tanulni, akkor ők tanuljanak csak tovább. Az ember a családjának mindig a szebbet, a jót és a biztonságot szeretné, ez egyértelmű dolog és ezért az ember az azt akarja, hogy ő belőlük is legyen valaki, legalábbis tapasztaltabbak legyenek így, számolási iskola értelmébe”*.⁶² Régen elképzelhetetlen volt Csépan, hogy a cigánygyerekek tovább tanuljanak. Elegendőnek tartották azt a szülők, hogy csak pár osztály legyen, hisz elég az, ha megtanul írni és olvasni, annál több nem kell. Erről a szakirodalom így ír: *„A telepen élő roma szülő és gyermeke a négy-öt osztály elvégzését elegendőnek tartja”*.⁶³ Ma már nem így van. Engedik őket a szülők és véleményem szerint ez nagyon jó, hiszen attól, hogy cigány valaki még tud és képes is továbbtanulni és értelmiségivé válni. Az lenne a jó, ha minél több cigánygyermek tűnhetne ki, és példát mutatva a többinek, motiváltabbak lennének a tanulásra.

⁶¹ Forrás: Interjú Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

⁶² Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

⁶³ Glatz, 2004: 238.

5. 4. Párválasztás, házasság

A cigányoknál országszerte szokás a kéretés. Ami úgy zajlik, hogy a fiús család elmegy a lányos házhoz és a fiú családja a lány apjával beszél meg, összeillenek-e a fiatalok, meg lehet-e tartani az esküvőt, ilyenkor kerül szóba az is, hogy mennyit fizetnek a lányért. Nagyon fontos, hogy csak akkor van fizetség ha a lány még érintetlen. Ha nem tud megegyezni a két család és a fiatalok ennek ellenére szimpatizálnak egymással, akkor elszöknek. Szökés után már nem lehet szó lakodalomról, hiszen akkor már a lány nem lányként tér haza. Így házasság nélkül, élettársi kapcsolatban élnek az életüket. Ez Csépan is, mint az ország egész területén így van. Csépan manapság is szokott lenni kéretés. Lakodalom már nem igen van, hisz kevés pénz jutna rá, és akkor inkább nem szervezik meg, mert ha már lakodalomra kerül a sor, akkor az egész rokonságot meghívják, az pedig sok pénzbe kerül. A szakirodalom így ír a párválasztásról: *„A cigányoknál a házasságkötés előtti udvarlás nem volt fontos. Az udvarlás csak az ismeretségig terjedt. Ez alig pár órát vett igénybe. A vőlegény (kérő) elment a lányos házhoz, de nem a lánnyal beszélt, hanem az apjával, idősebb fiútestvérrel. A lányt feleségül az apjától kell kérni. Ha a lányt, nem adják, akkor van a szöktetés”*.⁶⁴ A lénykéretésről egy másik szakirodalom így ír: *„A rokonok a ház körül megállnak, az udvarban pedig a lány családja van. A fiú családját hosszú ideig nem engedik be: szokás madzagot, szalagot feszíteni a két rokonság közé a kapuba, mely a még ideigőráig fennálló határvonalat jelzi a két család között”*.⁶⁵ Ezt említette az egyik interjúalanyom is: *„Ja hát a fiús háztól elmennek, a menyasszonyi háznál hát muzsika szól rezes banda, és akkor viszi a gyerek a csokrot, és most az a szokás hogy megállnak a kapunál, mert a kapu be van zárva, és ott húzva van egy asztal. Tudom, mert már voltam ilyen lakodalomba, és cigány szokás hoz, kikérik, a lányt meg variálnak meg, ez csak cigányok így van, így van. Szépen felkéri az apját, hogy adja ki a menyasszonyt, meg így meg úgy és közbe másikat hoznak másik lányt, hoznak, akkor már nem ez a menyasszony meg ilyen de ez szerintem nem olyan régen szokás ez. Egy pár éve. Ez előtt nem volt”*.⁶⁶ Csépan régen igen nagy cigány lakodalmak voltak. Az egyik interjúalanyom így válaszolt a párválasztás és a házasság kérdésre: *„1959-ben mikor már serdülőkorba voltam én is, szeptember 13-án volt az őszi vásár, már akkor vége volt a rizsaratásnak, hát ezelőtt 2000 ezer forint nagyon nagy pénz volt. Hát igaz hogy szemet vetettem rá, na mondom, hát ez jó volna a feleségemnek, akkor a cigány telepre mentünk én már nem is tudom neked*

⁶⁴ Rostás – Farkas, Karsai: 1992, 37.

⁶⁵ Ligeti, 2001: 121.

⁶⁶ Forrás: Interjú: Kassai Károlynéval. (Lásd: 9. számú melléklet)

megmondani, itt aludtam valahol, de már arra nem emlékszek. Volt ott arra lent, meg is tudnám neked mutatni. A toban. Na, most megkérdeztem a jelenlegi feleségetől, hogy járhatok-e hozzád? Azt mondta, hogy nyugodtan járhatok. Na jól van, a vásár után vettem neki kendőt, gyűrűt, ilyen csecsebecséket. Még közelebb kerültünk egymáshoz. Még akkor itt maradtam egy napig, utána visszamentünk, volt egy kis munkák, elintézni valónk. Szalmán meg hát leterítettük a plédet. Mikor végeztünk beszélt az apám az apósommal és bele is egyezett az apósom meg a jelenlegi feleségem is. És azt mondta, hogy nyugodtan megcsinálhatjuk a kézfogót. Azt jelentette, hogy én nyugodtan járhatok ide Csápéra, a szeretőmhöz, na. Mert akkor már a szeretőm volt. Gyűrűs mennyasszonyom lett. Sűrűben jártam itten, utána mikor végeztünk a rizsaratással, 48 ezer forintot kerestünk az összes család. Igen, nagyon nagy pénz volt. Oszt akkor apám volt a fej, akkor eljött édesapám, lovas kocsival, oszt megegyeztek, hogy november 5-én lehet az esküvő. Kitűztük hát a templomba és a tanácsházán. Voltak vagy 200-300-an. Mind magyar volt majdnem. Akkor nagy lakodalom volt Csépán. Itthon maradt az összes ajándék, amit kaptunk, tányér, hát adtak ott mindent: dunnát, paplant, fehérneműket. Adtak mindent, hoztak ajándékba. Rengeteg ajándékunk volt. Amikor hazamentünk Öcsödre, most képzeld el egy szoba konyha volt a ház. ⁶⁷ Csépán az is előfordult, hogy pénzért vették meg a lányt. Az interjúalanyom ezt a következőképpen mondta el: „Hát vót aki szökött, én nem szöktem el, engem úgy adtak el. Pénzért, négy ezerért. Igen abban a világban, nem hazudok”. ⁶⁸ Fontos, hogy a lányt, aki férjhez fog menni, csak olyan nő öltöztetheti csak fel, akinek egyetlen férje volt az életében. Erről az interjúalanyom így mesélt: „Olyan asszony öltöztetheti fel a mennyasszonyt, akinek csak egy ura volt. Egy férje, más nem. Akinek már kettő az nem, mert akkor boldogtalan lesz a mennyasszony. ”. ⁶⁹ Ma már ritkábban van esküvő, inkább a szöktetés lett gyakoribb. A Csépai cigányok nagyon babonások. Az esküvő hallatán is akadt olyan interjú alanyom, aki említett egy esküvővel kapcsolatos babonát: „Például az, aki mennyasszony és elszakítja a fátylat valaki, ahogy mennek a fenyképésznél, és ha el vágja valaki az már hogy is mondjam neked, nincs hosszú életük a házassághoz. Mindig veszekedés, vita van. Nem valamiben, ha valaki elszakítsa, ha valaki, na. Ezelőtt én vótam az öreg Mici leszakította, oszt mindig veszekedtünk. Ez mindig meg volt. Na ezt én saját magamról tapasztalom. Ahogy mentünk a fenyképésznél, igen. ”. ⁷⁰ Ez a babona csak akkor érvényes, ha valaki véletlenül szakítja el a fátylát, például, ha valaki

⁶⁷ Forrás: Interjú: Rostás Jakabbal.(Lásd: 13. számú melléklet)

⁶⁸ Forrás: Interjú: Körösi Györgynével.(Lásd: 17. számú melléklet)

⁶⁹ Forrás: Interjú: Rostásné Körösi Gizellával.(Lásd: 16. számú melléklet)

⁷⁰ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

rálép a fátyolra, és kicsit felszakad. Ez már azt jelenti náluk, hogy a házasság nem lesz jó, hanem veszekedéssel teli lesz. Hogy ha a lakodalom után kiderül, hogy a lány mégsem volt szűz, akkor az egész lakodalom összegét vissza kell fizetni a lányos családnak. Erről a szakirodalom így ír: *„De ha a lány már nem volt szűz, és annak adta ki magát, a lány apjának vissza kellett térítenie a lakodalom költségeit. Ebből aztán bonyodalmak is lettek”*.

⁷¹ Csépan ilyen, tudomásom szerint nem volt.

5. 5. Munka, munkavállalás

A csépai cigányok legtöbbje alkalmi és bér munkákból él. Régen, mikor még a cigánytelepen éltek, szezonális munkák mindig voltak. Ilyen volt például a rizsaratás, a répaszedés, a tollfosztás, a bodzaszedés, a címerezés, a kapálás, a szüret. A csépai cigányok közül a regisztrált munkanélküliek becsült száma 2012 októberében 216 főből, 67 fő volt.⁷² A munkanélküli cigányok százalékos aránya 31 százalék. Ők mind felnőttek. A falu rossz néven veszi ezt, mert nem dolgoznak még feketén sem. Van olyan munka is ahol feketén, dolgoznak. Erről Szuhay Péter így ír: *„Az e csoportba tartozó tevékenységek általános jellemzője, hogy a munkavállalók más gazdaságában egy-egy napra vagy akár hosszabb időszakra szegődnek el napi bérért, amelyek során sem ők magukat, sem az őket alkalmazók nem regisztrálnak, illetve regisztráltatnak”*.⁷³ A csépai cigányok közül sokan közmunkaprogramban dolgoznak a faluban. Ez általában sepregetést, falevélszedést, szemétszedést jelent. A munkavállalásról az egyik interjú alanyom így beszélt: *„Kijártunk az állami gazdaságba, már 12 éves voltam mikor vízfordó voltam. Úgy hogy a cigányok ügye kimentek kapáni, egyelni, és én meg hordtam utánuk a vizet”*.⁷⁴ Volt olyan interjú alanyom, aki még sohasem dolgozott: *„Sose. Nem is kerestem, mert János nem engedett volna, hogy én dolgozzak. Mert ő neki az-az elve, hogy egy asszony az otthon legyen, takarítson, mosson, főzőn, gyereket neveljen, ez általában cigányoknál szokás. Most, az hogy a mai világba elmennek dolgozni, igen elmennek dolgozni, mert már most eljutottak arra a pontra a férfiak is, hogy sajnos nem tudtak sem üzletelni, sem úgymond pénzt keresni más dologból, de nem lopásból hanem a munkából se. És igen is elmennek dolgozni”*.⁷⁵ Nagyon megoszlik ez Csépan mert tényleg van olyan, aki már 10 éve egy

⁷¹ Karsai, 1995: 40.

⁷² Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Munkaügyi Központ, Kunszentmártoni kirendeltségének vezetője által kiállított adat.

⁷³ Szuhay, 1999: 57.

⁷⁴ Forrás: Interjú: Körösi Györgynével. (Lásd: 17. számú melléklet)

⁷⁵ Forrás: Interjú: Szalai Jánosnéval. (Lásd: 7. számú melléklet)

munkahelyen van, és arra is van a példa, hogy valaki sohasem dolgozott még. Csépan már nincs olyan ember, aki hagyományos cigány mesterséget űzne. Régen voltak ilyenek, de mára már kihaltak. Ilyen volt például a vályogvetés,⁷⁶ vagy a tollszedés.⁷⁷ A megélhetést a csépai cigányok életében is a segély, a családi pótlék és a szezonális vagy állandó munka fizetsége jelenti.

5. 6. Gyermekvállalás, nevelés

A cigány családokban azért magas a gyermekek száma az interjúalanyaim szerint, mert nem használtak semmilyen védekezési módot a terhesség ellen, és így a gyermek megfogant akkor is, amikor nem szerették volna. Már fentebb leírtam, hogy erről úgy vélekedtek: ha eszik az egyik gyermek, akkor enni fog a másik is. A gyermekek régebben nem jártak óvodába és iskolába, mert vagy vitték magukkal a gyermekeket is a munkába, vagy otthon hagyták, mert vigyázni kellett a kisebb testvérekre. Tulajdonképpen volt olyan interjúalanyom, aki kijelentette, hogy ő nem tudta nevelni a gyermekeit, mert dolgoznia kellett, ilyenkor a szomszédok vigyáztak a gyermekekre. Így fogalmazott az interjúalanyom: *„Már a faluban van igen. Akkor vettünk egy kis házat, azt szépen be tudtuk rendezni, de gyerekeket nem nagyon tudtuk nevelni mert mind a ketten egy műszakban voltunk. A gyerekek itthon. Szomszédok vigyáztak rájuk. Becsukták az ajtót, mikor mink haza jöttünk ők már iskolában, óvodában voltak. Azoknak már jobb volt a sorsuk, mint nekünk. Utána már megadtunk a gyerekeinknek mi mindent, hogy jó legyen, utána még följebb kerekedtünk, ez így volt. De világ életünkben dolgoztunk”.*⁷⁸ Minden interjúalanyomtól megkérdeztem milyen elvek, értékek mentén nevelték a gyermekeiket. A következő válaszokat kaptam: *„Arra édesem, hogy rendesen kijárassam őket az iskolába, ne menjenek lopni, ne csináljanak olyat hogy, rossz legyen, hogy a rendőrség által legyünk, vagy ide járjanak, mikor 44 évig voltam a férjemmel de még ide rendőr nem jött. Sehun se ahol laktunk”.*⁷⁹ A másik megkérdezett a következőket mondta: *„Kérlek szépen én megpróbáltam teljes mértékben úgy nevelni őket, hogy ne lopjanak egyáltalán, hogy inkább kérjék el, és úgy jó szívvel szerzik meg azt a dolgot. Én loptam már tényleg az életemben de, viszont régen loptam olyan 10 évvel ezelőtt, de én, megpróbáltam úgy nevelni őket, hogy*

⁷⁶ Barna, 1982: 227.

⁷⁷ Barna, 1982: 101.

⁷⁸ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval. (Lásd: 6. számú melléklet)

⁷⁹ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval. (Lásd: 6. számú melléklet)

ne lopjanak, de hála jó Istennek nem is lopnak egyáltalán, egyáltalán nem".⁸⁰ Érdekes volt, hogy minden interjúalany elmondta azt, hogy arra nevelte a gyermekeit, hogy ne lopjanak. Ez azért volt számomra meglepő, mert ha a cigányságról feljön a szó, akkor mindenki azt mondja, hogy lopnak, csalnak, hazudnak. A csépai cigányok azért mondták el ezt nekem, mert fontosnak tartják a nevelésben ezt, így az előítéleteket szeretnék leküzdeni. A szakirodalom így ír a gyermeknevelésről: „*Nem nevelik úgy a gyereket, hogy jó, a sikeres jutalmat érdemel, a rosszat pedig büntetni kell*".⁸¹ „*A gyereket semmire sem szoktatják. Mindenben részt vesz, mindig ott van a felnőttekkel, ami a családi összetartozás érzését növeli*".⁸² Vannak persze itt is kivételek, hiszen én is ismerek olyan csépai cigány családot, ahol nagyon is foglalkoznak a gyermekkel, tanítják és nevelik.

5. 7. Öltözködés

A hagyományos cigány viselet a szakirodalom szerint: „*A férfiak hagyományos viselete: Csizma, csizmanadrág, fehér ing, kalap, kabát, cipő, kapca. A nők hagyományos viselete: cipő, régebben papucs volt a nyári viselet. A papucs többszínű, bojtos. Harisnya élénk színű a fiatal nőknél, időseknél sötét, egyszínű*".⁸³ Ezzel szemben a csépai cigányok szerinti hagyományos viselet a következő: „*Hát prikkes nadrág, rogyott szárú csizma, kalap. Bőrdzseki. A kalap a cigányoknál már mikor, betölti a 25- 30 évet, akkor már hagyománnyá válik a kalap. Télen, nyáron kalapba járnak. Ügye most már művelődött a világ*".⁸⁴ Másik megkérdezett fiatal interjúalanyom ezt mondta a férfi hagyományos viseletről: „*Modernebb, divatosabb már senki nem nagyon hordja. Régebben hordtak a cigányok olyan csizmát, ami egész hosszú volt, ez a rogyott szárú csizma, rogyott szárú nadrág, tehát valamikor ugye elég szegényes viseletű ruhát hordtak. Csizmát hordtak a cigányok. Hát ez is hagyomány de leginkább a táncban fejeződik ki ez a fajta kultúra*".⁸⁵ Mivel megjelent a bőrdzseki arra lehet következtetni, hogy a csépai cigányok nem ismerik a tradicionális öltözködést. A női hagyományos viseletről így vélekedett az egyik idősebb interjúalanyom: „*Rózsás kendő, szép rózsás kötők, rózsás szoknya, meg rózsás blúz. Ez a hagyományos. De már ezekből én is kiöregedtem. Amit a piacon a turiból találok ilyeneket -olyanokat, azt veszem fel oszt kész. Ennyi. De ha találnék szép cigányosat, megvenném és*

⁸⁰ Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

⁸¹ Karsai, 1995: 107.

⁸² Karsai, 1995: 106.

⁸³ Rostás – Farkas, Karsai, 1992: 60.

⁸⁴ Forrás: Interjú: Rostás Jakabbal.(Lásd: 13. számú melléklet)

⁸⁵ Forrás: Interjú: Zsoltival.(Lásd: 8. számú melléklet)

hordanám”.⁸⁶ Csépan már az idősebb nők és férfiak sem viselnek hagyományos cigány viseletet. A fiatalok csak annyit tartanak be ebből a hagyományból, hogy hosszú a szoknya. De cigány fiatalasszonyon Csépan az utcán sem lehet már látni kendőt, vagy kötőt. Ránézésre meg lehet állapítani, hogy ez a blúz cigányos, de csak azért mert nagyon színes, és azért mert a minta olyan, de nem lehet rá azt mondani, hogy hagyományos. Az idősebbek viszont még néhány hagyományos ruhadarabot hordanak. Az öltözethez a szakirodalom megemlíti az ékszerek viselését is: *„Az öltözet tartozékaként kezelik az ékszereket is a nőknél. A fülükben nagy karikás fülbevaló van, a nyakban aranylánc, a végén kereszt vagy szív, vagy Szűz Mária medál. Az ujjakon minél több gyűrű legyen, pecsétgyűrű is legyen közöttük. A karperec is divatos. A férfiak kezén nagy pecsétgyűrű van, nyakukon lánc, szívvel, feszülettel*”.⁸⁷ Ez a csépai cigányok körében is jól megfigyelhető. Az a lényeg, hogy minél nagyobb, minél feltűnőbb legyen az ékszer. Van olyan asszony, akinek mind a 10 ujján van gyűrű, de akkora, hogy szinte az egész ujját elfedi. Ők véleményem szerint így érzik jól magukat.

5. 8. Táplálkozás

Amikor megkérdeztem az interjúalanyaimat, azt mondták, hogy a hagyományos cigány étel a káposzta, a cigány kenyér, ami a bodagot jelenti. Ezt a káposzta mellé szokták sütni. Régen gyakrabban sütötték a bodagot, ma már csak ünnepekkor. A cigányok zsírosan főznek, amit a szakirodalom is ír: *„Tény, hogy igen zsírosan főznek, amit a romák többször is hangsúlyoztak nekem, ezzel különböztetve meg konyhájukat a magyartól vagy az általam ecsetelt angoltól*”.⁸⁸ Ma már a legtöbb csépai házban rendes tűzhely van, de régebben a cigánytelepen ez is nehézséget okozott. Az egyik interjúalanyom elmesélte, hogy régen hogyan is főztek: *„Akkor nem úgy főztünk, hogy sparherten vagy gázon, nem vót. Hanem apukám csinált ilyen katlant, érted, olyan mintha beteszél két válykot, arra rátettem a lábast, oszt úgy főztem. De levenni nem tudtam, mer olyan nagy lábas vót, mer sokan vótunk, hanem elótottam a tüzet vízzel, oszt utána mikor rátettem a fedőt, oszt mikor együtt anyukám azok levették. Ennyi vót*”.⁸⁹

A cigány asszonyok rendszerint kiszolgálják a családjukat. Minden családtagot kiszolgálhatnak mindennel. Tehát a férj és a gyermek vagy gyermekek leülnek az asztalhoz, az

⁸⁶ Forrás: Interjú: Rostás Jakabnéval.(Lásd: 12. számú melléklet)

⁸⁷ Rostás – Farkas, Karsai: 1992, 62.

⁸⁸ Michael Sinclair Stewart, 1993: 107.

⁸⁹ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

asszony pedig minden ételt eléjük tesz. Először így a férj és a gyerek eszik, és csak azután eszik az asszony. Szakirodalom is említést tesz erről: „Az asszonyok csak akkor esznek, ha már a gyerekek jóllaktak”.⁹⁰ Ez a csépai cigányoknál is teljesen természetes.

A cigányok másik jellegzetes táplálkozási szokásáról, a sündisznóevésről a szakirodalom így ír: „Többen általánosnak tartják, hogy egykoron a cigányok előszeretettel ettek sündisznót, ürgét, varjút”.⁹¹ Tapasztalatból állíthatom, hogy a csépai cigányok a mai napig eszik a sündisznót. Idén nyáron magam is részese voltam egy sündisznóevésnek. A cigányok nagyon szeretik, és azt mondták akkor ott, hogy ha minden nap tudnának fogni sündisznót, akkor minden nap megennék. Ezt nem tápláléknak tartják, hanem ínycséségnek. Az interjúalanyaim ezt mondták róla: „Gyerekkoromba ettem, mert, hogy mondjam még emlékszem rá, hogy zsák számra, zsák számra fogtuk akkor nagyon sok volt. És édesapámék elmentem tudod ilyen erdőkbe, és ők nem úgy, hogy mennek és megkeresik és meg is találták, tudták, értettek hozzá hogy hun van, rendesen mentek utána, mint a nyomkeresők. És megtalálták, kérlek szépen, és zsák számra hozták, a cigánytelepre. Ott nem úgy volt, hogy csak egy család ehet, ott összeültek 20 család, és annyit kellett sütni, hogy mindenkinek jusson egy kicsike, hogy ez már tényleg durva volt, tényleg”.⁹² Egy másik interjúalanyom ezt mondta: „A sündisznó olyan volt, hogy 3-4 darabot felpucoltam úgy, mint mikor a csirkét. Oszt akkor eldaraboltam, saját zsírján úgy megsült, hogy hát azt, meg lehetett enni”.⁹³ Az elkészítési módját másik interjúalanyom is elmondta: „Hát sütöttem egy párszor. Elsőbb élve pörzsölik, hogy lekaparja a tüsköket, oszt utána tüzet csinálnak oszt, megpörkölik, oszt lekaparják szép rózsásan, utána átmossák 3-4 vízbe, oszt akkor utána sütik, főzik ki, hogy akarja”.⁹⁴ Az elkészítését én is láttam, le is fényképeztem. Majd meg is kóstoltam. Nagyon érdekes volt, és kicsit undorító, hiszen csak egy kicsi sündisznóról beszélünk. Az egyik interjúalanyom bevallotta, hogy ma is eszik még: „Igen. Most is egy 3 vagy 4 napja, egy pár napja van neki, hogy csinált az egyik barátom ilyen sündisznót, de ez is csak azért volt, hogy ínycséség. Ez olyan, mint másnak például a torta. Tehát lehet, hogy még ez sűrűbben van, mint másnál a torta. Tehát tényleg ínycséség.”⁹⁵

1. számú kép: Sündisznó sütés 2012 nyarán:

⁹⁰ Rostás – Farkas, Karsai, 1992: 48.

⁹¹ Szuhay, 1999: 95.

⁹² Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

⁹³ Forrás: Interjú: Rostás Jakabnéval.(Lásd: 12. számú melléklet)

⁹⁴ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

⁹⁵ Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

Forrás: .Magam által készített kép

2. számú kép: Sündisznó tálalása 2012 nyarán:

Forrás: Magam által készített kép

A döghús fogyasztása is jelen van még a csépai cigányok körében. A szakirodalom ezt így írja le: „*A frissen elhullt vagy beteg állatokat, amelyeket a parasztok nem fogyasztottak volna el, a velük munkakapcsolatban álló cigányoknak adták, de gyakori volt, hogy a döggutakba dobott állatokért is lemásztak az éhező családok. Az elhullott vagy beteg jószágok boncolásának, feldarabolásának és elkészítésének kifinomult módja alakult ki. Tudták, hogy a beteg állatok mely részét szabad elfogyasztani és mely részét kell*

kidobni, és tudták azt is, hogy hogyan kell úgy elkészíteni a húst, hogy annak esetleg büdös szaga elmúljon”.⁹⁶ Ezt is megkérdeztem az interjúalanyoktól és a következő válaszokat, kaptam: „Volt, kérlek szépen azon nőttünk fel. Azon nőttünk föl. És voltunk is érte, én voltam is érte. Mentem és hazavittük. Kérlek, szépen úgy lehet elképzelni, hogy valahol valakinél megdöglött, akinek volt jószága, megdöglött nála egy nagy disznó. És ahogy gyorsan őneki nem kellett, vitték kifele, de még így frissibe tehát nem büdös meg nem ízé. Amikor vitték kifele akkor gyorsan mi is mentünk utána és teljes mértékben friss volt. Akkor megfogluk és vágtuk és vittük haza, és ettük. És nagyon jó ízzel ettük. Igen, igen. Ingyen ide adták őket, de viszont volt ott akkorában is már olyan magyarok, hogy nem adták oda inkább ők is azt mondták, hogy mink is megesszük”.⁹⁷ Ez annak volt köszönhető, hogy nem volt pénzük és így ingyen megkapták, majd el is fogyasztották. Ezt a szakirodalom is említi: „Hangsúlyoznunk kell minden más híreszteléssel szemben, hogy akik döghúst ettek, vagy esznek, azok nem jósszántukból és kedvtelésből, hanem szükségből és túlélési kényszerből teszik azt”.⁹⁸

5. 9. Zene és a tánc

Csépán régen a zenét a muzsikus családok, azaz az én családom jelentette. Nagyapám és sógora járta az esküvőket, valamint a helyi presszóban is rendszeresen játszottak. Ma már sajnos Csépán muzsikus cigányzenész csak egy van, az unokatestvérem. Akik a zenélésből éltek, azok már meghaltak.

3. számú kép: Nagyapám cigány zenekara:

⁹⁶ Szuhay, 1999: 95.

⁹⁷ Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

⁹⁸ Szuhay, 1999: 95.

Forrás: Családi tulajdon.

4. számú kép: Nagypán cigány zenekara egy családi lakodalomban, 1977-ben:

Forrás: Családi tulajdon.

Régen a cigány telepen tábortűz mellett alakult ki mulatozás, ekkor énekeltek, kannával illetve kanállal kísérték egymást. Erről az egyik interjú alanyom így vélekedett: *„Drágám, mikor lenn laktunk a cigánytelepen, akkor több összetartó cigány vót, nagyon összetartók. Kevesen vótunk. Mer csak így csépaiak voltunk. De már sok öcsödi átjött Csépára. Tábortűzet csináltunk, vót akik ünnepekre főztünk, a legnagyobb ház, akié vót, akkor minden cigányasszony hozott a gunyhójából, egy–egy tányér káposztát, ki melyet főzött. Arról állapították meg az emberek, hogy melyiké jobb, melyiké nem. De így vót. Oda a bodagot is mindent, egy asztalra, két asztalt kiterítetek, oszt ott ettek az emberek. Az*

asszonyok külön voltak. Oszk akkor énekeltek, kimentünk esténként mindig tábori tűz, énekeltek, ennyi. Hát, kanna volt, meg ez a harmonika, kanna is volt meg kanál”.⁹⁹ Rostás – Farkas György a zenei szokásokról így ír a könyvében: *„Ünnepek alkalmával, ha a rokonság együtt van, nem múlik el a nap ének, tánc nélkül. Ez az éneklés spontán, mégis van benne valami hagyományos.”*¹⁰⁰ Manapság a zene a csépai cigányoknál úgy nyilvánul meg, hogy cigánybálat rendeznek, és oda hívják a cigány előadókat. A cigányok minden ilyen előadót ismernek, hiszen a cigányok körében a zenét ők jelentik. Ünnepekkor is ugyanez történik, a helyi művelődési házban összejönnek, és oda nem csépai zenészek, hanem vidékről érkező zenészek biztosítják a hangulatot. Amikor a zenészek játszanak akkor szokás, hogy a színpad előtt állók nyújtanak fel papírpénzt, általában több tízezer forintot, ilyenkor a zenekar megáll. Aki felnyújtotta a pénzt, küld zeneszámot az ismerőseinek, ez felér egy köszöntő beszéddel, a zenekar elveszi a pénzt, felteszi a mikrofon állványára, és azt a számot kezdi el játszani, amit a kérő kért. Ez mehet így egész este is. Ez olyannyira szokás lett, hogy minden rendezvényen megjelenik. A cigányok már nagyon fiatalon tudnak táncolni, hiszen amikor az idősebbek táncolnak, azt ellesik, és így könnyen megtanulják a mozdulatokat. Nem nagyon kell őket tanítani, hiszen szokták mondani a „vérükben van”. Erről az egyik interjúalanyom így mesélt: *„Jött magától. Illetve ragadt is rám, mert ugye láttam azt például, mit tudom én a pestiek, hogy táncolnak, hát az ittenieket nem mondanám, hogy tudnak táncolni. Nem. Na most ez, hogy tudok cigányul táncolni. A cigány tánc is át van formálva. Át van teljesen formálva. Régen nem voltak ilyenek, mint most. Régen is voltak, de régen csak alaphelyzetben táncoltak. Na most régebben inkább a férfiak táncába volt több stílus illetve több figura. Náluk volt a botos tánc, amit a mai világba már nem lehet látni egyáltalán, viszont ahhoz hasonló ütemű zenék még mindig vannak. De azt már nem csinálják. Na most ez a csapácsolás mit tudom én igen. De régebben ez nőknél nem jelent meg. Nem tudtak olyan figurákat, mint most. A mostani cigánytánc az teljesen más. Persze a lányaim mindenképpen. Hát, ha nem akkor le is verném a lábukat. Nem kellett őket tanítani. Ők is látták mit tudom én cd-ken, dvd-ken, akibe nincs meg a vér, azt taníthatod reggeltől estig. Akibe meg megvan, elég ha egyszer lássa. És az már ugyan úgy, mintha világ életében úgy táncolt volna. Ez a legnagyobb táncos Csépan. Komolyan. Nagyon jól tud táncolni cigányul és estétől reggelig. Nagyon tud táncolni. Hát őt tudnám mondani, hogy tud táncolni.”*¹⁰¹ A szakirodalom így ír a cigány

⁹⁹ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval. (Lásd: 6. számú melléklet)

¹⁰⁰ Rostás – Farkas, Karsai, 1992: 55.

¹⁰¹ Forrás: Interjú: Szalai Jánosnéval. (Lásd: 7. számú melléklet)

táncról: „A magyarországi cigányok kultúrájában a tánc mindig is fontos elem volt. Az elmúlt évszázadok során számos táncot vettek át környezetükből, illetve vett át tőlük környezetük”.¹⁰² A tánc tanításáról ezt találtam a szakirodalomban: „Az megszokott jelenség volt, és az ma is, hogy a kicsi gyermeket néhány hónapos kortól a tánchoz szoktatják. Vagyis megfogják a hóna alatt, és énekelve ritmikusan mozgatják, biztatják”.¹⁰³ Ezt én is alá tudom támasztani. Mivel jóban vagyok a helyi cigányokkal, el szoktam menni az egyik családhoz. Ők felkértek keresztszülőnek, így megkereszteltem az egyik helyi cigánykislányt. Voltam nemrégiben egy oláh cigány kislány születésnapján, ami nagy esemény volt, sok étellel és itallal, valamint hatalmas nagy tortákkal. Ez a születésnapi multság egy 4 éves kislányé volt. A lényeg, hogy természetesen cigányzene kísérte az ebédet és ott volt egy, két éves kis cigányfiú is. Ahogy meghallotta a cigány zenét rögtön, abban a pillanatban táncra perdült, és a ritmusa tökéletes volt. Ez alátámasztja számomra a szakirodalomban leírtakat. A csépai cigányoknál a zene megjelenik a temetkezési szokásoknál is. Hiszen a virrasztáson az oláh-cigányok hallgató, lassú zeneszámokat énekelnek. A temetésen az oláh-cigányok szintén énekelve kísérik a temetést. Ez az ének lassú és nagyon szomorú. Ezzel szemben a muzsikuss cigányok nem énekelnek, hanem hangszeres kísérettel temetik el a hozzátartozójukat. Ilyen hangszer például a hegedű és a nagybőgő.

5. 10. Hierarchia a helyi társadalomban

A társadalmi hierarchiáról Szuhay Péter így ír: „A társadalmi hierarchia képlete, tehát úgy írható le, hogy legalul helyezkednek el a munkanélküliek és alkalmi munkából élők tömegei, fölöttük húzódik egy jóval vékonyabb sáv, a tulajdonképpeni középosztály (az a réteg, amelybe a többségi társadalom megítélése szerint a már asszimilálódott, rendes cigányok tartoznak), és legfelül húzódik a legvékonyabb sávot alkotó, elsősorban kereskedésből élő, a társadalmi megítélésben bizalmatlansággal, kétkedéssel, gyanúval fogadott cigányok”.¹⁰⁴ Ezt megkérdezett interjúalanyok nem így látják. Ők máshogyan fogalmazták meg erre a kérdésre feltett válaszukat. Néhány példa a megemlített válaszokból: „Hát én nem tudom. Énnekem mindegy volna. Nem, nem szeretnék kivételt csinálni. Nem nincsen. Én egy kalap alá veszek mindenkit. Én nem csinállok kivételt, hogy te

¹⁰² Ligeti, 2001: 77.

¹⁰³ Kovalcsik, 2001: 364.

¹⁰⁴ Szuhay, 1999: 50.

*engemet én tégedet”.*¹⁰⁵ A következő választ egy 38 éves családapától kaptam: „*Hát kérlek, szépen megmondom neked az őszintét, hogy feltudnám de, nem akarom, mer ez szégyen, volna, a mi számunkra. De viszont ezek közt is vannak normálisak meg ezek közt is vannak, hogy kicsikét lemaradibbak, de úgy mint mindenhol. Mindenhol meg van ez, de viszont itt nincs olyan, hogy ez ilyen ez olyan, mert az okos embert is ugyanúgy kell nézni, mint a buta embert. Tehát ők is emberek teljes mértékben, ők nem biztos, hogy tehetnek, azért nem szabad megnézni egyik a másikat, mert nem biztos, hogy ő tehet róla, azért, hogy buta lehet, hogy az élet hozta neki így vagy a családja csinálta ezt vele, hogy ő saját maga csinálta. Tehát az ember ne nézze meg az egyiket, a másikat, mert nem tudja az ember, hogy mikor hova kerül. Tehát emberek ők is, mindenhol, szerintem mindegyik származásba van olyan, hogy kicsikét normálisabb, kicsikét lemaradibb, nem biztos, hogy ő tehet, arról hogy most így”.*¹⁰⁶ Nagyon meglepődtem mikor a következő mondatokat meghallottam, mert nem gondoltam volna, hogy a gazdagság ennyire befolyásolhatja az emberek gondolkodását: „*Egy hierarchikus rendbe? Hát rangsorolni a cigányt, mert a cigány ugyanolyan cigány, mint a többi cigány. Nem rossz értelemben, hanem jó értelemben gondolom. A hierarchikus rend a cigányokosságban, abban nyilvánul, meg és én úgy látom, hogy a gazdagra azok, akik gazdagabbak jó módúak azokra felnéznek. Jobban tisztelik őket. Azért mert van egy olyan negatív ítélet, kritika a cigányságon belül, hogy a cigány többre értékeli a gazdag cigány embert, és jobban hallgat a gazdag cigányokra, mint a szegényekre. Szegény emberrel is ugye beszélnek, megvan a kontaktus, megvan a beszélgetés de a faluban is van egy-két cigány, akikre felnéznek”.*¹⁰⁷ Amikor készítettem az interjúkat és ezt a témát érintettem, nagyon meglepődtem, mert sok olyan választ kaptam, hogy nem beszélnek erről, mert az nem lenne szép a többi cigánnyal szemben. Többen a gazdagság szempontjából rangsoroltak, nem pedig abból a szempontból, hogy ki milyen cigány. Ha nekem kellene ezt a rangsort felállítanom, akkor biztos, hogy úgy helyezném el az én hierarchikus rendszeremben a Csépan élő cigányokat, hogy a magam által felállított szempontoknak megfeleljenek. Ezek a szempontok a következők lennének: Az első az volna, hogy milyen körülmények közt él, majd az, hogy mit tesz, azért hogy jobb élete legyen. Volt olyan elhangzott mondat is, hogy felnéznek a gazdagabb cigányemberre a szegényebb cigányok. Véleményem szerint, ez nem helyes. Mert ne azért nézzen fel egyik cigány a másik cigányra, mert gazdag, hanem azért mert mondjuk tisztességes, van állandó

¹⁰⁵ Forrás: Interjú: Kassai Károlynéval.(Lásd: 9. számú melléklet)

¹⁰⁶ Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

¹⁰⁷ Forrás: Interjú: Zsoltival.(Lásd: 8. számú melléklet)

munkahelye igaz, hogy csekély fizetéssel, de tisztességesen meg tud élni. Ezzel példát tud mutatni, és talán erős motiváló erővel tud hatni a többi társára is.

5. 11. Halálozás, temetkezési szokások

A hallottakhoz fűződő szokások, hiedelmek Csépán még mai napig nagyon erősen élnek a cigányok körében. Egészen hihetetlen, hogy mennyire fontosnak tartják ezen szokások betartását. Talán ez volt az a téma, amihez a legtöbb információt adtak, és ez volt az, amihez a legtöbbet hozzá tudtak fűzni. A szakirodalomokban is tárgyalják ezt a témát, de leginkább csak annyit, hogy a cigányok virrasztanak, a férfiak hat hétig nem borotválkoznak, a sírhelyet szinte tisztaszobaként rendezik be, majd úgy fedik le. A szakirodalomban azonban nem olvastam a babonákról azokat, amiket a csépai cigányok elmondtak. A szakirodalom így ír a halálozásról: *„A halottkultusz szélesebb értelmezési tengelyén ki kell térni a virrasztásra, a temetésre, a temetésen résztvevők megvendégelésére, a sirállításra, a különböző gyászidőszakok figyelembevételére, az ezeken való korlátozó, tiltó és feloldó szertartásokra, ugyanúgy, mint a pománára (a hat-hetes gyász lezárására), s az egy éves gyásztörésre, ezen túl a későbbi lakomával egybekötött megemlékezésekre”*.¹⁰⁸ Csépán is mint minden máshol élő cigányoknál, ha meghal valaki, akkor virrasztás van. A virrasztás addig tart, amíg a temetés napja el nem jön. Tehát akkor kezdődik, azon a napon, amikor meghalt az illető és akkor van az utolsó este, mikor a temetés napja következik. Az én édesapámat is négy napig virrasztottuk. Ilyenkor a virrasztáson minden nap friss étel van, és rengeteg ital. A virrasztásra minden cigány elmegy, függetlenül attól, hogy melyik családban történt a haláleset: *„Hát kérlek szépen itt Csépán, hátha ne adj isten, meghal valaki, hiába nem rokonunk akkor is el szoktunk menni a virrasztásokra. Van, amikor egy virrasztás 3-4-5 napig is eltart, megyünk és megvirrasztaljuk mert a mi vérünk hiába nem rokonságba tarozik, és a temetés is hát ez egy szokás. A kultúra az megvan, nekünk, az nagyon megvan”*.¹⁰⁹ A mi családukban a virrasztás és a temetés szokásai máshogy vannak, mint a Csépán élő többi cigánynál. Először is leírom az oláh-cigányok virrasztási szokásait, mert az bonyolultabb, mint a mi szokásaink. Odáig egyezik, hogy tartunk virrasztást. Az oláh-cigányoknál a következő szokások, babonák figyelhetők meg: amikor megérkeznek a virrasztásra, nem érkeznek üres kézzel. Valamit visznek, vagy italt, vagy cigit, de üres kézzel nem mennek.

¹⁰⁸ Szuhay, 1999: 116.

¹⁰⁹ Forrás: Interjú: Jánossal. (Lásd: 7. számú melléklet)

Miután megérkeztek nem köszönnék. Még annyit se mondanak, hogy szevasztok. Így indokolták ezt, hogy nem köszönnék: „*Az elsődleges az, hogyha ha mit tudom én virrasztani mész, ügye üres kézzel nem mehetsz. Valamilyen italt vinned kell. Igen, mert ugye a virrasztal szó annyit jelent, hogy sokáig ott kell, hogy legyél, ugye jobban elmegy az idő, emlékezés, elbeszélgetés, stb. stb. tehát tulajdonképpen megemlékezel arról az illetőről, aki elhunyt. Na most köszönni azt szigorúan tilos. Ha elmész virrasztani, bemész, leteszed az innivalót, leülsz. Mert a régi cigány hagyomány szerint, ha köszönsz, akkor olyan mintha annak az illetőnek köszönnél. Érted? Őneki már nem köszönünk, mert ő már meghalt. Érted? Nem köszönsz, bemész, leülsz, ha megkínálnak, meg ha nem, nem. Nem fogunk kezet. Nem köszönsz, nem fogunk kezet. Mert akkor ugyan úgy a halottal fognál kezet. Tehát ez egy ilyen*”.¹¹⁰ Fontos, hogy a temetésen sem köszönnék: „*Temetés napján sem. Így van*”.¹¹¹ Az oláh cigányoknál a virrasztások estéjén is valahol élő zene szól, ilyenkor általában a halott kedvenc nótáit éneklik. Azon a napon, amikor meghalt az illető, a tükröket és a tv-ket letakarják, hogy a halott meg ne jelenjen benne: „*Szokás, az, hogy tehát éjszaka, amikor megemlékeznek a hozzátartozóról én gyerekkoromra visszaemlékezve, letakarják a Tv-t, a tükröt, azért mert ugye hozzátartozó Tv meg tükör, tehát az hogy félelem is társul ehhez*”.¹¹² Amikor a virrasztáson vagy a temetésen itallal kínálnak valakit, azt el kell fogadni, mert azt a halott emlékére isszák. De ilyenkor nem csak alkoholt lehet kérni, ilyenkor megengedett az ásványvíz vagy üdítő ivás is. Az viszont fontos, hogy ha van nálunk ital, abból ki kell önteni egy kicsit a földre, mert úgy tartják, hogy azt a hallott issza meg: „*Persze mindegyikből. Persze*”.¹¹³ Ez, hogy öntenek ki italt, ez nem csak virrasztáskor és temetéskor fordul elő: „*Persze, úgyis mikor nincs virrasztálás, nincsen temetés. A férfiaknál mikor isznak, a holtnak öntenek ki egy picikét. Ez már szokássá vált*”.¹¹⁴ A temetési szokások a következők: a temetés napján, a halottat a halottas házból, hazaviszik, ott kiteszik a koporsóban a szobába, vagy a ház valamelyik helységébe. Ez azért van, mert így elbúcsúztatják a halottat a házatól. Amikor indulnak ki a temetőbe akkor azon az úton viszik ki, ahol az elhunyt a legtöbbet járt. Elviszik a szülői házhoz, van amikor be is viszik, de legtöbbször csak megállnak a ház előtt. A kocsma előtt is megállnak, de csak akkor, ha az illető szeretett kocsmába járni. Ezen az úton a csépai cigányok végig énekelnek, sirató énekeket, náluk ez a hallgató nóta. Ezzel szemben a

¹¹⁰ Forrás: Interjú: Rostás Gyulával. (Lásd: 11. számú melléklet)

¹¹¹ Forrás: Interjú: Szalai Jánosnéval. (Lásd: 10. számú melléklet)

¹¹² Forrás: Interjú: Zsoltival. (Lásd: 8. számú melléklet)

¹¹³ Forrás: Interjú: Jánossal. (Lásd: 7. számú melléklet)

¹¹⁴ Forrás: Interjú: Rostás Jakabbal. (Lásd: 13. számú melléklet)

szakirodalom ezt írja: „Az utcán nem szoktak énekelni, csak a temetőben”.¹¹⁵ Útközben végig öntik a földre az italt. Interjúalanyom az éneklésről ezt mondta: „Kiteszik az udvarra, oszt akkor énekelnek, mert nálunk az a szokás, hogy énekelünk. Cigányul énekelünk, magyarul énekelünk, ilyen sajnálatos nótákat, szomorú nótákat énekelünk. Magyar nótákat is meg cigánynótákat is keverve”.¹¹⁶ Mikor kiértek a temetőbe a pap elmondja a búcsú beszédét, megszenteli a halottat majd a sírgödört is, mert nem várja meg a pap azt, hogy este legyen. Ezt az egyik interjú alanyom így mondta: „Nem, nem mindenki. A pap elmondja a magáét, felszenteli, mivel hogy ő nem tud várni, felszenteli a gödört is. Fel kell, hogy szentelje. Ha nem vár a pap, akkor elmegy. De akkor már a gödör meg van szentelve, akármikor is betemethetik, a pap megszentelte a gödört oszt kész. Elbúcsúznak, hogy is mondjam neked, örök búcsúzást akkor tartják meg”.¹¹⁷ Ugyanis a csépai cigányok nem teszik le addig a halottat a sírba, míg a nap le nem megy. Mikor kezd lemenni a nap, akkor kezdik ők is letenni a halottat. Ezt így említi az egyik interjúalanyom: „Igen tényleg. Kérlek szépen, hogyha például, elkezdődik 9 órákkor a temetés olyan 10-11 óra fele kiviszik oda a sírhelyhez, addig nem lehet letenni míg a nap le nem ment. Hát kérlek szépen ez lényegében, azért van, hogy mert a nap amikor mindig még fényességben szabad letenni. Hogy ő nyugodt legyen. A nap, amikor kezd éppen lemenni, na akkor szokás letenni”.¹¹⁸ Amikor a pap elbúcsúztatta, elviszik a halottat a sírhelyhez, de nagyon fontos, hogy ekkor már kereszteződésbe nem vihetik, ugyanis, ha ekkor kereszteződésbe viszik a halottat, akkor nem fog hazatalálni, mivel nagyon sok út lesz előtte. Amikor leteszik a halottat, akkor nem mennek haza a cigányok, hanem még kinn maradnak a temetőben és énekelnek a halottnak: „Igen. Énekelnek, ott isznak, viszik ki kamion számra az italokat, ott már kaja egyértelmű, hogy nincs. De az italozás az megy. Na most ez az italozás ez úgy működik hogy van aki kólát iszik, tehát nem biztos hogy alkohol, van aki kólát, van aki ásványvizet”.¹¹⁹ Fontos még a temetéssel kapcsolatban, hogy a sírhelyet kibélelik szőnyeggel, van aki kicsempézteti, asztalt, széket tesznek be a sírba, mikor leteszik a halottat, deszkák, lécek kerülnek rá, így a föld nem a koporsóra kerül, hanem a lécekre. Erről így mesélt az egyik interjúalanyom: „De azt is úgy megcsináltuk, hogy tudod olyan, mint egy szoba. Na. Ez olyan. Egy deka föld nem mén rajta, mer mennek a gerendák, mennek ezek-azok, fólia, úgy mennek a szőnyegek, úgy hogy, ott bent a sírba, szőnyegek

¹¹⁵ Karsai, 1995: 80.

¹¹⁶ Forrás: Interjú: Rostás Jakabbal. (Lásd: 13. számú melléklet)

¹¹⁷ Forrás: Interjú: Rostás Jakabbal. (Lásd: 13. számú melléklet)

¹¹⁸ Forrás: Interjú: Jánossal. (Lásd: 7. számú melléklet)

¹¹⁹ Forrás: Interjú: Jánossal. (Lásd: 7. számú melléklet)

vannak lerakva, ki van kövezve, ahogy van a gödör, oszt akkor úgy szőnyeg, ódalt is szőnyeg, oszt úgy megy a gerenda, fólia, igen, és még se az. Csak úgy látod, ilyen 3-4 évig nincs rajta föld, ez a lényeg benne”.¹²⁰

A virrasztással és a temetéssel kapcsolatban vannak még hiedelmek. Az egyik ilyen, hogy a halottat a kedvenc ruhájában kell eltemetni. Erről a szakirodalom is ír: „A halottat mindig a kedvenc ruháiba kell felöltöztetni, tisztán, mert a túlvilágon nem járhat piszkosan”.¹²¹ A virrasztáson és a temetésen, ha tüsszent valaki, akkor azonnal vagy a ruháját, vagy a hajából egy szálat, vagy egy gombot a ruhájáról le kell, hogy szakítson, mert ha nem így tesz, akkor a halál útja folytatódni fog. Ha pedig ezt megtette, akkor azt jelenti, hogy a halál útját megszakította. Erről az egyik interjú alanyom így beszélt: „Igen, kérlek, szépen olyankor meg kell, hogy fogjad magadon a ruhát, egy ruhát vagy megfogod a hajszaadat, és el kell, hogy vágjad. Vagy pedig meg fogsz egy hajszaat vagy kettőt és kihúzod a hajadból, és kész. Ne haragudjál, hogy ezt mondom, de biztos történt akkor valamilyen baj a családotba. Tehát, ez így van. Menjél be a templomba, és nyugodtan mondjál el egy imát, ennyi az egész. Inkább úgy mondom, nem biztos, hogy ez megakadályozza, de viszont tettél érte valamit, hogy ne legyen lelkiismeret furdalásod, hogy te még ennyit se tettél, meg. Bemész, elmondasz egy imát, vagy kettőt oszt mondod, hogy amit akarsz, érted”.¹²² A csépai cigányoknál szokás, hogy a koporsóba tesznek, italt, cigit, ékszer, apró- illetve papírpénzt. Cipőt szigorúan csak a halott mellé teszik, rá nem szabad adni, mert ha az a cipő a halott lábán van és haza jár, akkor majd hallani lehet, hogy otthon van, mert a cipője kopogni fog. A koporsóba fésűt is szigorúan tilos tenni, mert az sűrű erdőt fon köré, és így nem tud majd hazatalálni a halott. A szakirodalom is említi, hogy mit szokás beletenni a koporsóba: „Vele kell temetni kedves tárgyait, pipáját, kendőjét, kését, pénzét, ételt, italt, cigarettát, ékszereit. Hiszik, hogy van túlvilág, ahol a halott tovább él”.¹²³ Annyi a különbég, ha összevetjük az elmondottakat a szakirodalomban írtakkal, hogy a Csépai cigányok ételt nem tesznek a koporsóba. A temetés után jön a hat hetes gyász időszaka. Addig a férfiak nem borotválkozhatnak, semmit nem szabad levágniuk, tehát még a hajukat sem, a fekete ruhát kell viselni. Nem járhatnak szórakozóhelyre, kocsmába sem. Zenét sem szabad hallgatni. Erről az egyik interjúalanyom így mesélt: „Na most kérlek szépen nálunk, amikor meghal egy illető, és el van temetve, akkor 6 hétig, nem szoktunk borotválkozni. Tehát mi nem borotválkozunk,

¹²⁰ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

¹²¹ Karsai, 1995: 81.

¹²² Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

¹²³ Karsai, 1995: 81.

*Semmi nem lehet, tehát igen az egyáltalán nem lehet, nem lehet belevágni, mert az feltöri a gyászt. Hogy ha például hiába nagy bozontos. De aki egy évig gyászol az egy évig, nem borotválkozhat, nem vágatsz haját tehát, na. Akkor igen. Feltöri az ember a gyászt és persze ott a fekete ruha is tehát, az mellett tehát az mellett mi nem mehetünk kocsmába, nem léphetünk be kocsmába, szórakozó helyre nem léphetünk be, zenét nem hallgathatunk”.*¹²⁴ A gyászt a temetéskor el kell dönteni, ki meddig veszi fel. Tehát fel lehet venni hat hétre vagy egy évre. Ezt mindenki maga dönti el, de ha már eldöntötte, akkor azt be is kell tartania. Amikor letelik valamelyik időpont, akkor az illető kimegy a temetőbe, és ott teszi le a gyászt. Méghozzá úgy, hogy levesz magáról egy fekete ruhát. A nők rendszerint fekete ruhát viselnek. Akinek nagyon közeli rokona hunyt el, az a hajából vág valamennyit, ezzel ő azt fejezi ki, hogy neki az nagyon fáj. Ezt így említették nekem: „Amennyit ő akar. Mekkora hosszú haja volt neki, bolond idáig vágta. Avval ő a fájdalmát ő teszi ki, hogy ő neki nagyon fáj, és a haját adja”.¹²⁵ Amikor letelt a hat hét, akkor a család meghív mindenkit, aki ott volt a temetésen egy halotti torra. Nagyon fontos, hogy a halotti torra úgy készülnek, mintha az egy mulatság lenne, tehát rengeteg ételt főznek és sok italt vásárolnak. Ilyenkor rendszerint az elhunyt kedvenc ételeit főzik meg. De abból csak a vendégek ehetnek, a közeli hozzátartozók nem. A közeli hozzátartozóknak a család külön főz. Ami étel megmaradt azt összekaparják, és a kertben elássák. Szigorúan veszik ezt, állatnak sem szabad odaadni, ezt el kell ásni. Így mesélt erről az egyik interjúalanyom: „Az történik kérlek szépen, aki ott volt a temetésen és a virrasztáson azokat, amikor eljön a 6 hét, teljes mértékbe szólnia kell az embereknek, rendesen olyan, mint egy esküvőre meghívás. És akkor meg ott az illető, aki elhalálozott annak a házánál, ott történik egy rendesen egy vacsora, vagy egy ebéd.. És azoknak mindenkinek kell szólni, aki ott volt. És ott esznek, isznak. Na most onnan, amikor megtörtént, hogy egyenek, igyanak, onnan ki szoktak menni a temetőbe, aki le akarja tenni a gyászt, az ott teszi le. Kérlek szépen az, hogy avval teszik le a gyászt, hogy ők ettek, ittak és kimennek a temetőbe, és ott is vannak ilyen énekesek, és akkor ott elénekelnek egy nótát vagy kettőt. Avval kérlek szépen el, szokták temetni. Csak annyit, tudok, hogy nem lehet odaadni, asztat egybe, szokták kaparni azt az egészet, elmennek oldalra, és ott eltemetik. De viszont ehhez hozzá fűznék még valamit, tehát az ember, vannak a családtagok azok abból az ételből, nem ehetnek, amit a vendégeknek főztek. Kérlek, szépen mer az a vendégeké. Van, tehát mi úgy vagyunk vele, hogy az-az étel a halottnak a lelkéért olyan, mint egy feláldozás. Hogy azért adják oda,

¹²⁴ Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

¹²⁵ Forrás: Interjú: Körösi Györgynével.(Lásd: 17. számú melléklet)

mert a lelkéért. Az a lelkéért történik. És a családtag abból nem ehet".¹²⁶ Ilyenkor szokás az asztalra kitenni egy tányérban a halottnak is hiszik, hogy van túlvilág, és ezt azért teszik ki, hogy a halott egyen a túlvilágon is. A szakirodalom így ír arról, hogy mi lenne akkor, ha elmaradna a halotti tor: „*Ha a halotti tor elmaradna, akkor a halott lelke nem nyugodna meg a sírban, hanem bolyongna, nem találna megnyugvást*".¹²⁷ A szakirodalom azt írja, hogy a halottak napja csendes ünnep a cigányoknál, ez a csépai cigányoknál nincs így. Ugyanis Csépan a cigányok ilyenkor kimennek a temetőbe, és egész éjjel énekelnek, így emlékeznek meg a halotról. Ilyenkor isznak és beszélgetnek. A szakirodalom így írja: „*A halottak napja is csendes ünnep. Virágot visznek ki a temetőbe, ételt, italt, cigarettát tesznek a sírra. Este gyertyát égetnek*".¹²⁸

A csépai cigányok ezeket a szokásokat mind betartják. Az én családomnál ez azért máshogy van. Ha halottunk van az igaz, hogy virrasztunk, de nálunk köszönni lehet, élő zene nincs. A virrasztás úgy telik el, hogy aki megtiszteli a halottunkat, eljön, és eszik, iszik. A temetés pedig úgy zajlik, hogy a halottat nem hozzuk ki a hullaházból, ott búcsúzzunk el tőle. Élő zene van, de nem énekelünk, hanem hangszeres kíséret van. Ami azt jelenti, hogy hegedű szokott lenni és nagybögő a temetésen. Mi nem tartunk 6 hetes gyászt, mi egy évig hordunk fekete ruhát, de mi úgy gondoljuk, hogy nem ezekben nyilvánul meg a fájdalomunk.

5. 12. Alkohol és kábítószer fogyasztás

A cigányság alkoholfogyasztási szokásairól így ír a szakirodalom: „*A cigány alkalmi ivó. Iszik, mert megkínálták, iszik, mert ő akar vendégül látni valakit, iszik, mert fázik vagy esetleg éhes. Ha úgy adódik az italozást bármelyik percben, abba tudja hagyni. Nincs erős kényszere az italozás folytatására. A cigányember hangosan beszél, ha szórakozik, még hangosabban cseveg, és talán ez az, ami a környezetet nagyon sokszor megtéveszti*".¹²⁹ A csépai cigányokra is ez igaz. Vannak olyan cigány férfiak, akik állandóan isznak, de ez nem elterjedt. Ezt mondták az interjúalanyaim: „*Itt azért ebbe a kis faluba maga az ivás tehát az alkoholizálás azért nem elterjedt, mert lényegében az 5 ujjamon meg tudnám számolni, azt hogy itt kik az alkoholisták. Tehát, itt nagyon-nagyon kevés az alkoholizálás hál' Istennek, mert tényleg mindenki dolgozik, mindenki foglalkozik valamivel, és még*

¹²⁶ Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

¹²⁷ Karsai, 1995: 80.

¹²⁸ Karsai, 1995: 80.

¹²⁹ Karsai, Szirtes, Forrai, Hegedűs, 1994: 50.

kocsmá sincsen. És ez szerintem nem egy hátrány. Engem tényleg nem érdekel a kocsmá, legalább megmarad az a kis pénz is, ami oda menne a kocsmára. Bemegy a boltba, aki meg inni akar, megiszik egy üveg sört vagy valamit, az úgy se bírja kikerülni. Bemegy a boltba, megveszi magának és hazaviszi. De itt az alkoholizálás az szerintem, nincs elterjedve”.¹³⁰

Valóban így van, hogy nincs kocsmá ahol tudnának állandóan italozni. Aki megakarja oldani, hogy igyon az akkor meg is oldja. Erről az egyik interjúalanyom ezt mondta: *„Hát azt tudod olyan mint az ital, hogy ha valaki alkoholista az bár akár honnan előteremti azt a pénzt, és ő akkor is megissza. Ez meg ugyan olyan, akinek drog hiánya van az addig még, meg nem kapja. Ennyi”.¹³¹*

A drog viszont egy időben körülbelül három éve rendszeresen előfordult a faluban. A fiatalok körében igen elterjedt, és az egyik interjúalanyom fia is gyakran fogyasztott kábítószer. Erről a dologról így mesélt nekem: *„Hát inni inkább nem, hanem a drog. Az, az mostanába nagyon bejött ide”.¹³²*

Ő azt mondta, hogy még ma is jelen van Csépan a kábítószer. Ezt nem tudom sem megerősíteni sem cáfolni. Megkérdeztem tőle, hogy mit tettek azért itt Csépan, hogy megszűnjön, vagy csökkenjen a nagyarányú kábítószer fogyasztás. Válaszul ezt kaptam: *„Volt már itt ő beszélgettek róla, hívtak ide, akik hogy mi lesz ebből, ha valaki drogozik, volt vagy kétszer alkalom, de azóta nem. Nem nagyon. Ezt az istentiszteletet, akik tartják, azok rendezték ezt a drog napot, megelőzést, igen”.¹³³*

A fiatalok a drog csapdájába estek, volt, akinek sikerült leszoknia róla, volt akinek sajnos nem.

5. 13. Higiéniai viszonyok

Ezelőtt 40 évvel mikor még a cigánytelep létezett, a helyi cigányok a tisztálkodást nehezen tudták megoldani, hiszen víz nem volt a putrikban, csak egy közkút volt az egész cigánytelepen. Interjúalanyaim legtöbbje azt mondta, hogy aki meg akarta oldani a fürdést, az meg is oldotta. Mesélték, hogy a cigánytelepre rendszeresen kijártak ellenőrizni a tisztaságot. A környező nagyobb városból jöttek, megnézték a tisztaságot, ha esetleg nem találtak tisztaságot, akkor lefertőtlenítettek őket. Az egyik interjúalanyom ezt így említette: *„Igen. Mer, jöttek nálunk mindig lejárni, ő Kunszentről hogy megnézzék a tisztaságot, Hát minden két hétbe jöttek”.¹³⁴*

Arról, hogy milyen lehetőségek voltak a fürdésre, így mesélt nekem: *„Hát nehéz vót, lavór. Teknő, fa teknő vót. Szappan vót. Hát az a lúgos. Hát a*

¹³⁰ Forrás: Interjú: Jánossal.(Lásd: 7. számú melléklet)

¹³¹ Forrás: Interjú: Körösi Györgynével.(Lásd: 17. számú melléklet)

¹³² Forrás: Interjú: Rostásné Körösi Gizellával.(Lásd: 16. számú melléklet)

¹³³ Forrás: Interjú: Rostásné Körösi Gizellával.(Lásd: 16. számú melléklet)

¹³⁴ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

*piacon árulták a magyarok. Így van. Nyáron minden nap fürödtünk Télen, egy héten egyszer, kétszer. Ennyi”.*¹³⁵ Egy másik interjúalanyom így mesélt a tisztálkodási lehetőségekről: *„Lavórba igen, és akkor is tisztába voltunk. Igen. Mink 5-en voltunk testvérek, meg édesanyám meg édesapám, avval má 7-en voltunk. De mindenki megfürdött, na. Igaz hogy jó messzi vót túllünk a víz, a kút, Nem vót a cigánytelepen csak följebb egy kicsit, mi túllünk de nem volt nagyon messzi de megoldottuk a tisztaságot”.*¹³⁶ Van olyan cigány család ma is Csépán, akiknél még ma sincs fürdőszoba. Rákérdeztem, hogy ez miért lehet így, ezt a választ kaptam: *„Hát vót ahun nem, van soknak. Szegény, szegény, nem, hogy nem akarja, van, akinek még kenyérre se jut. Van, aki még mindig abba a világba van”.*¹³⁷ A takarítást, sem úgy oldották, meg mint manapság. Erről így mesélt az egyik interjúalanyom: *„Hát az a mázolás, hogy vagy sárga földet, tiszta sárga földet, tettünk a lavórba úgy vizet, akkor vót az a rongy, mer az se vót, semmi. Söprünk vót csak. Oszt akkor avval szépen négykézláb türültük. De az akkor is tiszta vót. Akkor is gyönyörű tiszta vót. Az ágyneműk tiszták vótak. Mer minden második nap, kimostuk. És azt a szalmazsákot, mer nem vót ágyunk vót ágyunk, de úgy leütve a földbe két, négy lábon át. Két deszka, két lába meg a két feje vót, a ágynak meg akkor szalmazsákokat kitőtöttük mikor csépelték a búzát”.*¹³⁸ Manapság azért mindez máshogy van, hiszen az évek során egy család kivételével az összes cigány család beköltözött a faluba. Szétszórtan, tehát nem lehet azt mondani, hogy van cigánytelep még ma is. Van több olyan utca is ahol egymás mellett több cigányház van, de erre sem lehet azt mondani, hogy cigánytelep lenne.

5. 14. Szabadidő eltöltése

Az interjúk készítésekor kitértem a szabadidős tevékenységekre. Az idősebb interjúalanyok más szabadidős tevékenységeket mondtak, mint a fiatalabbak. Az idősebbek még átélték a tábortüzes élményeket, a fiatalabbak viszont már inkább a játékokra emlékeztek. A szakirodalom is említi a tábortüzet: *„Nyári estéken, ha összejöttek a cigányok, tüzet raktak, szalonnát sütöttek, ettek, ittak”.*¹³⁹ Erről az egyik interjúalanyom így mesélt: *„Drágám nem nagyon mentük úgy, hogy esténként össze gyüjtünk mindenkinek vót egy kis dóga, vagy dógozni vagy ide, vagy oda, oszt esténként összejöttünk oszt akkor nagy tábori tűz,*

¹³⁵ Forrás: Interjú: Körösi Györgynével.(Lásd: 17. számú melléklet)

¹³⁶ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

¹³⁷ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

¹³⁸ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval.(Lásd: 6. számú melléklet)

¹³⁹ Rostás – Farkas, Karsai, 1992: 68.

beszélgettünk. Oszt nagyon jó vót".¹⁴⁰ Ilyenkor sokszor meséltek egymásnak, beszélgettek, mert ebben az időben a cigánytelepen nem volt se tv, se rádió: „*Éjszaka a cigányok összejöttek, meséltek. Mert nem volt se rádió, se tv*".¹⁴¹ Ekkor már a kártyázás is megjelent, volt hogy az asszonyok is kártyáztak: „*Kártyáztak még az asszonyok is. Hát én nem tudtam kártyázni, soha nem kártyáztam*".¹⁴² A kártyázást a szakirodalom is említi: „*Mivel a cigányok közösségi emberek, egymást sűrűn látogatják. Ott aztán ital mellett kártyáznak, malmoznak*".¹⁴³ A fiatalabbak már inkább a játszást, a csavargást helyezték előtérbe: „*A szabadidő attól függ, hogy mikor hát gyermekkorban hát akkor a szabadidőnk játszással, csavargással*".¹⁴⁴ Volt olyan, aki elmesélte, hogy milyen játékkal játszottak akkoriban: „*Ó indiánok voltunk hallod mindannyian tényleg. Íjakat csináltunk meg dórét, Hát ilyen hát hasonlít a baseball-hoz. Ütöttük a másiknak el kellett kapnia, ha elkapta, akkor biztos, hogy levitte az összes ujját, hát ilyen hülye játékok voltak. Akkor meg fociztunk. Foci. Mindig a foci volt az első. Így van. Fociztunk állandóan*".¹⁴⁵ Manapság a csépai cigánygyerekek, csavarognak, fociznak, az ártézi kútnál békát szednek, bicikliznek. Játsszóterekre is ki szoktak menni, de ott a legtöbb cigánygyerek nem rendeltetésszerűen használja a játékeszközöket. Véleményem szerint fogalmuk sincs arról, hogy a szüleik, nagyszüleik, hogyan játszottak szabadidejükben.

6. A helyi cigány hagyományok megjelenítése az óvodai nevelésben

Kutatásom során kitérek a cigány hagyományok megjelenítésére a helyi óvodában. A helyi óvodai nevelési programban megjelennek a kisebbségi neveléssel kapcsolatos feladatok is. Mivel az óvodába járó gyermekek több mint fele roma származású, ezért elkerülhetetlen a velük (múltjukkal, kultúrájukkal, szokásaikkal, sajátosságaikkal) való foglalkozás. A helyi óvodai nevelési program egyik részében összefoglalja az etnikai és kisebbségi nevelési feladatokat. A roma gyermekek helyzetét is bemutatják: „*Az utóbbi évtizedben a lakáskörülményeik sokat javultak a szociálpolitikai támogatás segítségével, de még így is többen túlszűfolt lakásban élnek. Gátolják egymást a mozgásban, a pihenésben, az*

¹⁴⁰ Forrás: Interjú: Endrődi Kálmánnéval. (Lásd: 6. számú melléklet)

¹⁴¹ Forrás: Interjú: Rostás Jakabbal. (Lásd: 13. számú melléklet)

¹⁴² Forrás: Interjú: Körösi Györgynéval. (Lásd: 17. számú melléklet)

¹⁴³ Rostás – Farkas, Karsai, 1992: 73.

¹⁴⁴ Forrás: Interjú: Zsoltival. (Lásd: 8. számú melléklet)

¹⁴⁵ Forrás: Interjú: Rostás Gyulával. (Lásd: 11. számú melléklet)

életmegnyilvánulásokban. A gyermekeknek nincs megfelelő mozgásterük, ami mint ismeretes ebben a korban elengedhetetlen lenne a napi tevékenységük megszervezéséhez. Nincs lehetőségük a tisztálkodásra, a játszásra, a normális életre. Takarékosági okból többen nem fűtenek megfelelően és a táplálkozást is a minimumra, szorítják. Ez utóbbi tényezők miatt a gyermekek gyakran betegek. Orvoshoz azonban csak a legszükségesebb esetekben viszik őket, mert a gyógyszereket nem mindig tudják megfizetni.”¹⁴⁶ Ez a helyzetértékelés igen szomorú állapotokról számol be a helyi cigány gyermekek szociális viszonyaival kapcsolatosan.

Az óvodában mivel igen magas a cigány származású gyermekek aránya, felzárkóztató programmal segítik a gyermekek fejlődését. Erről a felzárkóztató programról így olvashatunk a helyi óvodai nevelési programban: „Intézményünk az 'Óvodai nevelés a művészetek eszközeivel' alternatív óvodai nevelési programot adaptálta a helyi sajátos körülményekre az óvoda tapasztalatai és nevelési gyakorlata, valamint a helyi viszonyok ismerete alapján, melynek kiegészítéseként, de nem elkülönített részeként dolgoztuk ki az etnikai kisebbségi felzárkóztató programot. A fejlesztő foglalkozásokról pontos dokumentációt, fejlesztési naplót vezetünk. (IPR programnak megfelelően). A gyermekek felzárkóztatása érdekében többszöri gyakorlási lehetőséget biztosítunk. Minden tevékenységben figyelembe vesszük a gyermek életkori sajátosságait, és egyéni fejlődési ütemét.”¹⁴⁷ Ez valóban így van, hiszen nem egy foglalkozást láttam már az óvodában, és figyelemmel követtem az eseményeket. Az életkori sajátosságokat valóban előtérbe helyezve valósulnak meg a foglalkozások. A többszöri gyakorlás biztosítása is valós, hiszen részese voltam hospitálásom ideje alatt néhány foglalkozásnak.

Az óvoda célja a helyi cigány óvodáskorúakkal és a helyi cigánysággal: „hogy az egyre emelkedő létszámú roma gyerekek jelentős része már három éves korukban óvodába kerüljenek. Kulturális elemeiket (népmesék, versek, dalok), hagyományaikat tiszteletbe tartva eljussanak a többségi társadalom általános szintjére. Továbbra is célunk, hogy legyen természetes gyermekeink és felnőtt dolgozók körében a „mátság” elfogadása. Célunk, hogy az óvodába járó cigány etnikumhoz tartozó gyermekek legalább 70 %-a időben megtudja kezdeni az iskolát. Tovább javuljon a kapcsolatunk az etnikai szülőkkel a fejlesztő munkánk hatékonyabbá tételének érdekében. Tovább építsünk kapcsolatunkat a helyi Cigány Kisebbségi Önkormányzattal. Hagyományaik, kultúrájuk mélyebb megismerése céljából további szakirodalmi kiadványokat tanulmányozunk,

¹⁴⁶ Helyi óvodai program, 2012: 1.

¹⁴⁷ Helyi óvodai program, 2012: 2.

lehetőségeinkhez képest részt vegyünk továbbképzéseken. A felzárkóztató programunk eredményesebb megvalósítása érdekében fejlesztő pedagógus alkalmazása.”¹⁴⁸ A gyermekek már valóban 3 éves kor elérése után a helyi óvodába kerülnek. A másság elfogadását folyamatosan segítik az óvónők, egész nap segítik a gyermekek munkáját, valamint azt, hogy egymással hogyan boldoguljanak. Nem minden cigány származású gyermek tudja időben elkezdni az iskolát, hiszen lemaradásuk miatt késleltetve van az iskola elkezdése. Míg a magyar gyerekek általában vannak olyan értelmi és szellemi szinten, hogy időben elkezdjék az iskolát addig a cigánygyermekek rendszerint le vannak maradva. Ez annak is köszönhető, hogy milyen volt a kisgyermekkora a gyermeknek. A cigány származású szülőkkel jó az óvónők kapcsolata. Láttam néhány kommunikációs helyzetet, és azt tapasztaltam, hogy az óvónők türelmesen, készségesen viszonyulnak a szülőkhöz. Segítőkészek, ami véleményem szerint elengedhetetlen a cigány származású szülők felé.

A helyi óvodai programot tanulmányozva megtaláltam a tevékenységekbe épülő hagyományok megjelenését is. Elsőként az irodalmi nevelési programot mutatom be: „*Irodalmi nevelés keretében biztosítjuk azt, hogy a gyermekek a saját irodalmuk értékes alkotásait megismerjék. (Romamécs I., II.) Az irodalmi nevelés foglalkozásain az anyanyelvi nevelés feladatainak jelentős részét valósítjuk meg.*”¹⁴⁹ A következő tevékenységforma, amiben megjelennek a cigány hagyományok az-az ének-zene: „*A zene szeretetét a családból hozzák magukkal. A már óvodába lépéskor megfigyelhető genetikailag hordozott fejlett zenei képességet (muzikalitás, jó ritmus- és mozgáskézség) továbbfejlesztjük, ezekre alapozzuk egész személyiségük fejlesztését. Zenei anyagaink kiválasztása során meritünk dalaikból, mondókaikból, esetenként építünk zenei élményeikre, használjuk a hagyományaikhoz fűződő ritmushangszereket. Minél több alkalmat nyújtunk éneklésre, mozgásos, táncos játékokra, amelyekben sikerélményhez juttatva őket segítjük elő pozitív önértékelésük alakítását.*”¹⁵⁰ Környezet tevékeny megszerettetése foglalkozási formán keresztül: „*A pozitívan alakuló szülő-óvónői kapcsolaton keresztül próbáljuk kutatni esetleg még élő hagyományaikat, népszokásaikat (adott esetben néphagyományukba beépítjük).*”¹⁵¹ Ezeket a foglalkozási formákat tekintve, tehát megállapíthatjuk, hogy a helyi óvodai nevelési programban helyet kap cigány

¹⁴⁸ Helyi óvodai program, 2012: 3.

¹⁴⁹ Helyi óvodai program, 2012: 5.

¹⁵⁰ Helyi óvodai program, 2012: 5.

¹⁵¹ Helyi óvodai program, 2012: 6.

hagyomány és kultúra feltárása, valamint megjelenése. Viszont a gyakorlatban sajnos ez csak kis mértékben valósul meg.

Amikor a gyermekek óvodáskorúvá válnak akkor az óvónők egy szülői nyilatkozat formájában, megkérdezik a szülőket, arról, hogy szeretnék-e ha a gyermeke megismerkedne a cigány kultúrával, illetve szeretnék-e ha a gyermeküknek átadnák a cigány hagyományápolást magyar nyelven. Itt mesékre, mondókákra és dalokra gondolnak az óvónők. Erre a legtöbb szülő igennel válaszol. Ez pozitív, hiszen ezek szerint a magyar szülők is nyitottak a cigány kultúra felé.

Amikor ezt a témát kutattam, hogy hogyan jelenik meg a cigány kultúra az óvodában nem csak a helyi óvodai programot vettem a kezembe segítségül, hanem három óvónővel interjút is készítettem. Kíváncsi voltam arra, hogy ők miként látják a cigányok helyzetét a faluban és az óvodában. Milyen a kapcsolatuk a szülőkkel, a gyerekekkel. Hogyan jelennek meg az óvodai gyakorlatban a cigány és a helyi roma hagyományok. A gyermekekkel a viszony az egyik óvónő szerint, aki már 32 és fél éve van a helyi óvodában a következő volt: *„Csoportomban jelenleg 25 gyermekből 15 fő cigány származású. Ezekkel, a kisgyermekkel ugyan olyan jó a kapcsolatam, mint a magyar gyermekekkel. Az óvónői pályán eltöltött 32 év tapasztalatait tekintve a legfontosabb a gyermekek szeretete, személyiségük elfogadása, tisztelete. Meghatározó, hogy a beszoktatás idején milyen kapcsolatot alakít ki az óvónő az említett gyermekkel, érzik-e, az érzelmi biztonságot”*.¹⁵² Szerintem a csépai cigány gyermekekkel nem nehéz jó kapcsolatot kialakítani. Én nem sokat vagyok a helyi óvodában, de engem úgy érzem, szeretnek, mert ahogy belépek a csoportszobába, rohannak hozzám megölelni. Mindig kérdezik, mikor jövök legközelebb. Úgy vélem itt a helyi társadalomban nincsenek jelentős társadalmi különbségek, hiszen a magyar gyermekek közt is van olyan, akivel nehezebb bánni, mint egy cigány gyermekkel. Változó, de úgy vélem, hogy nincs köztük jelentős különbség. Sőt talán azt is mondhatom, hogy még könnyebb hatni a cigány gyermekekre. Fontos volt még, hogy a szülőkkel való kapcsolatot is megismerjem. Nehéz-e velük a kommunikáció, érdeklődőek-e a gyermekük és az óvoda iránt. Egy másik megkérdezett tapasztalt óvónő így beszélt erről: *„A szóbeli kommunikációt sokkal célravezetőbb. Sokan nem olvassák el az öltözőbe kihelyezett tájékoztatókat. Összevont szülői értekezleten nem jelennek meg rendszeresen. Az egyéni tájékoztatást sokkal jobban szeretik, fogadóórára általában pontosan érkeznek”*.¹⁵³ Ezt a vezető óvónő is alátámasztotta: *„A kommunikáció nem okoz nehézséget, de azt tudni kell,*

¹⁵² Forrás: Interjú: Kiss Magdolnával.(Lásd: 13. számú melléklet)

¹⁵³ Forrás: Interjú: Csíkné Bozsik Ibolyával.(Lásd: 14. számú melléklet)

hogy csak a négy szemközti kapcsolatban nyílnak meg igazán. A csoportos beszélgetéseket nem kedvelik. Ilyenkor hallgatnak vagy kevésbé őszinték".¹⁵⁴ Erre a kérdésemre a harmadik megkérdezett óvónő így válaszolt: *„A 15 cigány származású gyermekből hét gyermek édesanyjának, vagy édesapjának óvónője voltam. Úgy érzem a legtöbben tisztelettel, bizalommal fordulnak felém. Örömmel fogadják a gyermekükkel kapcsolatos egyéni tájékoztatást, néhányan gyermeknevelési kérdésekben is kikérlik a tanácsomat, véleményemet, családi ügyekbe is beavatnak. Fejlesztő könyveket a csoportomból hat cigány származású gyermek szülei rendszeresen vásárolnak. A családlátogatáson mindenki készségesen fogadott, egy családhoz kellett későbbi időpontban visszalátogatni*".¹⁵⁵ Öröm volt hallgatni, hiszen megbizonyosodtam arról, hogy a csépai cigány gyermekek szülei jó kapcsolatot ápolnak az óvónőkkel. Figyelemmel kísérik gyermekük fejlődését, nevelését. Én is jó kapcsolatot ápolok a cigány szülőkkel, hiszen mindenki ismer mindenkit, és édesapám után talán még azt is mondathatom, hogy tisztelnek. Nem tapasztaltam semmi rosszat és negatívumot a szülők megjelenésekor. Az óvónőket is tisztelik, és a gyermekük miatt tiszteletben is tartják az óvónő szavát. Megkérdeztem az óvónőket arról is, hogy ma hogyan nyilvánul meg a cigány hagyomány és kultúrávilág az óvodában. Ezeket, a válaszokat kaptam: *„Művészeti programunk tevékenységkeretét a hagyományőrzés biztosítja. Ez a program a hagyományőrzést, a népi kultúra ápolását az óvodapedagógusok egyik kiemelt feladatának tekinti. Az óvónők beépítik a kisgyermek nevelésébe mindazon értékeket, amelyeket a környezet megőrzött vagy a folklór az óvodások számára megőrzésére érdemesnek tart*".¹⁵⁶ A vezető óvónő így vélekedett erről: *„Általánosságban hallgatunk cigány zenét, alkalmazzuk a „Kedves ház” pedagógia módszereit, amit mindannyian megtanultunk egy tanfolyamon Lázár Péter cigánytanítótól. Időnként olvasunk cigány íróktól származó verseket, meséket*".¹⁵⁷ Az óvónők munkáját nagyban segíti a „Kedves ház” pedagógiája. Ezt a tanfolyamot, ha lediplomáztam én is el, szeretném végezni. Úgy vélem az óvónők erre a feladatra akkor lettek felkészítve mikor a „Kedves ház” pedagógiáját elsajátították. Elvégezték és így megtanulták azt is, hogyan könnyebb a foglalkozás, ha roma származású gyermek van a csoportban. Úgy vélem, hogy ahol ilyen magas számban van cigány származású gyermek, ahhoz elengedhetetlen volna, hogy ezt az alternatív pedagógiát az óvodapedagógusok elvégezzék, megismerjék és alkalmazzák.

¹⁵⁴ Forrás: Interjú: Havrilla Sándornéval. (Lásd: 15. számú melléklet)

¹⁵⁵ Forrás: Interjú: Kiss Magdolnával. (Lásd: 13. számú melléklet)

¹⁵⁶ Forrás: Interjú: Kiss Magdolnával. (Lásd: 13. számú melléklet)

¹⁵⁷ Forrás: Interjú: Havrilla Sándornéval. (Lásd: 15. számú melléklet)

Ahogy kutattam ezt a témát, többször eszembe jutott, hogy a cigányok kultúráját tanítani kellene a pedagógusképző felsőoktatási intézményekben. Hiszen ha az óvodában és az iskolában jelentősebb szerepet kapna a cigány kultúra, akkor talán a cigány és nem cigány gyermekek is éreznék, hogy az ő kultúrájuk is fontos. Meg kellene tanulni azt, hogyan segíthetnénk a hátrányos helyzetű gyermekeken. Segíteni már az első napon, mikor elkezdik a tanulmányaikat. Hiszen bennem is megvan a mai napig az előítélettől való félelem, de azok a gyermekek, akik oláh-cigányok és a bőrük színén is látszik, azok sokkal nehezebb helyzetben vannak, mint én. A szakirodalom így ír erről: *„Az iskolába érkező első cigány gyermek legtöbbje számára azonban már az elindulás is nehéz: szép ruhát kellene felvenni, a faluban a több kilométerre lévő iskoláig elgyalogolni stb. Megérkezve oda nem biztos, hogy azon a nyelven beszélnek társai, mint ő maga, talán senki nem akar őmellé ülni, és a tárgyak, szokások nagy része ismeretlen. Ezek azok a körülmények, amelyekkel egy cigány gyermek sok esetben elkezd iskolai pályafutását”*.¹⁵⁸ Ezt a félelem érzetet talán ki lehetne küszöbölni az óvodai nevelés során, hiszen ha már ott összeismerkedik a cigánygyermek a nem cigány gyermekkel, akkor már tudja azt, hogy nem minden gyermek fog tőle elfordulni. Lesz, aki a barátja lesz és képes lesz az ő másságát elfogadni. Talán ezzel, hogy segítjük a gyermekeknek a másság elfogadását, elősegítjük az előítélet háttérbe szorítását is. Ha a cigányság kultúráját már az óvodai nevelésben megjelenítenénk, akkor elősegítenénk a cigány gyerekekben azt az érzést, hogy igen nekik is van mire büszkének, lenne, gondolok itt a híres zenészekre, festőkre, költőkre. Fontos, hogy fennmaradjon, és inkább gazdagítsuk, mint sem elveszítsük ezeket az értékeket. Fontos, hogy a nem cigány gyermekek is megismerjék a cigányság kultúrájának értékeit, meséit, gyermekverseit, festményeit, népdalait.

A felsőoktatási intézményekben, azon belül is a tanítóképző karokon fontos volna tanítani a cigányság kultúráját. Nem azt várom el, hogy még a nyelvet is tanulják meg a magyar óvó és tanítójelöltek, de jó volna, ha ismernének cigány mondókákat, verseket, meséket, valamint énekeket. Ezt a tudást biztos vagyok benne, hogy a későbbi évek során kamatoztatni tudnák, hiszen cigány gyermek volt, van és demográfiai adatok szerint egyre több lesz az oktatásban. Ezt a tendenciát Polónyi István is kimutatta a cigány népesség demográfiai változásaira vonatkozóan: *„2050-ben a cigány népesség várható létszáma 700–1 100 ezer fő között várható, az össznépesség létszáma pedig 7 400–8 800 ezer fő között”*.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Ligeti, 2001: 127.

¹⁵⁹ Géczi, 2002: 139.

Ahogy kutattam a téma szakirodalma után sok könyvet találtam, amelyekben nagyon sok cigány népmese, mondóka, dal található.¹⁶⁰ Ezekben, a könyvekben a mesék, versek, dalok megtalálhatóak cigány nyelven is de fordításban magyarul is. Ezek a mesék nagyon tanúságosak és ezekből a cigány gyermekek sok jó és hasznos dolgot tudnának tanulni, majd ez kamatozhatna a későbbi évek során. A cigány mesék legtöbbje az együttélés fontosságát, az egymás megismerését és az egymás iránti tiszteletet tartja fontosnak, és ezeken a meséken keresztül próbálja felhívni a cigány gyermekek figyelmét a mesék tanulságára és fontosságára. Ezek a könyvek mind nagyon jók tartalmilag, hiszen nagyon sok mese, vers, mondóka és dal található bennük, melyek mind elősegítik a cigány gyerekek identitásának és népi kultúrájának fejlődését. Így ír erről Bársony János: „*A kötet számos története foglalkozik a cigányság és a magyarság közös történelmével a cigányság vándorlásától, majd letelepedésétől egészen a kiegyezés koráig. Ugyancsak a cigányság és a magyarság együttéléséről, szólnak azok a történetek, amelyekben megelevenednek, és magyarázatot kapnak a cigányok máig fennmaradt, élő szokásai, hagyományai. Ezek között olvashatunk modern, városi meséket, például a halottak tiszteletéről, a jóslásról vagy a bokszerrel*”.¹⁶¹

Fontos lenne, hogy a gyermekek tanulás iránti érdeklődését felkeltsük, hiszen nem minden cigány gyerek azért rossz tanuló, mert nincs meg az esze a tanuláshoz. „*A rossz tanulmányi eredmény nem a roma diákok gyengébb képességeinek következménye. Éppígy: a gyakori hiányzás, el-elmaradozás az iskolai programokról nem az érdeklődés hiánya vagy valamiféle lustaság megjelenése. Sokkal inkább a szegénység, a családok rossz anyagi helyzete, a gyakori válások és az ebből fakadó sűrű lakóhely-változás az okozója annak, amit mi iskolai kudarcnak hívunk*”.¹⁶² Ha önbecsülés volna a cigány gyermekekben, talán nem tartanánk itt, ahol most tartunk. Azok a könyvek, amelyek feltárják a cigány irodalmat, segítik a gyermekeket abban, hogy nyitottak legyenek a külvilág felé. „*Olyan ismereteket bocsátunk közre a gyermekek szintjén, amely önbecsülést nyújthat a roma gyerekeknek, és együtt érzővé teszi a többségi gyerekeket. Kinyitja az iskolát a szülői ház felé, és erősítheti a gyermekek világ iránti nyitottságát, tanulni akarását. Könyvünkkel információkat próbálunk adni a roma önismeret alakításához, valamint az érdeklődő többségi olvasóknak betekintést nyújtunk a roma kultúra és nyelv értékeibe*”.¹⁶³

¹⁶⁰ Cigány népmeséket, mondókákat, népdalokat tartalmazó könyvek: Rostás-Farkas György, 2011; Bari Károly, 1996; Bari Károly; 1985; Szegő, 1980; Bársony, 2007; Bársony, Daróczi, 2005;

¹⁶¹ Bársony, 2007: 115.

¹⁶² Ligeti, 2001: 129.

¹⁶³ Bársony, Daróczi, 2005: 3.

Az óvodai nevelésben, abban az intézményben, ahol sok cigány gyermek van, mint például Csépan, jó lenne, ha tanulhatnának a nem cigány gyermekek is cigány mondókákat, cigány dalokat, és megismerkedhetnének a cigány mesékkel. Így elő tudnánk segíteni azt, hogy a cigány kultúra, mint érték megjelenjen és így bővülne a cigányokról alkotott kép, a negatív sztereotípiák mellé, pozitív kulturális értékek is kerülnének. Összességében így árnyaltabb lenne a cigányokról alkotott kép és csökkennének az előítéletek velük szemben.

Az általános iskolák egyre nagyobb részében ma már megjelenik a cigány népismeret. A helyi általános iskolában is tanítják és úgy gondolom, hogy ez egy nagyon jó kezdeményezés. Ez erősíteni tudja a cigány tanulók identitását is, valamint segíti a nem cigány tanulókat is megismerni a cigány kultúrát. Úgy vélem ahhoz, hogy valakit el tudjunk fogadni a mássága miatt, először ismernünk kell az ő kultúráját, szokásrendszerét, mert ezzel elősegítjük azt, hogy mi is és mások is megértsük egymást.

7. Cigány témahét a helyi óvodában

Ahhoz, hogy a csépai cigány gyermekek be tudjanak illeszkedni és a nem cigány gyermekek el, tudják őket fogadni, ahhoz az kell, hogy megismerjék a cigány kultúrát a nem cigány gyermekek is. Ezért megterveztem egy témahetet ahol a nem cigány gyermekek a cigány gyermekekkel együtt tudják megismerni a cigány kultúrát. Ezt a témahetet a helyi óvoda középső-nagy csoportjára terveztem amit, majd a területi gyakorlatom során meg is tudok valósítani.

Témahét címe: Helyi cigány hagyományok megjelenítése a helyi óvodában.

Témahét célja:

- A helyi cigány társadalom kultúrájának, hagyományainak szokásainak megismertetése;
- A cigányzene megjelenítése az óvodai nevelésben és megismertetése a nem cigány gyermekekkel;
- Régi cigány mesterséggel való ismerkedés pl.: kosárfonás;
- Esélyegyenlőség növelése;
- Másság elfogadásának erősítése;
- Ismerkedés cigány irodalmi művekkel (mese, mondóka, vers);
- A cigány dalok és a táncsal való ismerkedés és bemutatás.

Témahét feladata:

- Ismeretnyújtás más kultúra megismerésével;
- Empátiás képesség fejlesztése; Kapcsolatépítés a kultúra megismerésével és a közös tevékenységek révén;
- Motiválás a cigány népi művészetek megismerésére (zene, irodalom, tánc).

Célok megvalósítását segítő előzetes szervezési feladatok:

- Egyeztetés a szülőkkel (lovassal, tánccal).
- Előzetes egyeztetés a helyi cigány lovassal a lovasság miatt, valamint egy helyi zenésszel. (Legalább egy hónappal korábban, majd a témahét kezdete előtt egy héttel.)
- Hagyományos cigány ruhák gyűjtése (kendő, kötő, szoknya, kalap, mellény).
- Kísérő személyek biztosítása (két óvónő, dajka).
- Útvonal megtervezése.
- Kosárfonó meghívása.

Témahét feldolgozása:

1. Hétfő: Vers, mese

- Oktatási feladat:

Mese megismertetése.

- Kompetenciák:

- Figyelem terjedelmének és tartósságának fejlesztése.
- Emlékezet, képzelet fejlesztése.
- Beszédkészség fejlesztése.
- Gyermekek szókincsének bővítése, tiszta és érthető beszéd kézségének kialakítása.
- A gyermek igényét kialakítani az esztétikailag-érzelmileg értékes produktumra (mese nyelvezetén, előadásmódján keresztül).
- Erkölcsei nevelés (a mese üzenetén, tanulságán keresztül).

- Eszközök:

Mese gyertya, cigány népi kendő, kötő.

- Előzetes szervezési feladatok:

Mese gyertya előkészítése, kendő, kötő felvétele. (óvónő veszi fel, amit benn hagyok a csoportszobában a nap folyamán, lehetőséget adva a gyermekeknek arra, hogy felvegyék, játszanak vele.)

- Motiváció:

Mese gyertya meggyújtása, asztalra helyezése. Közben magnón szól egy kérető dal.¹⁶⁴

- Alkalmazott módszerek:

Bemutató, szemléltetés, magyarázat, beszélgetés, dicséret.

- Tevékenység tartalma, témája:

Bárony János: Biav- Esküvői szokások¹⁶⁵

- Mese bemutatása után beszélgetünk a lakodalomról, és a hozzá kapcsolódó szokásokról.

2. Kedd: Rajzolás, mintázás, kézi munka:

- Kompetenciák:

- A kosárfonás bemutatása, megismertetése a gyermekekkel.
- A gyermekek szokásainak bővítése a beszélgetés és a magyarázat során.
- Finommotorika fejlesztése.
- Kreativitásra nevelés.
- Ujjak ügyesítése.
- Fantázia fejlesztése.
- Eszközhasználat kapcsolatos óvó szabályok tudatosítása.
- Gondolkodás fejlesztése.

- Eszközök:

Vessző, metszőolló (amit az óvónő használ)

- A foglalkozást a másik óvónővel együtt tartom.
- A gyermekek választhatnak, hogy kisebb vagy nagyobb kosarat készítenek.
- Az elkészült darabokból kiállítást rendezünk délután.

3. Szerda: A külső világ tevékeny megismerése. (környezetismeret)

- Kompetenciák:

¹⁶⁴ Kérető dal: Bárony, Daróczi, 2005: 41.

¹⁶⁵ Bárony, 2007: 97.

- A lovak jellemzőinek (színük, méretük, élőhelyük, mozgásuk, táplálékuk stb.) bemutatása, ismertetése a gyermekekkel.
- Lovas kocsizás szabályainak megismerése.
- Lovak közti hasonlóságok és különbségek megfigyelése.
- Közlekedési formák megismerése.

- A bemutató tevékenység helyszíne:

Az óvoda elől indulunk, körbejárjuk a falut. Majd visszamegyünk az óvodába.

- Eszközök:

Fényképezőgép, hátizsákba zsebkendő. Tízórai nem kell, mert tízórai után indulunk.

- Előzetes szervezési feladatok:

- Egyeztetés a helyi cigány lovassal (legalább egy hónappal korábban és lovas kocsizás előtt egy héttel.)

- Útvonal készítése.

- Alkalmazott módszerek:

Szemléltetés, beszélgetés, magyarázat, dicséret.

4. Csütörtök: Mozgás:

- Kompetenciák:

- Nagymozgás fejlesztése járással, futással.
- Testséma fejlesztése a testrészek mozgatásával.
- gyorsaság, ügyesség fejlesztése.
- Alaklátás fejlesztése a körforma bejárásával.
- Figyelem, észlelés, koncentráció fejlesztése.

- A fejlesztő tevékenység tartalma:

Futásgyakorlatok, járásgyakorlatok zenére.¹⁶⁶ Főgyakorlat: Kézesség és képesség fejlesztő játékok.

- A foglalkozás menete:

Bevezető rész:

- Sorakozás, foglalkozás anyagának ismertetése, motiválás.
- Közepes iramú futás körbe zenére, 1 kör.

¹⁶⁶ EtNoRom gipsy band- Haj szó kerav

- Futás feladatokkal zenére. (magas térd emelés, saroklendítés, bokszolás)

- Járás

- Járás feladatokkal (óriásjárás, gólyajárás, medvejárás)

- Járás

A bevetető rész ideje alatt segítségül a ritmust kanalak ütögetésével adom meg.

Fő rész:

1. játék: Tűz, víz, repülő.
2. játék: Székfoglaló.
3. játék: Mókus, mókus ki a házból.

Befejező rész:

- Szervezet lecsillapítása:

Járás körbe (két kör), nyújtózkodás.

- Értékelés

- Délelőtt a gyermekekkel a mozgásfoglalkozás után só liszt gyurmából készítünk ételeket a lakodalomra. Itt szóba kerülnek a majd a cigány ételek nevei is.(Ilyen például a kalács, bodag, kenyér.) Itt valósul meg a külső világ tevékeny megismerése (matematika) foglalkozási forma is.
- Témája: Mérés, relációk (kisebb, nagyobb, több, kevesebb.)
- Eszköz: A só liszt gyurma, hiszen ezzel mérünk. Viszek be egy konyhai mérleget is, hogy bemutassam a mérést. Összehasonlítjuk a kimért adagokat (súlyra, méretre).
- A foglalkozás végén halk zene szól majd, hogy ekkor is ismerkedjenek a cigány zenével. Illetve a foglalkozás végén megmaradt só liszt gyurmát benn hagyom a csoportszobába lehetőséget adva a gyermekeknek arra, hogy még később is elővehetik és készíthetnek belőle bármit.

5. Péntek: Ének, zene, énekes játékok:

- Kompetenciák:

- Új dal elsajátítása:

- Ritmusérzék fejlesztése: az egyenletes löktetés folyamatos gyakorlása a dalok többszöri éneklésekor játékos mozdulatokkal.

- Éneklési készség fejlesztése a dalok éneklésén keresztül.

- Szociális kompetenciák fejlesztése (közösségi érzés kialakítása, közös játék és élmény nyújtásával társas kapcsolatok alakításával).

- Esztétikai érzék fejlesztése, zenei széppérezék fejlesztése, tisztaénekhangon keresztül.

- Kommunikációs képességek fejlesztése, (beszédkézség fejlesztése kérdésekkel éneklésen keresztül).
- Közös játék élményének megteremtése.

- A fejlesztő tevékenység tartalma:

Cigány lakodalom

- Eszközök:
- Ruhák (ezeket előre beszerezem a szülők segítségével)
- Helyi cigányzenész, aki majd gitározni fog.
- Kézesség fejlesztés:

Halk- hangos különbségének felismerése egy dalon belül. (Bársony- Daróczi: Kérető dal.)¹⁶⁷

- Mondókák:
- Mondóka kislányoknak¹⁶⁸
- Mondóka kisfiúknak¹⁶⁹

- Dalok:
- Kérető dal
- Énekeljtek cigányok¹⁷⁰

- Zenehallgatás:
- Zöld az erdő¹⁷¹
- Reggel a gyermekeket cigány viseletbe öltözve várom.
- A gyermekek is ruhát kapnak, majd a kisült lakodalmi ételeket bevisszük a tornaterembe, és kezdetét veszi a lakodalom.

- Extra curriculum:
- A csoportszobában található játék babák öltöztetések, figyelek, arra hogy színes rózsamintás ruhadarabok kerüljenek a babákra.
- Mozgáshoz használt eszközöket, a kanalakat beviszem a csoportszobába és a zenei sarokba, teszem, lehetőséget adva a gyermekeknek, hogy használhassák.
- Kis műanyag lovakat viszek be a csoportszobába, hogy azokkal is tudjanak játszani a gyermekek.

¹⁶⁷ Bársony, Daróczi, 2005: 41.

¹⁶⁸ Bársony, Daróczi, 2005: 7.

¹⁶⁹ Bársony, Daróczi, 2005: 7.

¹⁷⁰ Bársony, Daróczi, 2005: 69.

¹⁷¹ Bársony, Daróczi, 2005: 6.

- Figyelek arra a héten, hogy minden színesebb legyen. Gondolok itt például az asztalterítőre. Olyan asztalterítőt viszek be a mi színes, és nagy mintákkal van teli.
- Viszek be szalagot a kislányoknak, ezt a hajukba tesszük majd. A kisfiúknak pedig kalapot viszek be.
- A babasarokba teszek be a hét elején egy kis fém bográcsot, hogy azzal is tudjanak a gyermekek játszani.
- Déli mesélés alkalmakkor cigány népmeséket fogok olvasni a gyermekeknek.

Úgy gondolom, hogy ez a témahét megfelelő lenne a gyermekek összekovácsolódására, hiszen más kultúrát is meg tudnának ismerni, és így elő tudjuk segíteni a másság elfogadását.

8. Összegzés

Azért választottam ezt a témát választottam, mert véleményem szerint fontos, hogy a cigány szokásokat fenntartsuk, ápoljuk és tiszteljük. Ez a cigány népnek nagyon fontos, hiszen nem szabad elősegíteni egy kultúra kihalását, sem mert egyrészt ezzel szegényebb lesz a világ, másrészt ezek a hagyományok teszik cigánnyá a cigányt. A szakirodalom is kutatta ezt a témát, de úgy gondolom, hogy most én is hozzátettem a hagyományok kutatásához annyit, hogy tőlem telhetően feltártam a csépai cigány társadalom máig fennmaradó hagyományait.

Úgy vélem, hogy ezt a témát még mélyebben kellene kutatni, hiszen azok a személyek, akik igazán sokat tudnak a cigány hagyományokról már idősek. Nem fognak olyan sokáig élni, hogy ha most elhanyagoljuk ezt a témát, évekkel később már nem tudunk információkhoz jutni tőlük, az írásbeliség pedig körükben kevésbé elterjedt. Így ha nem kutatunk ezek után, akkor már késő lesz, hiszen ha az idős cigány emberek meghalnak, akkor velük együtt fakulni fog ennek a kultúrának a nyoma is. A kicsi cigány gyermekeknél is fontos lenne, hogy az otthonról hozott hagyományokat tovább élhesse a közoktatási intézményekben, majd felnőtt korában civil szervezetek formájában is.

Úgy érzem sokkal több lettem, hogy megírtam ezt a dolgozatot, mert eddig is ismertem néhány hagyományt, de ennek a dolgozatnak köszönhetően mélyebben és alaposabban megismerhettem azokat. Öröm volt számomra kutatni, interjúkat készíteni, majd azok felhasználásával megírni a dolgozatomat.

Eddig voltak olyan cigány szokások, amiket nem értettem, és nem tudtam elfogadni. De így, hogy mélyebben foglalkoztam a témával sikerült megismernem a helyi cigány kultúrát és sikerült megértenem például azt, hogy a halottjukat miért nem teszik le addig a

sírgödörbe, amíg le nem megy a nap. Örülök, hogy most már másképpen látok egy-két szokást, és annak is örülök, hogy ezeket sikerült megértenem.

A dolgozatom írása elején megfogalmaztam magam számára a cigánysággal kapcsolatosan a következő gondolatot: „Nem szégyenlem, de nem is hangoztatom.” Ezt úgy értettem, hogy édesapámat soha nem tagadom meg, azt hogy én is cigány vagyok azt sem, viszont az előítéletek miatt nem hangoztatom. De ahogy ezt a dolgozatot megírtam, rá kellett jönnöm, hogy nincs mit leplezni, nincs mit takargatni ezen a tényen. Volt rá példa, hogy piszkáltak, azért mert cigány vagyok, és akkor úgy döntöttem, hogy inkább csendben maradok, ha szóba kerül ez a téma. Mert én attól féltem, ha megtudják rólam, hogy cigány vagyok, majd elfordulnak tőlem. De rá kellett jönnöm, hogy ha emiatt elfordul tőlem bárki, aki eddig mellettem volt, akkor az nem engem, hanem őt minősíti. Hiszen én erről nem tehetek, de nem is bánom, hogy cigány vagyok, mert így is tudok értékes ember lenni. És nekem is van mire büszkének lennem, ugyanúgy, mint a magyar társaimnak.

Ha már gyakorlott óvónő leszek, és a csoportomba járni fog néhány cigány gyermek, akkor biztos vagyok benne, hogy olvasni fogok nekik cigány meséket, meg fogok tanítani nekik cigány mondókákat és cigány dalokat. Segíteni fogom őket abban, hogy ne szégyelljék, hogy ők cigányok, és segíteni fogom a nem cigány gyereket is abban, hogy hogyan is lehet elfogadni a cigány gyermekeket. Ezt úgy fogom megvalósítani, hogy megismertetem a cigány kultúrát a nem cigány gyerekekkel is. Ez remélem segíteni fog majd, és legalább ők máshogyan látják ezt a helyzetet, mint a többi előítéletes társuk.

9. Felhasznált irodalom

Barna Gábor: Csépa tanulmányok egy alföldi palóc kirajzás népéletéből, Damjanich János Múzeum sokszorosítója, Szolnok, 1982.

Bársony János, Daróczi Ágnes: Vrana mámi mesél, Sulinova, 2005.

Bársony János: Cigány mesék, Móra Könyvkiadó, 2007.

Botka János: Egy tiszazugi falu Csépa története termelőszövetkezeti közösséggé alakulásáig, Damjanich János Múzeum xerox-rota üzem, Szolnok, 1977.

Dr. Botka János: Adatok Szolnok megye történetéből, Szolnok megyei levéltár, Szolnok, 1980.

Dr. Karsai Ervin: Cigányokról dióhéjban, Pax Christi Egyesület, Szeged, 1995.

Géczi János: A cigányság társadalom ismerete, Iskolakultúra, Pécs, 2002.

Glatz Ferenc: A cigányok Magyarországon, Dabas Jegyzet Kft, 2004.

Helyi közéleti havilap: Cibaki hírek, Nyomda Szolnok, Cibakháza, IV. évf. 1. szám, 1994.

Irving Siedman: Az interjú, mint kvalitatív kutatási módszer, Műszaki könyvkiadó, Budapest, 2002.

Karsai Ervin, Szirtesi Zoltán, Forrai R. Katalin, Hegedűs T. András: „Míg én rólad mindent, te rólam semmit nem tudsz”, Nemzetközi Családév Titkársága, 1994.

Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella: A magyarországi cigányság, Gondolat-MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2004.

Kovalcsik Katalin: Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kulturális köréből, mondat Kft, Budapest, 2002.

Közéleti lap: Csépai Napló, Antológia Kiadó és Nyomda Kft, Csépa, V. évfolyam 4. szám, 2003.

Közéleti lap: Csépai Napló, Antológia Kiadó és Nyomda Kft, Csépa, VI. évfolyam 4. szám, 2003.

Közéleti lap: Csépai Napló, Antológia Kiadó és Nyomda Kft, Csépa, VI. évfolyam 5. szám, 2003.

Közéleti lap: Csépai Napló, Antológia Kiadó és Nyomda Kft, Csépa, VII. évfolyam 3. szám, 2003.

KSH 1990. évi népszámlálás, Budapest, 1993.

Ligeti György: Cigány népismereti tankönyv a 7-10. osztály számára, Konsept-H Könyvkiadó, Piliscsaba, 2001.

Michael Sinclair Stewart: Daltestvérek, T-Twinks Kiadó, MTA szociológiai Intézet, 1993.

Rostás-Farkas György, Karsai Ervin: A cigányok hiedelemvilága, TIT Nyomda, Budapest, 1992.

Rostás-Farkas György: A cigányok története, Budapest, 2001.

Sántha Kálmán: Bevezetés a kvalitaív pedagógiai kutatás módszertanába, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2009.

Szuhay Péter: A magyarországi cigányok kultúrája: etnikus kultúrája vagy a szegénység kultúrája, Panoráma, Budapest, 1999.

Turóné Guba Anna: Az etnikai kisebbségi tanulók szocializációja iskolánkban, Csépa, 2000.

Várnagy Elemér: Cigány fiatalok a nagyvilágban, Lámpás kiadó, Abaliget, 1993.

<http://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/04/tabhun/ta111/ta111016.html>

10. Mellékletek

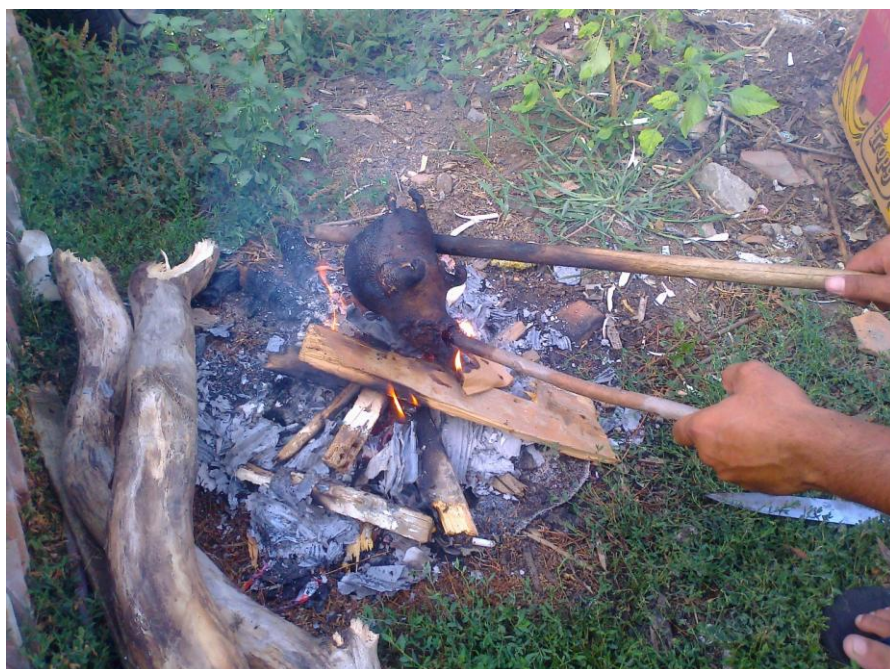
1. számú melléklet¹⁷²

Sündisznó pörkölése:

2. számú melléklet

Sündisznó tuskájának kaparása:

¹⁷² A képek a dolgozat táplálkozás fejezetében található képek folytatásai.

3. számú melléklet

Sündisznó tuskójének égetése:

4. számú melléklet

Sündisznó mosása:

5. számú melléklet

Sündisznósütése lábasban:

6. számú melléklet

Interjú Endrődi Kálmáné (Marika)

- Kérem, mutatkozzon be.

Endrődi Kálmánné vagyok.

- Leánykori neve?

Szalai Mária.

- Csúfneve van?

Nincs csúfnevem. Mindenki csak Marika.

- Hol született?

Szentesen.

- Korházban?

Igen.

- Amikor haza hozták akkor a cigánytelepre, hozták?

Igen a cigánytelepre.

- Meg volt keresztelve?

Igen.

- Ugyan úgy templomba, mint a magyaroknál?

Igen. De tényleg így volt.

- És bérnalkozva?

Nem, nem voltam.

- Templomba járt?

Nem csak akkor mikor keresztelés volt, vagy, hogy is mondjam neked, szent estén. Akkor biztos megyünk.

- Óvodába járt?

Nem.

- Miért nem?

Azért nem jártam se iskolába se óvodába mer a szüleim ezelőtt elmentünk rizst aratni, répát szedni, akar, esett akar fűjt, minekünk ott voltunk. 5en voltunk testvérek. Mind az 5en ott voltunk.

- De nem óvodásként mentek?

Nem.

- Akkor ki vigyázott magára?

Mink-elmentünk úgy mindjában. nem jártunk óvodába, iskolába. Nem egyikünk se. Nem mer akkor az volt, hogy a munka meg a munka hogy tudjunk megélni. Tudjon anyám nekünk adni meg apám, az én apukám 35 évet dolgozott a téeszbe azután. Utána már jó ment a sorunk. Vót a cigánytelepen egy kis cserepes kis házunk, igaz hogy két szoba volt, de voltunk vagy 10-en, de megosztottuk oszt megvolt. És a tisztaság meg az volt, hogy lavór, házi szappan, mer ezelőtt nem vót, ilyen szer olyan tusfürdő, olyan mit tudom én mi, házi szappan, de nagyon jó volt. Avval mostunk, avval mostunk fejet, avval fürödtünk. Ez volt.

- A gyerekei már jártak óvodába és iskolába?

Az én gyerekeim, a férjem katona volt, akkor meg volt gyöngyike, 1 évig volt a férjem katona, gyöngyike akkor már járt. Akkor fizettem abba a világba 22 forintot érte. Az óvodába. Hát hogy a napközibe.

- Akkor már iskolába is jártak?

Igen iskolába voltak, gyöngyike volt első osztályos, Andika volt kiscsoportos mer 5 év, van köztük. Utána férjem leszerelt, elmentünk mind a ketten a barneválná, akkor már jobban vót mer vettünk, azt hiszem 13 vagy 14 ezer forintér gyönyörű kis házat vettünk,

- De már akkor itt fõnn a faluba?

Má a faluba van igen. Akkor vettünk egy kis házat, azt szépen be tudtuk rendezni, de gyerekeket nem nagyon tudtuk nevelni mer mind a ketten egy műszakba voltunk. A gyerekek itthon. Szomszédok vigyáztak rá. Becsukták az ajtót, mikor mink haza jöttünk ők má iskolába, óvodába voltak. Azoknak má jobb volt a sorsuk, mint nekünk. Utána már megadunk a gyerekeinknek mi mindent, hogy jó legyen, utána még följobb kerekedtünk még följobb kerekedtünk, a ez így volt. De világ életünkbe dolgoztunk.

- A párválasztás a cigányoknál hogy működik?

Hát akkor úgy működött, hogy volt egy cigány az vigyázott a cigány gyülekezetre, hogy is mondjam neked, a Kucának az apja volt. A bírónk. Cigány bírónk. Ott, ha gyütt egy idegen, öneki be kellett jelenteni a rendőrségnél. Hogy most itt van egy idegen. Akkor bevitte oszt ennyi.

- Volt már abban az időben is szöktetés?

Vót, vót. Csak nem annyi mint most. Igen.

- Akkor arra törekedtek a fiatalok, hogy lakodalom legyen?

Igen, igen, igen, igen. Voltunk pár fiatalok, akik lakodolmmal mentek el. Akkor volt olyan Bábuka hogy gyűttek kéretni, és eladta az apja.

- Őt eladták?

Eladta. Oszt azt kiabálták a Nagykőrösiek, hogy nem asszonyt vettünk, hanem lovat vettünk.

- A cigányok közt a szöktetés az szégyen?

Igen. Mer, hogy is mondjam az én lányaim jó neveltek voltak, és mindenük megvolt, de akinek én nem akartam odaadni azzal elszökött. Elszökött a másik is. Munkahelyről. Úgy hogy csak én voltam mennyasszony.

- Akkor magának rendes lakodalma volt?

Igen, igen. Itt Csépán.

- Sokan voltak?

Voltunk, sátor volt.

- A maga lakodalma hogy zajlott?

Gyűttek kéretni, apósom sajnos a börtönbe volt, akkor szabadult, ő nem akarta ezt a lakadalmat, nem.

- Ilyenkor a fiú szülei állják a lakadalmat?

A fiú állta vóna de ő is szegény volt, mer az apja börtönbe vót, az anyja 5-6 gyerekes anya vót, ugye mind aprók voltak csak az én férjem volt egy ilyen más nagyobbacska. Gyűtt kéretni, apukám azt mondta, hogy üsmerkedjete, meg ismerkedtünk, kiszabadult az apja, péze nem vót, és akkor úgy csináltunk lakadalmat. Ottan a sátorba egy csapolt sör volt, hordós, ott a fenyképem is, úgy hogy jó volt, összejöttünk. 15 éves voltam. 15 éves voltam, 16 voltam mikor a legidősebb lányomat, a gyöngyikémet szültem.

- Milyen szezonális munkát voltak régen?

Rizst arattunk, répát vágtunk, karikáztunk le, mindent megcsináltunk az ég adta világon. Aztán elmentünk vállalatokhoz. Egy helyen volt nekem 16 éves munkám, Szentesen a barneválná.

- Hogy jártak át?

Busszal. Busz jött értünk, mink állandóasak voltunk, akkor ott. Ugye kaptuk rendesen a családit, a fizetést, azt is mondom hogy 800 forint volt a előlegünk, 1200 forint volt a

rendes fizetésünk. Meg a családit. De többre becsültük akkor azt, ami most van ebbe a világba. Na. Mer má 50 forinté tudtunk főzni. Két félét is.

- Most is alkalmi munkák vannak?

Milyen alkalmi munkák má sajnos, én kétszer voltam má operálva a szemem megoperálták most is, így csak az 50%-os maradt. Aszonták hogy majd. Két és fél évem van még a nyugdíjból, mer az éveim megvannak, koromba is benne vagyok,

- Addig meg keresi a munkát?

Még ilyen alkalmi munkák, amit még elbírok végezni, elvégzem. Azé mer, rá vagyunk most is szorulva.

- És most Csépán mik ezek az alkalmi munkák?

Hát drágám, kapálás van, szilva szedés van, paradicsom szedés van, van aki a mindenhol ahol munka van így a, címerezés, liba tépés,

- A libatépéshez csak asszonyok kelletek?

Emberek is kelletek,

- Mert azok hordák?

Így van azok adták a kezünkbe igen.

- Tetszett említeni, hogy nem nagyon tudta nevelni a gyerekeit, amikor nevelte akkor mire nevelte őket? Mi volt fontos a nevelésükbe?

Arra édesem, hogy rendszeren kijárassam őket az iskolába, ne menjenek lopni, ne csináljanak olyat hogy, rossz legyen hogy a rendőrség által legyünk, vagy ide járjanak, mikor 44 évig voltam a férjemmel de még ide rendőr nem jött. Sehun se ahol laktunk. De se, a gyerekeim nem keveredtek semmibe se, se a férjem.

- Mi a hagyományos cigány viselet a nőknél?

Igen most már akkor az volt, mindig is a hosszú szoknya, de ami gyerekeink mán az nincs. Az én lágyaim felveszik a nadrágot, fölveszik a mini szoknyát,

- Magának van hagyományos viselete?

Nekem meg vannak a hosszú, hosszú szoknyám volt, kötöm volt, igen kendőnk volt, hátra volt kötve a fejünk, mer mán akkor asszonyok voltunk, ha nem voltunk asszonyok meg akkor leengedett hajjal kellett járkálnunk. Így van.

- Nem lehetett összefogni?

Hát, aki akarta, de jobbadán itt inkább Öcsödön volt, az hogy

- Rakott szoknya volt?

Rakott szoknya volt, meg bő szoknya is volt. Akkor amilyen szoknya volt, olyan hasonló blúz szoknya.

- Magának akkor van még hagyományos ruhája?

Igen, van még.

- És használja őket?

Hát, néha.

- Ha most lenne egy lakodalom akkor maga, hogy öltözne föl?

Hát inkább mán a régit, a régit.

- Amikor főz akkor mennyire, nyilvánulnak meg a cigány ételek? Mik a hagyományos cigány ételek?

Drágám, a káposzta, a töltött káposzta, székely káposzta, marha pörkölt, ilyenek. Húsleves,

- A cigány kenyér az a bodag?

Az a bodag. De akkor csináljuk a bodagot, a káposztát főzünk, vagy töltött káposztát csinálunk. Akkor csináljuk hozzá a bodagot. Mer ez tényleg cigány kenyér.

- Hétköznapiokon is szokott főzni cigány ételeket vagy csak ünnepekkor?

Nem ünnepekkor, összejön a család, oszt akkor úgy.

- Maga evett sündisznót?

Ettem ezelőtt, igen.

- Készítetett is, vagy csak ette?

Hát sütöttem egy párszor. Elsőbb élve pörzsölik, hogy lekaparja a tüsköket, oszt utána tüzet csinálnak oszt, megpörkölik, oszt lekaparják szép rózsásan, utána átmossák 3-4 vízbe, oszt akkor utána sütik, főzik ki, hogy akarja.

- Régen káposztával is megfőzték?

Hát ezelőtt igen de én sose, én csak sütöttem.

- A Csépai cigányok közt van még olyan, aki maga szerint készíti?

Van. Van.

- A döghúst Csépán ették?

Volt, volt, igen. Volt oszt ma is van aki megeszi.

- Mert rá van szorulva, igaz?

Így van, így van. Mer nagy a szegénység. Meg nem mindenki olyan tudod, hogy mint ezelőtt. A ruhánkat, ezelőtt a ruhánkat a ruhánk volt a párnánk. Ez a valóság.

- Ez mit jelent?

Úgy hogy a ruhánkat, amit levetettünk, az vót a fejünk alatt. És nem volt ám izé, heverők, franciaágyak, nem.

- Akkor mi volt?

Azt, annak örültünk, ha volt egy, a férjem katona volt úgy kezdem. Oszt 12 ezer forinté vettem egy házat. De nem adtam csak 5 ezer forintot, és mert cigány vótam, az egyik nem engedte hogy cigány oda menjen szomszédjába, oszt úgy volt megcsinálva a papír hogyha én elbukom, azt a 5 ezret, akkor megduplázom, de ha ők akkor igen. Oszt akkor nem engedtek oda oszt, megduplázták, úgy vettem 12 ezer forinté egy házat. Fűzfa Giza nénémétől. Aki meghalt. Attól vettem meg. Egy szoba egy konyha vót, férjem katona vót, testvéreim segítettek oszt akkor 1200 forintot kaptam érte, mer akkor már meg volt, mint a két lány, annyi volt az összes jövedelmem. Meg amellet elmentem, kapálni, elmentem bár akármilyen munkát elvégeztem.

- Zenész van a maga családjába?

Igen, a vejem meg a lányom.

- De ők,

Van úgy hogy beugrók csak.

- Tehát azt akartam kérdezni, hogy csak a zenéből nem tudnak megélni igaz?

Nem. Nem dogóznak azok szegények. Van állandó munkahelyük, dolgoznak mind a kettő.

- Amikor összejöttek a cigányok mulatni, akkor milyen hangszerek voltak?

Drágám, mikor lenn laktunk a cigánytelepen, akkor több összetartó cigány vót, nagyon összetartók. Kevesen vótunk. Mer csak így Csépaiak voltunk. De már sok öcsödi átjött csépára. Táborüzet csináltunk, vót akik ünnepekre főztünk, a legnagyobb ház, akié vót, akkor minden cigányasszony hozott a gunyhójából, egy-egy tányér káposztát, ki melyet főzött. Arról állapították meg az emberek, hogy melyiké jobb melyiké nem. De így vót. Oda a bodagot is mindent, egy asztalra, két asztalt kiterítetek, oszt ott ettek az emberek. Az asszonyok külön voltak. Oszt akkor énekeltek, kimentünk esténként mindig tábori tűz, énekeltek, ennyi.

- Mi volt a hangszer?

Hát, kanna volt, meg ez a hermónika,

- És kanál?

Kanna is volt meg kanál.

- Hogy sorolná be egy rangsorba a helyi cigányokat? Ki áll az első helyen maga szerint?

Hogy is mondjam neked drágám, van oláh cigányba is rendes, meg mi köztünk is, van magyar-cigányba is, van rendes. Meg emebbe is. Úgy hogy de keveri de, inkább több van a milyeinkből. A fiatalokból, mer azok sokat kábítóznak, nem isznak má hanem kábítóznak.

- Biztos van olyan, aki fentebb érzi magát, a többiekénél, nem?

Szerintem igen. Igen. Hát én nem tudom drágám, erről nem ízelek, mer, ha má neked több van bár akár melyiknek, egy-két forinttal, akkor az má pár száz forinttal akkor az má, kicsoda micsoda. Így vannak, a nem mondok neveket, de ez így van.

- Amikor Csépán meghal egy cigány, akkor mi történik, Hogyan zajlik le a virrasztás és a temetés?

Drágám mikor, az én férjem meghalt, akkor is 7 napig fenn volt, virrasztaltuk, azt én találtam meg, mikor haza jöttem a munkából, délután fél 6kor. Oszt reggel fél 6 kor történt ez. Én meg este találtam meg. Hát ügye, ahogy meg van operálva a szemem, nem láttam kiabáltam, láttam a csillárt le, van ütve, le van minden, hát mi van itt. Oszt ugye mire észre vettem se, a franciaágyon nem volt az ágyon se, emitt se, csak ott volt a lábam alatt, majdnem ráléptem. Akkor kiabáltam, jaj istenem meghalt a férjem. Meg gyilkolták. Mer, láttam a, na. Mindegy. És akkor gyűttek mindjárt a rendőrök a szomszéd asszonyom, jöttek át, oszt akkor mondtam nekük gyerekek, ezt úgy ölték, meg az ásóval mer az ásó oda volt dobva. És akkor tartott 7 napig, virrasztálás, ugye mer még haza, hozták, kórházból, ugyan abba a házba virrasztaltuk, a mienkbe.

- De ő nem volt ott, nem volt kiterítve, igaz?

Nem volt ott, Szolnokon volt a kórházba, elvitték, hogy na mi van, hogy van. Elvitték, egész nap egész éjszaka ott szólt a zene. Akkor minden nap egy-két birka, akkor volt, töltött káposzta volt, vót sütemények vótak, miden vót. 7 nap alatt.

- És akkor a temetés napján?

A temetés napján, elhoztuk a házhoz, addig nem vittük el, míg le nem tették a gödörbe. De azt is úgy megcsináltuk, hogy tudod olyan, mint egy szoba. Na. Ez olyan. Egy deka föld nem mén rajta, mer mennek a gerendák, mennek a ezek azok, fólia, úgy mennek a szőnyegek, úgy hogy,

- Ott bent a sírba?

Ott bent a sírba, szőnyegek vannak lerakva, ki van kövezve, ahogy van a gödör, oszt akkor úgy szőnyeg, ódalt is szőnyeg, oszt úgy megy a gerenda, fólia,

- Akkor olyasmi, mint egy kriptá?

Igen, és még se az. Csak úgy látod, ilyen 3-4 évig nincs rajta föld, ez a lényeg benne. Meg bele dobjuk a egy

- Mit raknak a koporsóba?

Ruhákat, a koporsóba, semmit. Csak ahogy van a pénz, így a keze, azon vannak a kis pénzek a kezibe. Nem rakunk.

- Cigit, italt?

Nem.

- Maga a koporsóba nem?

Nem. Maga a koporsóba nem. De a gödörbe igen. Italt mi nem tettünk a sírba, de cigit se mer ő nem cigizett, és ital jóvan sose rúgott be úgy hogy ne tudja, de azért megitta a magáét. De úgy hogy a sírba ott tettek a hozzávalója, tesvérei, az anyja, tették a konyakokat, azt.

- Mik a szokások a virrasztáson meg a temetésen?

A temetésen az van hogy rengetegen vótunk, ki mit hozott, hát jó van, nem kellett, mer ugye de nagy a rokonság, nagyon nagy. Oszt akkor segítettek. Úgy bírtuk ezt oszt akkor eladtam a kocsinkat oszt akkor abból megcsináltattam a sírt. Akkor megcsináltuk a 6 hetet, előbb, ugyan az mint egy kis lakadalom, össze gyülekeztünk, főztem, oszt akkor a lányok sütötték a süteményt ugyan úgy a kedvenceit főztük, oszt úgy tettük ki.

- Az valóban igaz, hogy ami a 6 hetes halotti toron megmarad azt el kell ásní?

El kell ásní a csontot. Meg ami megmaradt.

- Ez miért van így?

Ez azé van drágám, hogy ne egyék meg a kutyák, amit már előre teszünk le neki, mer, mink azt gondoljunk, hogy ez mind oda megy őhozá, pedig nem. De ez a cigány politika.

- Vannak olyan szokások a virrasztáson és a temetésen, amit be kell tartani? Gondolok itt például a köszönésre.

Nem, nem köszönünk. Akar milyen idegen, jön, nem köszönünk.

- Mi történik akkor, ha valaki tüsszent?

Hát tüsszögés az nem annyira mit tudom én mi, de

- Mert nekem azt mondták, hogy ha tüsszent valaki, akkor a ruháján szakítani kell, hogy megszakítsuk a halál útját...

Igen, cipőt se kötünk, mer, nem lehet,

- *Miért nem?*

Azé nem lehet drágám, mer 6 hétig, mindig ki jár a lelke, és akkor kopog. Kopog.

- *És azt hallanánk...*

Igen a férjem, nem vót cipő nagyobb volt egy kicsit a nadrág mer nem hajlítottam, csak a két lánnyal próbaidőből ott aludtunk és mondtam nekünk, mondtam nekük hogy lányok gyün apátok. Avval olyan szépen visszahátrált mind annak a rendje. Oszt az óta se tudok abba házba lakni, nem birok. Nem birok, na.

- *Amikor letelik az egy év, akkor mi történik?*

Utána, letesszük a fekete ruhát. Megcsináljuk az egy évet oszt

- *Ki mennek a temetőbe?*

Ki ám. Énekelünk ugyan úgy, meg ugyan úgy főzünk, oda kint esznek,

- *Miért locsolják ki az italt?*

Ez a cigány ital azé öntölődik ki meg ki is mikor visszük a gödörhöz, és nagy izén megyünk be a kapun, mer nekünk az a szokásunk, hogy a nagykapun visszük ki nem a temetőnek a közepén. Azé visszük el, mer ottan vissza, tud jönni, meg ki tud jönni.

- *A kereszteződéssel mi a helyzet?*

Ott mindig meg állunk. Meg állunk addig mindig, míg ki nem érünk a temetőbe oszt mindig öntcsük az italokat.

- *Én azt hallottam, hogy nem lehet kereszteződésbe vinni, mert akkor nem talál haza...*

Hát abba persze, de a nagykapun igen.

- *Kocsmánál is megállnak?*

Igen, így van.

- *Tehát akkor a faluba azon az úton viszik ahol ő legtöbbet járt?*

Így van, így van.

- *Addig nem teszik le, míg le nem megy a nap?*

Igen, igen, igen.

- *Miért van ez így?*

Hát mer ez a cigány szokás. Ez minden hol meghal egy cigány addig nem, ha tudod, hogy 8 óra hosszáig fenn van akkor 8 óra hosszáig fönn, van. Akkor ott van, ott van előttünk ott énekelnek, ott beszélgetnek, ki sír ugye a hozzátartozója,

- Csépan el van terjedve az ital és a drog használata?

Hát nem nagyon mondanám, mer itt nincs kocsmá, semmi nincs, esetleg a bótba nem vesznek egy 3 centeset, dianát vagy kis pálinkát, most má nincs olyan.

- A drog sincs jelen?

A drog inkább igen, igen a fiataloknál nagyon elterjedt. Nagyon.

- A cigány telepen hogy oldották meg a tisztálkodást?

Lavórba igen, és akkor is tisztába voltunk.

- Minden nap tudtak fürödni?

Igen. Mink 5-en voltunk testvérek, meg édesanyám meg édesapám, avval má 7-en voltunk. De mindenki megfürdött, na. Igaz hogy jó messzi vót túllünk a víz, a kút

- Benn a házba víz nem volt?

Nem vót.

- Áram?

Áram se vót, nem, vót aki lámpával vót aki csak mécsessel. Egy nagy krumplit kivéstek, akkor elvágta egy olyan, ami nem olyan műanyag madzagot, oszt akkor bekenték, és akkor úgy tették bele a krumplibá, úgy égették, oszt semmi baj se vót.

- A cigánytelepre egy kút jutott?

Nem vót a cigánytelepen csak följobb egy kicsit, mi túllünk de nem volt nagyon messzi de megoldottuk a tisztaságot.

- Amikor felköltöztek a cigánytelepről a faluba, akkor már megjelent a fürdőszoba is?

Hát vót ahun nem,

- Van olyan, akinek még ma sincs fürdőszobája?

Van, soknak.

- Ez miért van?

Szegény, szegény, nem, nem hogy nem akarja, van, akinek még kenyérre se jut. Van, aki még mindig abba a világba van.

- *Eltetszik még mesélni a takarítást, a mázolást?*

(nevet) Igen. Mer, jöttek nálunk mindig lejárni, ő Kunszentről hogy megnézzék a tisztaságot.

- *Milyen időközönként jöttek?*

Hát minden két hétbe jöttek.

- *Ha mondjuk nem találtak tisztaságot akkor mi történt?*

Azt, azt fölírták. És megjegyezték, hogy kinél nincs. Mink 5-en voltunk testvérek, hogy mondtam akkor apukám a két bátyám, apukám azok mind a tsz-be dolgoztak. 13 éves vótam anyukám megtanított főzni. Akkor nem úgy főztünk, hogy sparheren vagy gázon, nem vót. Hanem apukám csinált ilyen katlant, érted, olyan mintha beteszel két válykot, arra rátettem a lábast, oszt úgy főztem. De levenni nem tudtam, mer olyan nagy lábas vót, mer sokan vótunk, hanem elötöttem a tüzet, vízzel oszt utána mikor rátettem a fedőt, oszt mikor együtt anyukám azok levették. Ennyi vót. Akkor megfürdettem a húgomat, kis Böskét, akkor megfürdettem a Kalmit, ezeket mer ezek vótak a kisebbek. Ezeket gondoztam.

- *Mi az a mázolás?*

Hát az a mázolás hogy vagy sárga földet, tiszta sárga földet, tettünk a lavórba úgy vizet, akkor vót az a rongy, mer az se vót, semmi. Söprünk vót csak. Oszt akkor avval szépen négykézláb türültük. De az akkor is tiszta vót. Akkor is gyönyörű tiszta vót. Az ágyneműk tiszták vótak. Mer minden második nap, kimostuk. És azt a szalmazsákot, mer nem vót ágyunk vót ágyunk, de úgy leütve a földbe két, négy lábon át. Két deszka, két lába meg a két feje vót, a ágynak meg akkor szalmazsákokat kitötöttük mikor csépeltek a búzát. Annak nagyon örültünk, hogy vót olyan oszt szépen megtömtük a szalmazsákot, oszt akkor jó puha vót. Oszt azon aludtunk.

- *Takaró sem volt?*

Hát vótak dunnák. Dunnák vótak ezelőtt.

- *Mivel fűtöttek?*

Hát figyelj mikor vót a lovaknak ez a lószar meg az a száraz, megszáradt meg akkor szedtük a csutkákat,

- *Volt kályha?*

Vót, volt. Volt kályhánk, igen. Oszt akkor úgy tüzeltünk. Innen is, onnan is.

- *Amikor volt egy kis szabadidő akkor mit csináltak, hogyan töltötték?*

Drágám nem nagyon mentük úgy hogy esténként össze gyűttünk mindenkinek vót egy kis dóga, vagy dógozni vagy ide vagy, oda, oszt esténként összejöttünk oszt akkor nagy tábori tűz, beszélgettünk. Oszt nagyon jó vót.

- A tábortűznél sokszor kerekedett mulatság?

Igen, igen.

- Utána meg már nem volt?

Nem nagyon mer mindenki ment a mag útján

- A tánc a cigányok életében milyen szerepet tölt be?

Ez egy nagy hagyomány, igen. Igen a tánc igen.

- A cigánylányokat tanítják?

Mán figyelj már a legkisebbek is most úgy járja mind a 50 éves. Még jobban.

- A nő és a férfi közel mehet egymáshoz a táncba?

Ja nem, nem olyan szoros kapcsolatba nincsenek, pláne ha nem férj és feleség. Mer, ha férj és feleség, akkor igen.

- Mi ez a körbetáncolás?

Hát ez a karika? Hát megfogják egymás kezét, oszt akkor úgy járják.

- De ha körbe táncolja a férfi a nőt, akkor a nőnek mire kell figyelni?

Hát, arra hogy hozzá ne érjen,

- Mert akkor mi történik?

Hát akkor nem tetszik a férjének ez.

- Mondjuk a vállát, sem foghatja meg a férfi a nőnek?

Á megfoghatja, pláne most meg.

- És régen?

Régen ez nem vót.

- Maga a lányait sem tanította?

Így van,

- Van olyan cigánylány, aki nem tud táncolni?

Hát nem az enyéme se tudnak nagyon cigányul táncolni, inkább ilyen magyarosan táncolnak, érted? Oszt ezek még cigányul se tudtak. Mer nem vót időnk megtanítani őket. Ők értik de válaszolni nem. Olyan furcsán ejtik ki.

- De maga tudja?

Én tudom, a férjem is tudta, igen.

- Akkor mai napig egymás között cigányul beszélnek, igaz?

Igen.

- Miért van az, hogy magyar ember előtt is néha cigányul beszélnek?

Ha ott van melletted egy magyar, akkor inkább én nem beszélek, hogy is mondjam cigányul, hogy értse ő is, ha nem olyan, ne hogy azt mondja, hogy rúlla vagy mit tudom én, na hogy ne gondoljon rosszra. Hát itt vannak a szomszédaim minden magyarul, ha gyűnnek a lányok a vejem magyar, művezető. A szentesi az tud cigányul a felesége, meg nem tud, a fia nem tud. A Robika úgy tanítottuk, meg mer tanítani, kellett az iskolába ezt a cigány nyelvet. Na. Oszt azé. Megfogja a füzetet oszt má mondja is. Na.

- Van még olyan hagyomány bármiről, ami az eszébe jut?

Például az, aki mennyasszony és elszakítsa a fátylat valaki, ahogy mennek a fenyképésznél, és ha el vágja valaki az má hogy is mondjam, neked nincs hosszú életük a házassághoz. Mindig veszekedés, vita van.

- De ha véletlen akad bele valamibe?

Nem valamibe, ha valaki elszakítsa, ha valaki, na. Ezelőtt én vótam az öreg Mici leszakította, oszt mindig veszekedtünk. Ez mindig meg volt. Na. Ezt én saját magamról tapasztalom. Ahogy mentünk a fenyképésznél, igen. Úgy hogy.

- Köszönöm.

Nincs mit.

7. számú melléklet

*Interjú
Jancsi*

- Mutatkozzál be légy szíves.

János vagyok Cséparól, 38 éves 5 lányom van meg egy feleségem.

- Hol születted?

Kunszentmártonban.

- Kórház volt ott régen?

Régen kórház volt. Régen.

- A te idődben a születés nagydolognak számított?

Szerintem, én szerintem jöttek a gyerekek.

- Meg vagy keresztelve?

Persze megkereszteltek, igen.

- Templomban?

Igen, de nem tudom hogy hány éves voltam.

- Bértálkozva is vagy?

Igen voltam régen jártam hittanra sokat. Jártam vagy 4-5 évet.

- Akkor meg vagy bértálva is?

Szerintem nem odáig nem jutottam el csak úgy jártunk templomba, csak tudod olyan sok kihagyással. Tényleg sok kihagyással. Mikor így ránt jött akkor így jártunk.

- A Csépai cigányok hogy viszonyulnak a valláshoz? Ha jól tudom, akkor minden évben elmentek egy „szent” helyre...

Én szerintem a Csépai cigányok ezek vallásosak. Vallásosak, mert minden évbe, amikor csak meg lehet tenni, én is felmegyek a családommal Mátraverebélyesre, valamikor Csatkára. Ez a Mária névnapra. Akkor, amikor bírunk, mindig fölmegyünk. Mindig a gyerekekkel.

- Ott mi történik?

Hát kérlek, szépen az úgy működik, hogy, úgy szoktuk csinálni, hogy egy nappal hamarabb indulunk, és egy éjszakát ott töltünk, az éjszaka az arra való, hogy egyen igyon, főzzön a családdal ottan el, van az ember. Táncolnak, ott az idegenek is csatlakoznak egymáshoz. Zenekar van és másnap, amikor van a Mária névnap, akkor megyünk a templomba. Viszünk le ajándékokat, minden. Imádkozunk. Akkor teljes mértékben az a nap van, hogy imádkozunk meg templomba, megyünk. Mindenki elmondja a kívánságait. Mit szeretne, mit nem szeretne. Hogy s mint. Aztán este jövünk haza. Tehát egy éjszaka egy nap vagyunk oda.

- Nálunk is van otthon a Mária műanyag szobor, amiben víz van. Abban milyen víz van?

Szentelt víz.

- Honnan hozzátok?

Onnan. Ott van, úgy hívják, hogy szent kút. Mátraverebélyes ez lényegében szentkútnak nevezik. És azért szent kút, mert állítólag ott ivott vagy ott mosakodott szűz Mária. És szoktak ide hazahozni Csépára, amikor jövünk hazafele, aki nem bírt eljönni oda a szent helyre veszünk nekik ajándékot, hozunk szentelt vizet.

- Mit csináltak a szentelt vízzel? Csak kiteszitek, vagy esetleg megáldjátok vele a házat?

Nem, nem. Valaki, amikor nem bírt eljönni például a családból, odaadjuk, iszik belőle, meg van, amikor így a házat, a négy sarkát belocsoljuk szépen, tudod. Hogy a rossz elmenjen a jó, maradjon, meg ilyenek.

- Óvodába jártál?

Jártam igen.

- Itt Csépán?

Igen itt Csépán és csak nagy csoportot.

- Azt jártad ki a nagy csoport?

Igen, igen.

- Nem tudod, hogy miért nem jártál?

Hát kérlek szépen, azért mert, szerintem de ez nem biztos. De szerintem, azért mert engem nem adtak föl. Nem adtak kis csoportba, középsőbe, engem csak nagy csoportba bedobtak a sűrűbe.

- Iskolába jártál?

Iskolába persze jártam.

- Meg van a 8 osztályod?

Meg van a 8 csak 7 normális iskolám, van, az egy osztályt, azt éjszakain tehát esti tagozaton szereztem meg.

- Tovább nem tanultál akkor?

Nem, nem.

- Mi miatt nem tanultál tovább?

Kérlek szépen, munka végett is, a pénzszerzés végett is, meg nem volt, akkor sem lehetett különben úgy elmenni, dolgozni, dolgozni lehetett de viszont, hogy ha már kicsikét fekete is voltál, nem biztos, hogy föl is vettek. Én még életemben nem dolgoztam különben. Tehát így hivatalos munkahelyen, így még nem dolgoztam, de viszont próbálkoztam mindig.

- Tehát akkor mentél a munka után? Kerested?

Mentem a munka után csak sok, sokszor azt kaptuk, hogy inkább nem vettek fel.

- *A gyerekeidet járattad óvodába, iskolába?*

Persze, én már teljes mértékben fontosnak tartom az iskolát, tehát óvodába is és iskolába is normálisan járnak. Most is az egyik lányom az tovább tanult, tanul még mindig. Kereskedelmit próbálja letenni, ő neki szerintem meg is lesz. Hát önekik fontos az iskola az biztos. Mert mink, ha nem tudunk tovább tanulni, akkor ők tanuljanak csak tovább. Az ember a családjának mindig a szebbet, a jót és a biztonságot szeretné, ez egyértelmű dolog és ezért az ember az azt akarja, hogy ő belőlük is legyen valaki, legalábbis tapasztaltabbak legyenek így, számolási iskola értelmébe.

- *A párválasztás az életedben hogy volt jelen? Szöktetél vagy lakodalom volt?*

Kérlek szépen én nekem nem szólt bele senki sem az életembe, hogy most kit választok kit nem, ez jött magától. Én, akit megszerettem, szöktettem, igen.

- *Akkor lakodalmad nem volt?*

Nem, nem volt lakodalmam, nem volt, mert egy nem is lett volna miből, kettő meg nem volt.

- *A szöktetés ezért van?*

Lényegébe igen, és a tapasztalat azt hozza, hogy akik elszöktek, a tapasztalat, akik elszöktek azok egybe is, maradnak. De viszont akinek így tényleg nagyon sok milliókba vannak az esküvők, együtt vannak egy-két évet, három évet és szétmennek. Tehát nem a lakodalomért kell valakihez hozzá menni, mer én nekem nagyon nagy lakodalmam lesz, azért mert azt az illetőt tényleg szereti az ember, és úgy akarja leélni az életét. Tehát nem a lakodalom a lényeg, nem a lakodalom számít, de viszont hogy ha van lakodalom az sem hátrány.

- *A szöktetés szégyen a cigányok között?*

Lényegébe igen. Igen. Szégyen mer úgy, hogy ha valakit elszöktetnek és úgy az a lány például az a lány, elszökik, nem tiszteli meg a családját, avval hogy öneki esküvője legyen. Meg a bátyjait meg a leány testvéreit, a rokonait, tehát ő, hogy ha ő tisztességesen férjhez megy, és lakodalma van neki ő, avval azt igazolja, hogy ő szereti a családját. Tehát megtisztelte annyiba hogy ő becsületesen ment férjhez. De ha csak lány, akkor lehet neki lakodalma.

- *Amikor a lányaidat nevelted mit tartottál fontosnak a nevelésükben? Mire nevelted őket?*

Kérlek szépen én megpróbáltam teljes mértékbe úgy nevelni őket, hogy ne lopjanak egyáltalán, hogy inkább kérjék el, és úgy jó szívvel szerzik meg azt a dolgot, én loptam már tényleg az életemben de, viszont régen loptam olyan 10 évvel ezelőtt, de én, megpróbáltam úgy nevelni őket, hogy ne lopjanak, de hála jó istennek nem is lopnak egyáltalán, egyáltalán nem. Amikor volt olyan eset, amikor a kislány fönn voltunk a piacon elvett egy almát és ő büszkélkedni akart nekem, hogy ő el sikerült hogy lopjon egy almát, és inkább

visszavitettem vele oszt, kifizettem de, az almát, azt visszaadtam neki. Tehát ők nem lopnak. Az ember azért próbálja, mert hogy ha felnőnek és lopnak majd ezer biztos, vagyok benne, hogyha ők nem fognak lopni, akkor meg tudnak majd élni. Mert azért egy kis szakmát azért csak ki kéne, hogy tanuljanak. És amúgy mindegyiknek van álma, vannak ilyen előrelátásaik, egyik zöltséges akar lenni a másik fodrász akar lenni, a harmadik az boltos akar lenni tehát hogyha ezt betartják akkor nem kell hogy lopjanak.

- *Te örülnél akkor, ha elvégeznék, igaz?*

Nagyon, örülnék neki. Apának, anyának ez tényleg öröm volna, hogy tényleg a család boldogulna.

- *Régen miért nem tanultak tovább a cigánygyerekek?*

Kérlek, szépen megmondom az őszintét, hogy miért. Azért mert, én szerintem, az egyik dolog, az anya meg az apa elmentek dolgozni, mindegy hogy kapálni vagy valami, a gyerek, gyerek ésszel egyértelmű hogy úgy voltak vele ez nem is vitás, hogy inkább nem járok iskolába nem mék továbbtanulni, inkább elmék gyorsan fölmegek egy fára, beugrok valakihez, eszek iszok, lelegelem a fáját, cseresznyével, meggyel ez az. Egy gyerek így gondolkodik, hát most minek tanuljak, amikor olyan gyorsan hozzá jutottam a kajához és jó laktam belőle. És persze a gyerek meg úgy fogja föl, hogy persze ez gyors volt, és ez sokkal könnyebb, iskolába se kell, hogy menjek, mert az édesapám nincs itthon nem volt, aki megfogja őket. Érted? Mert az anya meg az apa az dolgozni volt és a kis gyerek meg saját magát tartotta el lényegében gondolkodással is meg lényegében kajázással is.

- *Mi volt még fontos számodra a gyereknevelésben?*

Hát kérlek szépen, amit én tudok, azért hogy jó gondolkodásuk legyen a lányoknak, tehát hogy fiúzni ne fiúzzanak, mert nekem fiam nincsen csak lányom. Fiúzni ne fiúzzanak, mert az nem visz jóra. Csavarogni ne csavarogjanak, mert az se visz jóra, discóba meg ilyenekről ne is ábrándozzanak addig, míg a kezem alatt van, vannak. Mert hogyha egy discóba vagy egy ilyen bulikba jó nem sülnhet ki. Jó a szórakozás az tényleg jó de viszont, ahol fiúk vannak meg lányok előbb utóbb probléma, van. Olyan lány, nincsen aki, majd ne vágya egy fiúra. De fiú sincs olyan, ami majd ne várjon egy lányra. És hogyha annyira nehéz még, az első meg van, aztán jön a második, a harmadik és a végén mindenki csak ujjal mutogat rá. Így meg hogyha nem járt ilyen helyekre, akkor, nincsen aki, rá mutogasson, és amikor majd férjhez megy nincsen, az hogy evvel is, voltál avval is, voltál, hanem a férje azt tudja, hogy csak az övé volt.

- *Az öltözködésedben megjelenik a hagyományos cigány viselet?*

Kérlek, szépen attól függ, hogy milyen helyen vagyunk. A hely az nagyon megválogatja az embert, meg mink is szeretjük a szépet a jót meg a divatot egyértelmű dolog, de viszont hogy ha az ember elmegy egy normális buliba, tehát egy esküvőre egyértelmű hogy rövid nadrágot nem vesz fel az ember, vagy papucsot. Oda úgy illő, mindig a megjelenés számít tudod, hogy az sokat számít, hogy normálisan szépen legyél felöltözve. Ha csak így szórakozni, horgászni megyünk, akkor felvesszük a rövidnadrágot, a sportcipőt, felvesszük teljes mértékben a papucsot is. Atlétát is, de hogy ha egy esküvőbe megyünk vagy egy szórakozó helyre azért csak illik úgy öltözködni, ahogy illik.

- Neked kalapod van?

Volt, volt, igen. Van kalapom, csak már nem használom, és odabent van. De viszont hogy ha az ember még egyszer mondom, hogyha megyünk ilyen esküvőbe, ott felvesszük.

- Cigánybálba hogy vagy felöltözve?

Ingbe, hosszú nadrág, cipővel.

- Öltöny nadrág?

Persze, persze én csak öltöny nadrágot használok ilyen helyekre.

- Nálatok minden nap megmutatkozik a hagyományos cigány étel?

Kérlek szépen, a feleségem ő ragaszkodik az olyan hagyományokhoz, mert úgy a főzéshez, úgy a viselkedéshez, úgy az öltözködéshez, ő nála ez meg van. Tehát ő nem jár nadrágba, csak szoknyába, hát kérlek szépen a főzéssel kapcsolatba, hát ő mindig alkalmazkodik az én számnak az íze szerint. Mindig én nekem akar eleget tenni. Persze a gyerekeknek is egyértelmű de a gyerekek is ugyan azt szeretik, mint mink, tehát a káposzta kicsikét, a zsírosabb kajákat. Káposzta a pörkölt, finom levesek de azért hús az mindig legyen. Mink nagyon húsosak vagyunk tényleg.

- Te ettél sündisznót?

Gyerekkoromba, gyerekkoromba ettem, mert hogy mondjam még emlékszem rá, hogy zsák számra, zsák számra akkor nagyon nagy sok volt. És édesapámék elmentem tudod ilyen erdőkbe, és ők nem úgy hogy mennek és megkeresik meg is, találták, tudták, értettek hozzá hogy hun van, rendesen mentek utána, mint a nyomkeresők. És megtalálták, kérlek szépen, és zsák számra hozták, a cigánytelepre. Ott nem úgy volt, hogy csak egy család lehet, ott összültek 20 család, és annyit kellett sütni, hogy mindenkinek jusson egy kicsike, hogy ez már tényleg durva volt, tényleg.

- Emlékszel még rá tisztán, hogy milyen volt a cigánytelepen lenni?

Emlékszem, emlékszem. Voltam ilyen 7, 8 éves.

- De azért ettétek a sündisznót, hogy jól lakjatok vele vagy pusztán, azért mert különlegesség volt?

Ez egy olyan dolog, hogy szerintem mind a kettő. Mind a kettő. Egyik, az hogy nem volt úgy pénz, hogy most csirkéket, tyúkokat vagy mit tudom én, miket vegyenek, ilyen húsokat. De viszont ez olyan volt, mint az 1 a 3-ba. Olyan volt, mint a kávé, hogy benne van a cukor benne, van a minden. Benne van a kávé is. Na most ez ugyan az volt, hogy, benne van a kaja is meg benne, van az is, hogy finom. Az illata az verhetetlen. Az nagyon komoly.

- Ma is ezért a kettőért eszik?

Nem, csak ingyenség. Ingyenség.

- Eszitek még ma is?

Igen. Most is egy 3 vagy 4 napja, egy pár napja van neki, hogy csinált az egyik barátom ilyen sündisznót és de ez is csak azért volt, hogy ingyencség. Ez olyan, mint másnak például a torta. Tehát lehet, hogy még ez sűrűbben van, mint másnál a torta. Tehát tényleg ingyencség.

- A döghús a te életedben jelen volt?

Volt, kérlek szépen azon nőttünk fel. Azon nőttünk föl. És voltunk is érte, én voltam is érte. Mentem és hazavittük,

- Ezt a húst, hogy kell elképzelni?

Kérlek, szépen úgy lehet elképzelni, hogy valahol valakinél megdöglött, akinek volt jószága, megdöglött nála egy nagy disznó. És ahogy gyorsan őneki nem kellett, vitték kifele, de még így frissibe tehát nem bűdös meg nem ízé. Amikor vitték kifele akkor gyorsan mi is mentünk utána és teljes mértékben friss volt. Akkor megfogtuk és vágtuk és vittük haza, és ettük. És nagyon jó ízzel ettük.

- Ezeket ingyen odaadták a magyarok?

Igen, igen. Ingyen ide adták őket, de viszont volt ott akkorában is már olyan magyarok, hogy nem adták oda inkább ők is azt mondták, hogy mink is megesszük.

- A családotban van zenész?

Igen van. Van, igen mer ő egész nagyon nagy családom, van, tehát nagyon sokan vagyunk nagyon és van benne zenész igen.

- Szolnokról is, akit én is ismerek igaz?

Onnan is persze, persze.

- Ők akkor abból élnek?

Abból is, igen, igen.

- Te úgy gondolod, hogy ma már csak a zene nem jelent megélhetést?

Megélhetést nem jelent de viszont kiegészítést biztos. Tehát kiegészítést biztos, meg hát a zene, az lényegében nem csak azért van hogy abból éljen meg az ember, az szívből is jön, tehát azt szereti is az ember csinálni. Érted?

- Te is tudsz hangszeren játszani?

Tudok igen, tamburán.

- Hogy tanultál meg?

Hát azt én nem tudom. Jött, jött. Gyerekkorom óta jött.

- Ha azt kérdezem tőled, hogy állítsd sorrendbe valamilyen szempontból a helyi cigányokat, tudnád őket rangsorolni?

Hát kérlek, szépen megmondom neked az őszintét, hogy ő feltudnám de, nem akarom, mer ez szégyen, volna, ami számunkra. De viszont ezek közt is vannak normálisak meg ezek közt is, vannak hogy kicsikét lemaradibbak, de úgy mint mindenhol. Mindenhol meg van ez, de viszont itt nincs olyan, hogy ez ilyen ez olyan, mer az okos embert is, ugyan úgy kell nézni, mint a buta embert. Tehát ők is emberek teljes mértékben, ők nem biztos, hogy tehetnek, azért nem szabad megnézni egyik a másikat, mert nem biztos, hogy ő tehet róla, azé hogy buta, lehet, hogy az élet hozta neki így vagy a családja csinálta eztet vele, hogy ő saját maga csinálta. Tehát az ember ne nézze meg az egyiket, a másikat, mert nem tudja az ember, hogy mikor hova kerül. Tehát emberek ők is, mindenhol, szerintem mindegyik származásba van olyan, hogy kicsikét normálisabb, kicsikét lemaradibb, nem biztos, hogy ő tehet, arról hogy most így.

- A temetkezésbe a cigány hagyományok hogyan valósulnak meg?

Hát kérlek szépen itt Csépan, hátha ne adj isten, meghal valaki, hiába nem rokonunk akkor is el szoktunk menni a virrasztalásokra. Van, amikor egy virrasztás 3-4-5 napig is eltart, megyünk és megvirrasztaljuk mer a mi vérünk hiába nem rokonságba, tarozik, és a temetés is hát ő ez egy szokás. A kultúra az megvan, nekünk, az nagyon meg van.

- Mi történik egy virrasztáson?

Hát kélek szépen, ő énekelnek, énekelnek, nem minden megyében énekelnek, de itt Csépan énekelnek, este ilyen lassú nótákat,

- Mik a szokások? Köszönünk például?

Nem szabad, köszöni. Köszönni egyáltalán nem szabad, bemegy az ember, visz italt,

- Üres kézzel nem mehetünk?

Lehet menni csak nem illik. Lehet menni egyértelmű nem szolnak érte, de viszont nem illik.

- Miért nem szabad köszönni?

Mer most például, hogy ha megyünk egy virrasztásra és ott mindenki szomorú, nem köszönhet az ember, hogy jó estét mer az-az este nem jó. Az azért van, az nem lehet jó.

- A temetés napja hogy zajlik?

Na most kérlek szépen, hogyha más, hogy ha korházba hal meg az-az illető, az-az illető, hogyha máshol hal meg és haza hozzák. Először a házához hozzák haza, és onnan viszik ki a temetőbe. És amikor, mindig a házhoz viszik ki, mert az-az utolsó útja egy halottnak, és a temetőbe körbe viszik.

- Azon az úton viszik körbe ahol ő legtöbbször járt?

Lényegében igen, igen. Ha azon a úton kocsmá van vagy valami, akkor és az, az illető kocsmás volt, akkor bemennek, ott megállnak a kocsmá előtt, bemennek vesznek egy italt amit ivott az illető kiöntik a földre és úgy mennek szépen lassan tovább.

- Szülői házhoz is elviszik?

Persze, persze, persze.

- A temetőben mi történik?

A temetőbe kérek szépen, amikor ott van a pap és kikérte, aztán szépen, lassan ahogy hozzák kifele, kiviszik a kövesútra, tehát a temetőből, ki kell, hogy hozzák a kövesútra, kereszteszödsbe akkor már nem vihetik,

- Miért nem?

Mer akkor, tehát nálunk úgy van a kis agyunkba, lehet, hogy butaság lehet, hogy nem de ez a szokás ez meg van nálunk, hogy akkor nem talál vissza a hallott a házhoz. Tehát hogy ha mégis van egy feltámadás, tehát ezt még hál istennek, nem tudjuk még, de ha mégis van egy feltámadás, és ő van egy kereszteszöds az sok utat jelent. És ő akkor nem talál haza. Ezért nem visszük be kereszteszödsbe. Csak egyezetlen egy úton lehet vinni kifele a sírhoz és akkor ott nincsen ilyen kereszteszöds. És hogy akkor úgy vagyunk vele, hogy egyszer hazatalál. Hogyha még is van ilyen feltámadás.

- A sírnál mennyi időt töltötök? Tényleg addig nem tesztetek le, míg le nem megy a nap?

Igen tényleg. Kérek szépen, hogyha például, elkezdődik 9 órákor a temetés olyan 10-11 óra fele, kiviszik oda a sírhelyhez, addig nem lehet letenni, míg a nap le nem ment. Amikor már lement,

- Miért van ez így?

Hát kérek szépen ez lényegében, azért van, hogy mer a nap amikor, mindig még fényességben szabad letenni. Hogy ő nyugodt legyen. A nap, amikor kezd éppen lemenni, na akkor szokás letenni.

- Utána még kin maradtok és énekeltek, isztok?

Igen. Ez teljes mértékben. Énekelnek, ott isznak, viszik ki kamion számra az italokat, ott már kaja egyértelmű, hogy nincsenek. De az italozás az megy. Na most ez a italozás ez úgy működik hogy van aki kólát iszik, tehát nem biztos hogy alkohol, van aki kóla, van aki ásványvizet, van aki

- Ezekből is kell kiönteni?

Persze mindegyikből. Persze.

- Temetés után jön a 6 hetes gyász. Akkor mi történik a nőkkel és a férfiakkal?

Na most kérlek szépen nálunk amikor meghal egy illető és el van temetve, akkor 6 hétig, nem szoktunk borotválkozni. Tehát mi nem borotválkozunk,

- Hajat vágatni sem szabad?

Semmi nem lehet, tehát igen az egyáltalán nem lehet, nem lehet belevágni, mert az feltöri a gyászt. Hogy ha például hiába nagy bozontos. De aki egy évig gyászol az egy évig, nem borotválkozhat, nem vágatsz hajat tehát, na.

- Ha belevágasz akkor az azt, jelenti, hogy feltörted a gyászt?

Akkor igen. Feltöri az ember a gyászt és persze ott a fekete ruha is tehát, az mellet tehát az mellet mi nem mehetünk kocsmába, nem léphetünk be kocsmába, szórakozó helyre nem léphetünkbe, zenét nem hallgathatunk,

- Még hallgatót sem?

Ő hallgatót, azt hallgathatunk de az se. Tehát azt lehetne hallgatni

- Akkor ez most egy évig van?

Ő addig még gyász. Tehát felveszi valaki a gyászt. Én eddig akarok gyászolni akkor ez addig tart.

- Ha letelik a 6 hét, akkor történik valami?

Igen, igen. Az történik, kérlek szépen, aki ott volt a temetésen és a virrasztáson azokat, amikor eljön a 6 hét, teljes mértékbe szólnia kell az embereknek, rendesen olyan, mint egy esküvőre meghívás. És akkor meg ott az illető, aki elhalálozott annak a házában, ott történik egy rendesen egy vacsora, vagy egy ebéd. Teljes mértékbe. És azoknak mindenkinek kell szólani, aki ott volt. És ott esznek, isznak. Na most onnan, amikor megtörtént, a hogy egyenek, igyanak, onnan ki szoktak menni a temetőbe, aki le akarja tenni a gyászt, az ott teszi le.

- Az hogy történik?

Kérlek szépen az, úgy hogy avval teszik le a gyászt, hogy ők ettek, ittak és kimennek a temetőbe, és ott is vannak ilyen énekesek, és akkor ott elénekelnek egy nótát vagy kettő.

- Ha marad meg étel, azzal mit csináltok?

Avval kérlek szépen el, szokták temetni.

- Nem adják oda jószágnak?

Nem. Asztat, eltemetik.

- Nem szabad odaadni jószágnak?

Nem, nem szabad.

- *Miért nem?*

Ő nem tudom, nem tudom csak annyit, tudok, hogy nem lehet odaadni, asztat egybe, szokták kaparni azt az egészet, elmennek oldalra, és ott eltemetik. De viszont ehhez hozzá fűznék még valamit, tehát az ember, vannak a családtagok azok abból az ételből, nem ehetnek, amit a vendégeknek főztek.

- *Miért nem?*

Kérlek, szépen mer az a vendégeké. Van, tehát mi úgy vagyunk vele, hogy az-az étel a hallottnak a lelkéért olyan, mint egy feláldozás. Hogy azért adják oda, mert a lelkéért. Az a lelkéért történik. És a családtag abból nem ehet.

- *Ilyenkor tesznek ki külön tányéron a hallottnak is?*

Szokás. Igen.

- *Mi történik olyankor, amikor valaki tüsszent?*

Igen, kérlek, szépen olyankor meg kell, hogy fogjad magadon a ruhát, egy ruhát vagy megfogod a hajszáladat, és el kell, hogy vágjad. Vagy pedig meg fogsz egy hajszálat vagy kettőt és kihúzod a hajadból, és kész. Ne haragudjál, hogy ezt mondom de biztos történt akkor valamilyen baj a családotba. Tehát, ez így van. Menjél be a templomba, és nyugodtan mondjál el egy imát, ennyi az egész.

- *Azzal én ki tudom váltani, azt hogy nem szakítottam akkor?*

Inkább úgy mondom, nem biztos, hogy ez megakadályozza, de viszont tettél érte valamit, hogy ne legyen lelkiismeret furdalásod, hogy te még ennyit se tettél, meg. Bemész, elmondasz egy imát, vagy kettőt oszt mondd, hogy amit akarsz, érted.

- *Szerinted a Csépai cigányok életében nagymértékben jelen van a drog, az alkohol és a cigaretta?*

Kérlek, szépen megmondom, hogy miért nincsen. Én nagy sok embert ismerek, tényleg lehet mondani, hogy ország szerte. Itt azért ebbe a kis faluba maga az ivás tehát az alkoholizálás azért nem, mert lényegébe az 5 ujjamon meg tudnám számolni, asztat hogy itt kik az alkoholisták. Tehát, itt nagyon, nagyon kevés az alkoholizálás hál istennek, mert tényleg mindenki dolgozik, mindenki foglalkozik valamivel, és még kocsmá sincsen. És ez szerintem meg ez nem egy hátrány. Engem tényleg nem érdekel a kocsmá, legalább megmarad az a kis pénz is, ami oda menne a kocsmára. Bemegy a boltba, aki meg inni akar, megiszik egy üvegsört vagy valami, az úgy se bírja kikerülni. Bemegy a boltba, megveszi magának és hazaviszi. De itt az alkoholizálás az szerintem az nem. Nem, nincs elterjedve.

- *Említetted hogy éltél cigány telepen. Ott a tisztálkodás, hogy volt jelen?*

Kérlek szépen, úgy volt jelen, hogy volt, voltak ilyen lavórok meg voltak ilyen kádak, és abba fürödtünk, abba tisztálkodtunk.

- Minden nap tudtatok?

Persze, hogy minden nap tudtunk, persze. Mert volt, igaz hogy volt mikor el kellett, hogy mennünk egy olyan 7, 8 száz méterre a vízé, mert kút az volt. Tehát ilyen közti folyó volt.

- Egy kút volt a cigánytelepen?

Hát én egyre emlékszek, egyre emlékszek. Még mindig előttem, van. Egyre emlékszek és mindenki oda járt. Mindenki. Na, most aki közelebb lakott hozzá szerencsésebb volt, aki messzebb lakott az meg többet gyalogolt. De viszont tisztálkodni akkor is kellett. Hát meg kellett oldani. Gyerekek voltunk, mentünk vízé. De viszont tisztálkodni akkor is tudtunk tisztálkodni, mert egy lavórba is lehet tisztálkodni.

- Aki meg akarta oldani az megoldotta?

Persze aki nem meg jó volt az úgy.

- Amikor akadt egy kis szabadidőd akkor azt hogyan, mivel töltötted?

Én kérlek szépen általában horgászattal.

- Már gyerekkorodba is?

Már gyerekkoromban is. És még mindig ott tartok. (nevet) és még mindig ott tartok.

- A tánc, az hogy van jelen az életedbe?

Nekem kérlek szépen a tánc az azért elég sűrűn ott van a életembe, mivel szeretem a zenét. És jó kedvű vagyok én is. Nem hiszem, hogy tudok, nem hiszem, hogy tudok táncolni, de szeretek.

- Köszönöm.

Nagyon szívesen.

8. számú melléklet

*Interjú
Zsolti*

- Mutatkozzál be, kérlek.

Zsolti vagyok.

- Hol születettél Zsolti?

Szentesen.

- Idehoztak haza Csépára?

Igen.

- A cigánytelepre?

Nem.

- Már fent laktatok a faluba?

Már, fönt laktunk a faluba, mert apám itt már megvett egy magyartól egy házat.

- Hányan éltetek abban a házban?

Hát ebbe ahol most épült ez az új ház akkoriban 4-en voltunk testvérek, és hát megvoltunk. Még ha szegényes körülményekbe is de akkor meg tudtunk élni is mer apám dolgozott. Még a kommunizmusba a testvéremmel, a bátyámmal elmentek dolgozni, Kecskemétre. És ott vállaltak munkát.

- Miután megszülettél megkereszteltek?

Igen.

- Templomban?

Igen.

- A keresztszüleid magyarok vagy cigányok voltak?

Cigányok.

- Voltál elsőáldozó vagy bér mátkozó?

Nem nagyon foglalkoztam ezzel a vallás témával, hiszen a szüleim is nem úgy tanítottak bennünket, hogy el kell menni a templomba, bér mátkozni kell. El kell mondani egy miatyánkot. Ez inkább ez őszintén ez egy ilyen nevelési oka is volt, hiszen a szülők azok, akik tanították, azt hogy milyen formában kell a vallásunkat gyakorolni. A vallást úgy tudtuk gyakorolni, hogy minden évben elmentünk Mátraverebélyben. És akkor ott tudtuk a vallásunkat gyakorolni. Hogy az istenben hinni. Egy fajta nem egy lelki gyakorlat, vagy egyfajta vallási kultuszt gyakoroltunk, hanem egyfajta hagyomány is tartozik a cigánysághoz, hogy minden évben Mária napkor szeptemberben elmenni Mátraverebélyben és ezzel a tiszteletet megadni, vagyis az imádatot az istennek. És kérni az istentől a szerencsére.

- Magyarul vagy cigányul imádkoztok ekkor?

Teljesen mindegy hát, ha az ember, ha kéri, akkor független, attól hogy most cigányul kéri ahogy éppen a szájából kijön.

- Akkor a helyi templomba nem is jártál?

Egyetlen egy alkalommal mentem el akkor abban az esetben, amikor a pap kérte, vagy amikor keresztelés volt. Vagy egy bizonyos ünnepnap. Házszenelő volt vagy keresztelés vagy, egy elhunyt hozzátartozónak ugye az emlékére. Megemlékezésére kellett elmenni. Akkor viszont ugye el kellett menni.

- Óvodába jártál?

Igen.

- Mind a 3 évet?

Igen. Mind a 3 évet járattak. Akkoriban a szüleim, mert ugye az én szüleim is ugyan úgy jártak óvodába csak ugye ő náluk, ők már arra ösztönözték jobban a gyerekeket, hogy folyamatosan menjenek az óvodába. Tehát már ugye ez a generáció 60-70 év körüli generáció már jobban oda figyel a gyerekekre.

- Iskolába is jártál, akkor gondolom?

Igen, kijártam a 8-at is.

- Tovább tudtál tanulni?

Nem tanultam tovább, mert hát az, az igazság hogy vannak a cigányságon itt a helyiek, akik nem igazán ösztönzik a gyermekeiket, arra hogy tovább tanuljanak.

- Szerinted mi a helyes?

Szerintem, hogy ítéletet tudnák mondai, hogy helyes vagy helytelen nem tudok, mert az élettel jön. Tehát hogyha az ember, például olyan helyzetbe, adódik, mint például miért nem tanul tovább. Ennek is meg van a magyarázat. Azért mert ugye a szüleim is arra készítettek, hogy a vállalkozásba kezdjünk. Például a libatenyésztésbe. És akkor ugye mivel hogy segíteni kellett, ott kellett hagyni a tovább tanulást és el kellett menni segíteni nekik.

- A munkát akkor te mindig is kerested?

Általában nem kerestem a munkát ez már adva volt a munka, hiszen a szüleim készítettek, arra hogy dolgozzak. Már elég korai időszakba. 14 éves korom óta készítettek, arra hogy dolgozzak, mert másképpen nem lesz. Azt mondta, hogy fiam ne menjél tovább tanulni, mert itt van a vállalkozás, segíts nekem.

- Visszagondolva bánod hogy nem tanultál tovább?

Nem bánom meg úgy érzem, nincs bennem büntudat, mert autodidakta módon is tudtam tanulni, olvastam könyveket, aztán elvégeztem egy közösség fejlesztést, majd utána

képeztem magamat. Rájöttem arra, hogy az ember, hogyha saját maga autodidakta módon tanul illetve képezi magát, akkor sok eredményt érhet el.

- A párválasztás a te életedben hogyan zajlott?

Mint ugyan úgy másik normális férfinak ugyan úgy fontos, amikor ugye megérik bármelyik. Ezt most fajtól, nemzettől vagy kisebbségtől függetlenül ugyan úgy fontos. Mert ugye emberek vagyunk férfi nőre, vágyik, a nő pedig férfira. És akkor ez konkrétan mire kérdezed?

- A hagyományokra, a szoktatás. Te szoktattél lányt?

Nem igazán foglalkoztam a hagyományokkal. Tehát a hagyomány egy, én úgy tanultam, hogy egyfajta művelést is jelent. Tehát kultúra is. Egyenlő a hagyomány a kultúrával. Tehát művelni valamit, de igazán a kultúrával nem foglalkoztam. Én, ha egy lánnyal megismerkedtem, aki nekem tetszik, odamentem hozzá és beszélgettem vele. És hogyha a lány is ugyan úgy szimpátiát hozott ki vagy ő is ugyan úgy kölcsönösen szeretett vagy szeret engem, akkor kialakulhatott köztünk valami kapcsolat de, igazándiból a kultúra nem tartozik bele a magán szférámba.

- Te csak cigánylányokkal ismerkedtél?

Nem válogattam, igazándiból én ugyan olyan embernek tekintem a cigánylányokat is és a magyarlányokat is. De megmondom őszintén, hogy valamennyire a szívem azt súgja, hogy a cigány nők jobban tetszenek, jobban vonzanak, mert van valamilyen különleges érzés irántuk.

- Ami megmagyarázhatatlan?

Ami megmagyarázhatatlan és különleges.

- Neked van gyermeked?

Nekem nincs gyerekem de, így el tudnék mondani pár dolgot, hogyha én nekem lenne gyerekem.

- Ha lenne gyermeked, akkor mit tartanál fontosnak a nevelésében? Mire nevelnéd?

Arra nevelném a gyereket, hogy ő először is fogadja el a saját másságát, fogadja el a saját identitását, fogadja el a saját kisebbségét, és azt hogy ő cigány. Ne úgy menjen, hogyha ő felnőtt lesz, és akkor ne úgy találkozzon önmagával vagy másokkal is, akik gyűlölik a származása miatt, hanem az legyen a tudatába, hogy ő büszke legyen, arra hogy ő cigány, cigány származású. És fogadja el magát olyannak amilyen.

- A hagyományokat fontosnak tartanád?

A hagyomány az azért fontos, mert már ugye olyan éveket élünk már a mostani generáció szinte a cigány családokból már a cigány nyelvet se tanulják. És a hagyományokat sem ismerik. És én sem nagyon ismertem, csak a szüleimen és a papámon keresztül. Tehát azért mondom hogy a papámon keresztül, mert papám az, aki jobban gyakorolta a

hagyományokat, a kultúrát, tehát a mesélést, regélést, leánykéretés dolgát, és akkor ez ugye apáról fiúra szállt.

- Te fontosnak tartanád, azt hogy tanulja a cigány nyelvet?

Fontos, mert ugye egyrészt ugye maga az oktatás is előnybe hozta, hogy ha valaki például főiskolára, jár vagy tanulmányokat, akar valamiből elvégezni, tehát diplomát akar végezni, fontos, hogy a cigány nyelv ne maradjon el főleg, akkor, hogy ha ő cigány származású. Illetve, hogy ha ő lovári cigány nyelven beszél, még akkor tehát a lovári cigányról van szó, tehát oláh cigányról van szó, és nem beszéli a cigány nyelvet azért fontos, hogy ő ezt gyakorolja, hogy ő ezt tanulja, mert ezzel elősegíti, azt hogy megszerezze a diplomáját is. Olyan cigányokkal találkozok, akik ugye lovári nyelven beszélnek és így könnyebb a kommunikáció is.

- Az öltözködésben követeted a hagyományokat?

Modernebb divatosabb már senki nem nagyon hord. Régebben hordtak a cigányok olyan csizmát, ami egész hosszú volt, ez a rogyott szárú csizma, rogyott szárú nadrág, tehát valamikor ugye elég szegényes viseletű ruhát hordtak. Csizmát hordtak a cigányok. Hát ez is hagyomány de leginkább a táncban fejeződik ki ez a fajta kultúra. Ami ugye a nőknél is ugye a hosszú szoknya, a színes szoknya a rózsás szoknya. Ugyan úgy, mint az indiaiaknál a nők azok színesben járnak. Ugyan úgy a cigány nőknél is. A színesebbet a ruhájuk, mint akár kinek.

- Kalapod soha nem volt?

Nekem nem volt, soha.

- Édesapádtól vagy papádtól örököltél ruhát?

Nem. Nem nagyon fektettek hangsúlyt már, arra hogy apáról fiúra szálljon egy ruha. Amit viselni kellett, volna.

- Ha magyar lenne a feleséged fontos, lenne, hogy átvegye a szokásokat? Például a főzésben?

Hát szerintem a magyaroknál is úgy van, hogyha egy ételt megízlelnék, akkor abban legyen színes, ne legyen íztelen, és a cigány ételekben ott van a fűszer a gazdag ízek. Tehát ugyan, úgy ahogy a ruha viseletben is színes egyéniségek, érzélem dúsak. Ugyan úgy az ételben is megtalálható a színes ételek.

- Szerinted mik a hagyományos cigány ételek?

Hagyományos cigány ételek, közé tartozik a paradicsomos káposzta, a töltött káposzta. Amely ugye ez változó. Mert én ugye mikor Nagykovácsra mentem például a töltött káposztához rántást nem csináltak. De viszont itt Csépan a rántást csinálják, bokoli ugye cigány nyelven ugye kenyért jelent. Kerek kenyér, kicsit lapos ugye szoktak benne zsírt tenni, lisztet.

- Bodag a cigány kenyér nem?

Bodag de mi bokolinak nevezzük. De mások meg bodagnak nevezik. Magyar nyelven.

- *Édesanyád készít még bodagot?*

Én akkor ettem, amikor ugye karácsony tájékán szokott, minden alkalommal főzni ugye. Töltött káposztát mellé például a bodagot, megcsinálja.

- *Te ettél már sündisznót?*

Én nem ettem.

- *Soha?*

Soha nem ettem. De nem is akarom, mert most az anyámék valamikor arra tanítottak, mert lehet, hogy régebben éppen a cigányok ették de, anyámék már arra tanítottak, hogy soha ne együnk ilyen sündisznót, mert megátkozz bennünket. Tehát egyfajta, hogy mondják ezt? Egyfajta félelem is társult, átok is társult.

- *Miért hozna rád átkot?*

Mert ugye régebben a cigányok meséltek, regéltek és hiedelem volt, arról hogy például, ha egy sündisznót levágnak, akkor az megátkozik. Tehát valamennyire én észreveszem, hogy az indiai hit, mint például a szent tehenet, tisztelik és a piacokon, ugye megengedik, azt hogy a zöldségekből egyenek, tehát az állatok iránti tisztelet meg van a cigányoknál. Tiszteletbe tartják őket.

- *De ha a sündisznó átkoz, hoz rád, akkor ezt egy tyúk nem teheti?*

Ez nem olyan dolog, az hogy, ez most nem olyan módon fejezem ki, mint ahogy az imént is említettem hogy a sündisznó és ugye a teknősbéka, a béka gyerekkoromban anyám mindig azt mondta, hogy ezeket ne bánts. Mert ehhez fűződik egy bizonyos történet. Egy bizonyos háttér történet. Egy mesélés, amit ők régen hallottak.

- *A szüleid sem ették meg a sündisznót?*

Szerintem nem, szerintem nem ették meg. Valaki megette de, mi nem ettük.

- *Akkor nálatok soha nem volt készíve?*

Nem.

- *A dög hús az szerepelt az életetekben?*

Hú, hát ez egy nagyon érdekes kérdés, mert hogyha egy jószágot, ha megölnek, akkor az már élettelen. Tehát hogyha az, az élettelen jószág, ha megölik tehát, mert hogyha annak a tetemét elhozzák nyilván az bűdös. De hát azt ki eszi meg? Lehet, hogy régebben volt valamilyen mód arra a szegény családokba valamivel fertőtlenítették, bele tették a vízbe, forralták addig még ugye az összes betegség baktérium, ki lett pusztítva. Akkor utána

tudták megfőzni. Tehát nyilván, mert nem tagatom, mert nincs mit szégyellnem, mert én is ettem döghúst. De igazándiból már nem emlékszem hogy milyen volt.

- Említetted hogy voltak régen Csépán hagyományos cigány foglalkozások. Mára maradt ezekből, a foglalkozásokból?

Hát régen volt de ma már veszendőbe van. Azért mert ugye egy törzsi nép egy foglalkozást jelentett Csépán. És ha ezt forrásokban végignézed, utána nézel az irodalmakban akkor voltak ugye, tollszedők, akik az utcán kiabáltak, hogy van e toll eladó? De soha nem pénzt kértek, hanem ilyen cserekereskedelem volt. Cserekereskedelem volt, mert szegénység volt itt a cigány telepen, és hogyha egy cigány ember elment egy magyarhoz, az soha nem pénzt kért tőle, hanem valami ételmezt. Fizetségül azért a munkáért. Azért az alantos munkáért, amit ő végzett. Emlékezetek szerint főleg tollszedők voltak, és ezek cigányok voltak és az utcán kiabáltak hogy toll van e eladó. Akkor voltak a colári cigányok ezek a rongyos cigányok voltak.

- Ez mit jelentett?

A colári ugye a colár jelentése az azt jelenti, hogy lepedő. Magyarra átfordítva lepedőt jelent de mégis a cigány másképp értelmezné, mert rongy. Rongyos cigányok voltak.

- Összegyűjtötték?

A rongyokat szedték össze, a kinőtt feslett vagy olyan, amit nem használtak vagy nem tetszett nekük, vagy amit egymással elcseréltek azokat ugye eladták a piacon. Vagy ha nem is pénzt kértek cserébe, hanem mondjuk zománcos edényeket vagy lábasokat, fazekakat, majd amivel ugye főztek, porcelánokat vagy cserépedényeket.

- Csépán ma van még olyan foglalkozás, ami még él?

Talán mondjuk a muzsikás cigányok, de ezek a romungró cigányok, akik félig cigányok félig magyarok.

- Az a baj hogy már ők is kihaltak, mert akik voltak azok az én rokonaim voltak...

Nem igazán mondanám, mert én, amikor elmentem a Csepegi csárdába ott is voltak muzsikás cigányok.

- Én a Csépaiakról beszéltem...

Innen a tiszazugi térségből származnak.

- A te családban van zenész?

Nem igazán mondanám, azt hogy zenészek vagyunk de, a zenét, azt szeretjük, tehát énekelni szeretünk. Valahol benne van a cigány vérben maga a ritmus, az ének a dal, tehát benne van a cigány vérben.

- Milyen hangszereken játszottatok és játszottok a te családban?

A kanna, a kanál meg az éneklés. Hangszer az nem ebbe a kategóriába.

- *Te is tudsz a kannán játszani, vagy ez jön magától?*

Hát úgy magától jön ez az ének és maga a ritmus is magától, jön.

- *Szerinted, lehetne rangsorolni a Csépai cigányokat?*

Egy hierarchikus rendbe? Hát rangsorolni a cigányt, mert a cigány ugyan olyan cigány, mint a többi cigány. Nem rossz értelemben, hanem jó értelemben gondolom. A hierarchikus rend a cigányokosságban, abban nyilvánul, meg és én úgy látom, hogy a gazdagra azok, akik gazdagabbak jó módúak azokra felnéznek. Jobban tisztelik őket.

- *Miért?*

Azért mert van egy olyan negatív ítélet, kritika a cigányságon belül, hogy a cigány többre értékeli a gazdag cigány embert, és jobban hallgat a gazdag cigányokra, mint a szegényekre. Szegény emberrel is ugye beszélnek, meg van, a kontaktus meg van a beszélgetés de, a faluban is van egy-két cigány, akikre felnéznek.

- *A halállal kapcsolatos hagyományok az a Csépai cigányoknál hogyan jelennek meg?*

Hát, amikor ugye előfordul, az hogy a családban meghal valaki, egy hozzátartozó akkor asztat 6 hétig, kell virrasztani bocsánat gyászolni, ugye addig kell virrasztani, ugye amíg el nem temetik.

- *A virrasztáson van élő zene?*

Hát igazán jobb az, hogyha van élő zene. Mert ez is más, mert itt Csépán amiről, mi beszélünk erről a virrasztásról a zene fontos motívum. Itt. A szomorúságnak a kifejeződése, a hallgató cigányzenék. Az embernek a szívének a szomorúságát kifejezi. Az énekben, a szomorú nótában és az olyankor az ember valamilyen formában megnyugszik. De soha nem beszélhetünk örömről akkor, hanem bánatról és szomorúságról. És a zene egy fontos motívum.

- *Mi történik a ti virrasztásokon?*

Szokások, az hogy tehát éjszaka, amikor megemlékeznek a hozzátartozóról én gyerekoromra visszaemlékezve, letakarják a Tv-t, a tükröt,

- *Miért?*

Azért mert ugye hozzátartozó Tv meg tükör, tehát az hogy félelem is társul ehhez. Egyfajta félelem is mert a cigányok

- *Attól félnek, hogy megjelenik benne a halott?*

Ő igazán én bennem a tudatomban ez volt. Ez a dolog, hogy én majd attól félek, hogy a hozzá tartozóm megjelenik. De valójában mégsem az mert most tisztult ki előttem hogy

nem az jelenti hanem evvel tiszteletben tartjuk a hozzátartozót. Hogy a saját személyes holmijait letakarják meg őrizték, és tiszteletbe tartásuk.

- De el is rakják? Tehát azt már nem használják?

El is rakják azt ő, nem használják. Mert a hozzátartozó holmijait, azt elrakják másnak, nem adják oda, és tiszteletben tartsa a cigány ember a cigányság az elhunyt hozzátartozó holmijait.

- Mondjuk a ruháival, mit csinál?

Hát a ruháit el kell rakni. Ő van olyan másik dolog, amikor ugye megmarad a halotti torból étel, azt el szokták temetni a maradékot. A földbe. Vagy kutyának adják de, általában inkább a fölbe rejtik el.

- Szedra azt mondta, hogy a kutyának nem szabad adni...

Így van de, én úgy tudom, hogy a földbe rejtik el. De ez változó tehát annyira nem ragaszkodik foggal, körömmel a dolog. Tehát nem tudom, hogy régebben hogy történt de én úgy veszem észre, hogy már azok a hagyományok, amit gyakorolnak nem teljes mértékben a szabályhoz kötöttek. Tehát én nekem is azt tanították, hogy amikor egy hozzátartozó meghal, tehát nem tanították, hanem ezt tudom, ezt mondták akkor a maradék ennivalót el, szokták tenni.

- Mi van még ilyen szokás, ami a temetéssel kapcsolatos?

Hát a temetéskor, ugye amikor italt kínálnak, fel akkor vagy kiöntik a földre, a halott emlékezetére, megkínálják egymást, isznak. Milyen szokás van még akkor ott? Hát, amire oda kell figyelni, hogy kezet akkor nem fogunk. Ennyi. Mással mikor egy ismerős jön a temetésre, akkor nem köszönünk, nem, azért mert haragszunk egymásra, hanem azért mert ezzel ő tartjuk tiszteletbe a hozzátartozót. Akkor nem ünneplünk ugye akkor szomorúság, van, és akkor nem gratulálunk a másinak nem fejezzük ki a ilyen formában az érzelmeinket. Megfogjuk a kezét, megpusztiljuk, nem. Tehát a cigányság nem így gyakorolja a szomorúságot és nem így gyakorolja az együttérzést. Hanem abban gyakorolja, hogy nem fog vele kezet, hanem ott van és abban a pillanatban, együtt érez a szívével.

- Mi történik akkor, ha valaki tüsszent, akár a virrasztáson akár a temetésen?

Hát ugye nyilván te is tudod és már előfordult veled is, hogy oda mentek és le akartak szakítani egy darabot a ruhából.

- De ezzel megszakítjuk a halál útját?

Igen.

- Amikor jön a 6 hetes gyász, akkor mit kell tenni a férfinak, és mit kell tenni a nőnek?

Hát a nő nyilván a hozzátartozók, akik, gyászolja feketében, jár a férfiak, pedig szakállt viselnek. Egészen 6 hétig.

- *A nők milyen estben vágnak a hajukból?*

Hát ő ez, ez már másik téma. Mert én úgy ismertem nem biztos, hogy igazam van, amikor megcsalja a férjét.

- *Mert én úgy tudom és a Gyöngyi is akkor vágott a hajából mikor meghalt a fia...*

Ez is ugyan olyan hasonló és tényleg igaz, mert ha visszamegyünk az ősi vallásokban, az ószövetségben akkor ugye ló kopaszra vágta a fejét és zsákruhába öltözött, mert ugye a hozzátartozója a gyerekei meghalt. És akkor ezzel fejezte ki az Isten iránti alázatát. Tehát egyfajta megalázkodás is. Megalázkodást is fejez, ki hogyha valaki levágja a haját, nyilván nem az örömeiben, hanem a szomorúságában és a fájalmában. Tehát mélyen vallásos a cigány és ez valójában nem lehet pontosan kideríteni, hogy honnan származik de, az ősi vallások gyakorlásában észre lehet venni, hogy mit vész a zsidók.

- *Van még olyan, ami a temetéssel kapcsolatos hiedelem?*

Az hogy az elhunyt hozzátartozó visszajön. Az ő szelleme. Van egy olyan hit rendszer a cigányokban, hogy az, aki meghal a szelleme vissza, megy a saját házában és kísért. Tehát van benne erős hit.

- *De ilyenkor halljátok is? Vagy hogyan veszitek azt észre, hogy itt van köztetek?*

Jelzés meg jel igen. Tehát van ilyen, ha visszajön, akkor ugye előfordul, az hogy ilyen furcsa dolgok történnek de, ez már ez a hitrendszerhez tartozik.

- *A cigányok mit hisznek a lélekről?*

Nem hiszik, azt hogy végleg tehát valameddig itt van a lelke, mert azért van 6 hét. A Tibeti halottas könyvben mikor olvastam ott is, van bizonyos lét közt állapot. És, ugye amikor egy embernek véget ér a pályafutása akkor egy bizonyos létköz állapotban van. A valóság és a szellemvilág között és én abban bízok és hiszek a túlvilági életben, mint ahogy a többi cigány is hogy a szelleme a halál alkalmakkor kiszáll, és a hozzátartozójánál van egy bizonyos ideig.

- *Ilyenkor este tesztet ki a halottnak ételt? Tesztet a lelkéért valamit?*

Hát a bátyámmal kapcsolatban egy példa van én csak példát, tudok mondani, hogy amikor a bátyám meghalt anyám azt mondta, hogy vigyél egy tányér ételt és egyél előtte. Cigány nyelven mondta el, mert ugye a cigány cigányul gondolkodik. És akkor ételt tett ki előtte. Abban bízva, hogy ő ott van. Kitétte és ugye kiöntött egy kis vörösbort, mert ezt szerette, és avval adta meg a tiszteletet, az emléket számára.

- *A Csépai cigányok az alkoholt akkor is nagymértékben isszák mikor nincs ünnep?*

Van olyan ember itten Csépan aki, átmegy abba, azon a ponton, abba a szélsőséges pontba, amikor már túlzásba viszi. Túlzásba viszi az italozást. És ebbe a deviáns emberekké válnak. És a gyerek ezt látja, ezt tanulja meg, tehát, nyilván hogyha egy családban italos van ő vagy dohányzós, akkor nagy a valószínűsége, hogy lesz, az hogy a gyerek olyanná válik.

- Csépán a drog jelen van még?

Jelen van előtte nem volt jelen, mert ilyen szó sem volt, tehát nem nagyon ismerték a mármint az én generációm nem volt jelen. Volt fogalmunk róla, mert tanítottak az iskolába, de amikor ez elkezdett terjedni, már terjesztők is voltak akkor már annyira ismerték ezeket, a hallucinogén szereket, drog ilyen olyan szereket, amelyik ugye élénkít és van, ugye amely ugye elkábít meg van a legális drog meg az illegális drog. Már szedik a fiatalok.

- A tisztálkodás régen hogy volt jelen Csépán?

Hát, ugye ha visszamegyünk a történelemben, akkor ugye a cigányoknál a múlt századból tehát az 1729-ben vályogból készültek el házak és Csépán a visszaemlékezések szerint ugye veret fal volt és vályog volt. A leggyakoribbak. Ugye ezek az idősebb lakók, akik már idősebb cigányok azok, már jobban tudják, azt hogy már volt egy ilyen kezdetleges földfalazatú ház. Földbe épített putri, amiben a cigányok is laktak.

- A cigányok nem szeretnek orvoshoz járni igaz?

Hát senki sem szeret orvoshoz járni.

- Az igaz de szerintem azért a cigányok zárkóztak az orvostól, nem?

Hát lehet, hogy régebben a cigányok gyógyfüveket ők ismerték a régebbi cigányok és ezeket szedték és nyilván teákat is, főztek belőle de, ez is már kiháló félbe van. A gyógynövényeket, ahogy szedték, például a kamilla virág, ami nyugtató hatású azt szerintem még mai napig is isszák, de a régebbi idősebb cigányasszonyok ismerték a növényeket, a gyógyító hatásukat. Akkoriban nem volt orvos, aki járta a családokat de az idősebb cigány nők a bábák, akik jelen voltak mikor szülés történt, akkor jobban ismerték a dolgokat akkoriban, mint például most.

- Te már fürdőszobában tisztálkodtál gyerekkorodban?

Nem volt fürdőszoba. Nyilván mivel a szennyvízhálózat sem épült ki akkoriban. Lavór volt. Fölmelegítettünk vizet, beleöntöttük a lavórba és ott fürödtünk.

- Amikor volt ez kis szabadidőtök akkor mivel töltöttétek?

A szabadidő attól függ, hogy mikor hát gyermekkorban hát akkor a szabadidőnk játsszással, csavargással,

- Kártyázni eljártál?

Nem nagyon szerettem kártyázni, gyufázni szerettünk gyermekkorunkban.

- Az mi volt?

Hát, az hogy amikor ugye a haverokkal összejöttünk akkor gyermekkorunkban az volt hogy ha például a skatulya élére állt vagy a tetejére állt akkor az nyerte az vitte a kasszát. Néha kártyáztunk fájéroztunk de, annyira már nem nagyon foglalkozunk vele.

- A tánc az mennyire van jelen az életében?

Hát talán akkor van jelen, hogyha lakodalom van, keresztelő van, hát különleges alkalom. Akkor van jelen, mert a cigány férfi, amikor fölkeri a cigány nőt, akkor ugye van egy ilyen különleges kapcsolat köztük. Amikor táncolnak. Olyankor ő egy ilyen ősi szokás. A legnagyobb szokás a legnagyobb hagyomány a táncban fejeződik ki. Cigány táncba.

- Mit szabad és mit nem szabad a táncba?

Hát ugye most a discókban előfordul, az hogy a nőhöz oda mennek, és közelebb merészkednek, és közelebb húzzák magukhoz a nőt, és úgy táncolnak a cigány tánc teljesen más. Másabb szemérmesebb. Tiszteletre méltó. Öröm és érzelmet fejez ki a tánc. A táncban előfordul, az hogy meg fogják a nőnek a kezét, de ez nagyon ritka. Nem tudom, hogy milyen mozdulattal de a tánc egyfajta szenvedélyt fejez ki.

- Hogy van, az hogy ki táncolhat körbe kit? Vagy hogy is van ez?

Előfordul egy játék. Egy olyan játék, hogyha a férfi például, körbetáncolja a nőt akkor vigyáznia, kell, hogy ki ne vágja. Tehát egy folyamatosan szemkontaktus, föl kell venni a szemkontaktust és az hogy szembe legyen a nő a férfival mert ha nem nincs szemben és kívágja a férfit akkor már nincs meg a , megszűnt az a bizonyos táncnak a eredetisége. Tehát a táncnak a helyzete. És akkor ugye nem, az hogy bántódnak egymással, hanem örülnek de egyfajta játék.

- Köszönöm!

Én is köszönöm.

Forrás: Az interjút magam készítettem, ide négyet tudtam beilleszteni, a többi az én birtokomban van.